

آقای رئیس اظهار فرمودند که آقای صاحب اختیار مراسله خصوصی بمعظم اله نوشته و تکلیف خواسته‌اند که آیا صلاحیت دارد برای استقبال اعلیحضرت همایونی از دور و یا از آقایان نمایندگان هم دعوت شود قرار شد جواب خصوصی بنویسند هر کسی را میل دارید خودتان مستقیماً دعوت نمائید.

آقای ارباب کیخسرو اظهار نمودند نظر به ضیق مکان مجلس شورای ملی از حیث ساختمان چندی قبل سپرده‌اند که میرزا جعفرخان معمارباشی نقشه حاضر کرده‌اند که در جای حمام ساختمان شود ولی مخارج را یکصد هزار تومان بر آورد نمودند لهذا مشارالیه در صدد بر آمده که باغچه و عمارت آقای عزیزالسلطان سردار محترم را که سابق اندرونی مرحوم سپهسالار بوده و متصل به بهارستان محل مجلس است خریداری نمایند و در مدتی .... مسائل گفتگو شد بالاخره آقای سردار محترم از بیست و پنج هزار تومان کمتر راضی نشده و مشارالیه از هیجده هزار تومان تجاوز نمودند و از قرار اظهار آقای ارباب شخصاً عمارت را رؤیت کردند از قرار اظهار آقای سردار محترم معادل بین ده هزار تومان الی یازده هزار زرع مضروب می‌باشد و تمامی این مساحت عبارت از یکباغ و عمارت بیرونی و دو دست حیاط بزرگ و دو حیاط کوچک اندرونی و یکباغ سرطویله و عمارت مزبور پسندیده است و رویهم رفته خیلی بیش از اینها قیمت دارد بدیهی است در موقع معامله خود ... بهارستان را هم که آقای سردار محترم فرمان دارد روی همان معامله مصالحه خواهد شد. محل وجه خریداری را هم آقای ارباب متذکر شدند که از محل صندوق جرائم داده شود هرچند فعلاً صندوق مزبور بکلی تهی از وجه نقد است ولی به اعتبار آن محل می‌توان وجه آنرا باستقراض فراهم کرد تا از دولت وصول شود در ضمن از آقای ارباب اظهار نمودند که حیاط بیرونی مزبور در چهار هزار تومان برهن میرزا اسداله خان کردستانی است که نه ماه دیگر وعده آن منقضی خواهد شد و از تمام ثمن خریداری معادل این مبلغ میماند تا در انقضای مدت مزبوره پرداخت شود و آن قسمت معامله فسخ گردد بعد از بیانات و توضیحات آقای ارباب و ملاحظه اطراف عمل این پیش‌نهاد مستحسن واقع گردید و اختیار داده شد آقای ارباب اعتبار و اختیار داشته باشند در حدود هیجده الی بیست و پنج هزار تومان معامله مزبوره را تمام کنند و پس از - بقیه بصفحه بعد - بقیه صورت جلسه ... قوس - و پس از ختم عمل نتیجه با آقایان نمایندگان اعلام شود ضمناً نیز تأکید شد که تا این عمل تمام نشده است نباید این اطلاعات از هیئت رئیسه خارج شود. جلسه دو ساعت و نیم از شب گذشته ختم شد - امضاء - مستشارالدوله»

اسناد مرتبط با موضوعات مورد بحث مجلس و مسجد سپهسالار

با توجه به این که محل استقرار مجلس شورای ملی در جوار مسجد وقفی میرزا حسین خان سپهسالار معین گردید لذا این حسن همجواری تبعاتی را سبب گردید، اهم آنها را می‌توان به دو دسته تقسیم نمود:

۱) موضوع استفاده از آب قنات مهران (۲) موضوعاتی که نایب التولیه های مسجد با رؤسای مجلس بر سر آن بحث داشته‌اند.

۱- نحوه استفاده از آب قنات مهران: در ارتباط با این موضوع اسناد مختلفی وجود دارند لکن در ذیل به عنوان نمونه به سندی که به خط مرحوم شهید سید حسن مدرس می‌باشد بسنده شده است.

متن سند شماره ۵/۸۷/۷/۳/۱/۵۵ «تصویر شماره - ۵»:

حضور حضرت آقای موتمن الملک رئیس مجلس شورای ملی وفقه اله تعالی تصدیع می‌دهم آقای مهام‌الدوله حاضر شدند و دو دعوا اظهار نمودند یکی آنکه هفت ساعت آب قنات مهران ملک من است باید بتصرف من داده دیگر آنکه مجرای تمام آب در قسمتی از عمارت من بوده و حالیه در خیابان جاری است باید آب بمجرای سابق برگردد بدو با حضور ایشان شروع به رسیدگی دعوی اول شد مستند مشارالیه واگذاری مرحوم مغفور ناصرالدین شاه بود بتاريخ هزار و سیصد و یازده ۱۳۱۱ هفت ساعت از آب قنات مهران را با اعتماد السلطنه بجهت شرب باغچه مختص که در جنب نگارستان است و فعلاً جزو عمارت آقای مهام‌الدوله است چون فعلاً یک دانگ و نیم از قنات در تصرف مجلس شورای ملی می‌باشد که سابقاً ملک مرحوم حاج میرزا حسین خان سپهسالار بود و چهار دانگ و نیم دیگر در تصرف مسجد و مدرسه است که آنهم از تأسیسات آن مرحوم است باستحضار آقای مهام‌الدوله رجوع بوضعیات قنات در زمان سابق شد واضح گردید که مرحوم سپهسالار در وقت تأسیس مسجد و مدرسه مورخه هزار و دویست و نود و هفت ۱۲۹۷ مالک سه دانگ در قنات مهران بوده یک دانگ و نیم آنرا وقف بر مسجد و مدرسه همان تاریخ نموده‌اند و یکدانگ و نیم دیگر از برای شرب عمارت خودشان که فعلاً مجلس شورای ملی میباشد باقی مانده و نیز رجوع شد بحال سابق سه دانگ دیگر قنات مهران معلوم شد که سابقاً در تصرف مرحوم مغفور ناصرالدین شاه بوده و در تاریخ هزار و سیصد تمام سه دانگ را منتقل نموده‌اند بمرحوم یحیی خان مشیرالدوله و اخوان و اخوات ایشان بمبلغ ده هزار تومان مأخوذ و مشارالیه تمام سه دانگ را در همان تاریخ وقف بر مسجد و محله زیر مسجد نموده‌اند و سند وقف‌نامه به تفصیل فوق با سجل مرحوم مغفور حاج ملا علی کنی و صحه مرحوم مغفور ناصرالدین شاه که در کتابخانه مدرسه بود ملاحظه شد بناعلیهذا مرحوم ناصرالدین شاه مورخه هزار و سیصد و یازده ۱۳۱۱ مالک آبی از قنات مهران نبوده‌اند تا مورد داشته باشد هفت ساعت آنرا با اعتماد السلطنه یا دیگری واگذار نمایند و آقای مهام‌الدوله بجهاتی که ذکر شد حقی بشش دانگ آب قنات مهران که یکدانگ و نیم آن در تصرف مجلس و چهار دانگ و نیم دیگر مسجد و محله زیر مسجد است ندارند و بذلک قضیت واله خیر الحاکمین و در موضوع واگذاری مرحوم ناصرالدین شاه آقای مهام‌الدوله که گاه حرفی دارند رجوع بقائم مقام آن مرحوم نموده‌اند و آنها مشارالیه را اقناع مینمایند و اما دعوی دیگر آقای مهام‌الدوله که جریان تمام آب مهران باشد در مجرای قسمتی از عمارت ایشان مشارالیه در این موضوع استسهادی ارائه دادند بعضی شهادت خود را نوشته بودند که جریان آب مهران را سابقاً در قسمتی از عمارت ایشان معاینه کرده‌اند خاطر شریف حضرت آقای رئیس مجلس شورای ملی را که از هر جهت موظف بحفظ حقوق مجلس از عمارت و اراضی و آب و اثاثیه متعلقات و غیر ذالک می‌باشند تذکر میدهم که هرچه زودتر یک نفر را معین فرموده از طرف خود بفرستند تا از اولیای امور مسجد هم یک نفر خواسته شود و با حضور آنها و آقای مهام‌الدوله رسیدگی باین دعوی شده بعد از خاتمه یافتن نتیجه کتباً اطلاع داده خواهد شد فی ۱۴ شهر جمادی الثانی ۱۳۴۳ سید حسن مدرس. محل مهر- سواد مطابق اصل است مجلس شورای ملی ۲- موضوعاتی که نایب التولیه‌های مسجد با رؤسای مجلس بر سر آن بحث داشته‌اند: در سند وقفی زمین‌های

باغ و عمارت بهارستان شاهد بودیم که حدود زمین‌های مجلس را جنوباً از مدرسه و مسجد مرحوم حاج میرزا حسین خان سپهسالار معین نموده‌اند، که این همجواری در برخی از اسناد موجود به خوبی انعکاس یافته است ذیلاً به دو سند در این رابطه اشاره می‌گردد :

متن سند شماره ۹/۴۳/۲/۴/۸۵ «تصویر شماره - ۶»: بتاریخ ۱۳۱۳/۴/۲۷ نمره ۵۴۹۳/۱۵۶۴۳ (فوری مستقیم)

مقام ریاست محترم مجلس شورای ملی

پس از تقدیم مراتب اردات خاطر اشرف عالی را مستحضر میدارد که بواسطه رطوبت زیادی که از نهر باغ مجلس شورای ملی سرایت نموده دیوارهای شمالی مدرسه عالی سپهسالار را بکلی مرطوب کرده و علی‌التحقیق در آتیه خسارت فوق العاده بمدرسه وارد خواهد بود بوسیله معمار مدرسه محل‌های مذکور معاینه و تصدیق نموده است که علت تضرر رطوبت همان نزدیکی نهر باغ بدیوارهای فوق‌الذکر می‌باشد و باید دفع ضرر در مجلس شورای ملی بنماید فوراً شرح مقتضی به اداره محترم مباشرت مجلس شورای ملی از طرف مدرسه نوشته و تقاضا شده است مقرر دارند اقدام لازم برای رفع این خسارت بنمایند علاوه بر اینکه تاکنون اقدامی که مستلزم بر طرف شدن رطوبت باشد ننموده‌اند مطابق راپرتیکه این دو روزه رسیده متأسفانه چند حلقه چاه هم جنب دیوار حفر نموده‌اند و این قسمت نیز مزید بر علت می‌باشد نظر باینکه تولید مدرسه عالی سپهسالار با بندگان و علیحضرت شاهنشاهی ارواحفداه می‌باشد و سمت اختصاصی بنام مبارکشان دارد و نظر باینکه عمارت مدرسه از آثار نفیسه ملی و از زیباترین ابنیه شهر طهران می‌باشد و نظر باینکه مجاورین مجلس شورای ملی که مرکز عدالت و دادگری است بایستی از این قرب جوار بنحو احسن استفاده نمایند تمنی دارم امر و مقرر دستور فرمایند هرچه زودتر در دو موضوع فوق‌الذکر اقدام لازم بعمل آورند که از خسارتیکه ممکن است برای مدرسه پیش آید جلوگیری بشود.

در خاتمه خاطر محترم را متوجه میدارد که بهترین وجه برای حفظ بنای مدرسه از صدمه تأثیر رطوبت باغ مجلس همان است که امر و مقرر فرمایند خیابانی بعرض بیست زرع ما بین عمارت مدرسه و باغ مجلس احداث شود تا اینکه ما بین دو بنا حد فاصلی بر قرار شود و این اقدام از لحاظ فن معماری برای نمایش جبهه عمارت و بنای مجلس و مدرسه نیز نافع و مفید خواهد بود.

محل مهر - کفیل وزارت معارف و اوقاف علی اصغر حکمت

وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه

متن سند شماره ۱۱/۱۹۳/۲/۱/۳۸ «تصویر شماره - ۷»، بتاریخ ۱۳۱۶/۴/۱۶ نمره ۱۰۵۲ (مستقیم)

ریاست مجلس شورای ملی

چنانچه خاطر عالی مستحضر است در اراضی متعلق بمدرسه عالی سپهسالار جنب باغ مجلس شورای ملی ساختمانی برای کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار و محل انعقاد فرهنگستان شروع شده و در سنه ۱۳۱۷ خاتمه خواهد یافت مطابق اظهار مهندس ساختمان مذکور برای ساختن سر درب این عمارت محتاج

هستند موقتاً از باغ مجلس شورای ملی بعرض شش متر و طول دوازده متر استفاده نموده و در آنجا چوب بست کرده تا بتوانند عمل بنائی را خاتمه بدهند لذا متمنی است مقرر شود باین میزان از اراضی باغ را موقتاً باختیار ساختمان فرهنگستان بگذارند تا عمل خود را انجام بدهند پس از خاتمه بنائی رفع حاجت از این محل شده و مجدداً واگذار خواهد شد.

در خاتمه تصدیق میدهد به هیچوجه از طرف ساختمان در اراضی مذکور مداخله نخواهد شد فقط چوب بستى در آنجا برای انجام عمل بنائی می‌شود و پس از خاتمه بنائی چوب بست را برداشته و اراضی را بحال فعلی تحویل خواهند داد. /م

محل مهر - وزیر معارف و اوقاف علی اصغر حکمت

وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه

منابع و مأخذ:

- ۱ - دولت‌آبادی، حاج میرزا یحیی، تاریخ معاصر (حیات یحیی)، تهران، انتشارات آثار جاویدان، شرکت نسبی اقبال و شرکاء، ۱۳۲۸، صص ۸۲ و ۸۳.
- ۲ - وحیدنیا، سیف‌اله، جلسات اولیه مجلس شورای ملی و عمارت بهارستان، مجله وحید سال نهم دوره جدید شماره ۳، ۱۳۵۰، صص ۵۸ و ۵۹.
- ۳ - حاجی عباسی، سعید، وقف‌نامه مجلس شورای ملی، فصلنامه وقف میراث جاویدان، شماره ۴۸ و ۴۷ سال دوازدهم، پاییز و زمستان ۱۳۸۳، ص ۳۹.
- ۴ - همان، صص ۳۹ - ۴۵.
- ۵ - جهت اطلاع بیشتر رجوع شود به مقاله سپهسالار و عمارت بهارستان، پیام بهارستان، شماره ۴۸.
- ۶ - معتمدی، محسن، جغرافیای تاریخ تهران، مرکز نشر دانشگاهی، تهران، ۱۳۸۱، ص ۲۹۸.
- ۷ - به احتمال فراوان منظور از آقای طباطبائی مرحوم شهید سید حسن مدرس بوده زیرا نام کامل ایشان با توجه به اثرمهر موجود «حسن ابن اسماعیل الطباطبائی» می‌باشد.

بعینه صورت جلسه جمع ۳۲ جزا ۱۴۰۲

۴ تصدیق بر اداره دبیرت مساوی حقوق و دستمزد به شرح در پیوسته و بازده روز در وجه
های سلطنتی اعمالی و نمایندگی بر هر فرد سردار و وزرات ایام فرستاد از طرف مجلس نماینده
با اتفاق از حقوق غیبت نمایند و فرستادند چون تصدیق مجلس رسیده بود اداره دبیرت
سرخ نظرد و محرب در آمد . تصدیق ای ام ارتقا با است خطاب با اداره دبیرت صلوات کرد

۵ راجع زانی فرست آقای رئیس عمران خریدار تکلیف اوضاع مجلس از جهت بعضی واجبات و تکلیف
و دیگر اجزای غیره در غیبت مجلس میسر بود ؟
مای مدرس اظهار داشته در این مورد در صورتی که کمیسیون در صورتی که در مجلس وضع
فایده یافت شده در بدو اعمال نامه - تفصیل طلب است در صورتی که مجلس وضعی در
بهارستان و آئینهای آنجا نظر نظر مورد تصدیق و با غیره عمارات و آئین و با بعضی بها با
وجه جیبی است و گذشته بر صانع خانه ایران در از جمله مجلس شورای ملی است و در وقت
بازرسی مجلس شهر تهران و این ترتیب هم منتهی بر تصدیق آئین نمایندگی ای ضرورت . بنا به
درمان غیبت مجلس فقط رئیس مجلس که آخر مجلس رئیس بوده اند متوجه و اختیار دار با استهلال
امور مجلس شورای ملی هستند از هر جهت از جهت این منافع تصرف نموده پس از اداری
آئین و غیره . در ضمن اینکه امر بای و اختیار دار تمام امورات راجعه باین عمران
بعضی تعیین رئیس موقم دارد و دیگری در شان غیبت مجلس هم حق بر استند ندارد .

[مضمون تذکره اطلاع خوانندگان محترم یاد داشته شود در نظر فرقی عین بر راه است در هی مدرس
فرستاد و صورت نظمتی را هم بکلیت خودشان رقم داشته و در خصوص آئین باین در فرستادند
پس از این آئین های مدرس های رئیس اظهار فرمودند : امرد اداره تقیینه در شان فرستادند و اطلاع
های معتمدانک مجموع قولکم بود و اداره دبیرت و بجهت مجلس را هم باینه ای در بایک که مورد تصدیق
است]

بعینه صورت جلسه جمع ۳۲ جزا ۱۴۰۲

این در ادارت بعینه مجلس که تاکنون محفوظ است کما فی السابق سررستی نمایند .
آخرین جلسه است بر سر با تصدیق راجع موقم فوق فایده یافت .

نشسته
رضیحه امیری

پیام بهارستان / ۲۵، ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۵ / پاییز ۱۳۸۸

۳-۱

بتاریخ ۱۴ / ۱۱ ماه سنه ۱۳۱۶

شماره ۱۵۵۲	تاریخ ۱۳۱۶ / ۱۱ / ۱۷
مجلس شورای ملی	

۹۸۸۱

وزارت معارف و اوقاف

اداره
دائره

چنانچه خاطر عالی مستحضراست در اراضی متعلق به مدرسه عالی میهمان‌ساز
بنام مجلس شورای ملی ساخته‌ای برای تابخانه مدرسه عالی میهمان‌ساز
و محل انعقاد فرهنگستان شروع شده و در سنه ۱۳۱۷ اخذ شده و در این
مطابق اظهارنامه در ساختمان مذکور برای ساختن سردر این تعمارت
محتاج هستند موقتاً از باغ مجلس شورای ملی به عرض شش متری طولی و عرض
استفاده نموده و در آنجا چوب بست کرده تا بتوانند عمل بنایی را خاتمه
بدهند لذا متنی است مقرر شود باین میزان ازارائی باغ را موقتاً با اختیار
ساختمان فرهنگستان بگذارند تا عمل خود را انجام بدهند پس از خاتمه
بنائی رفی حاجت از این محل شد موقتاً در آنجا اراضی را بخواهند بدهند

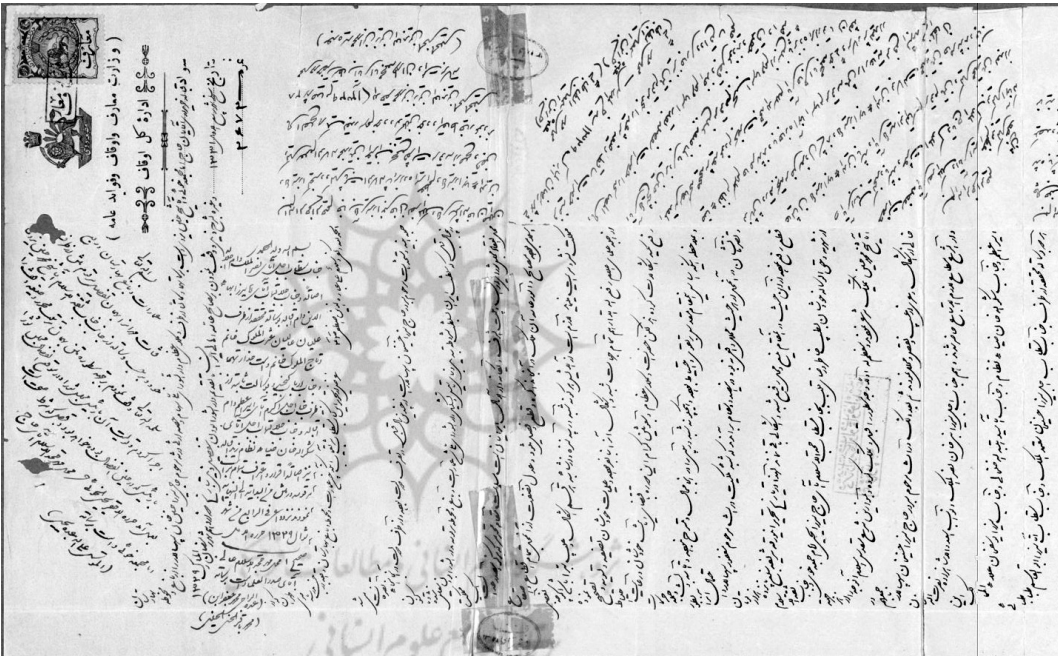
در خاتمه متذکر می‌شود به هیچوجه از سر ساختن در اراضی مذکور مدخله
نخواهد شد فقط چوب بستنی در آنجا برای انجام عمل بنائی میشود و سر
از خاتمه بنائی چوب بست را برداشته و اراضی را بحال فعلی تحویل خواهند

داد . وزیر معارف و اوقاف

پیام بهارستان / ۲۵، س. ۲، ش. ۵ / پانیز ۱۳۸۸

نقش کمیسیونهای قانون مدنی در تنظیم مواد این قانون

احمدرضا نائینی

قانون مدنی ایران در ۱۳۳۵ ماده شکل گرفته است. ۹۵۵ ماده آن به موجب ماده واحده مورخ ۱۳۰۷/۲/۱۸ لازم‌الاجرا گردیده و ۳۸۰ ماده دیگر در سال‌های ۱۳۱۳ و ۱۳۱۴ از تصویب مجلس شورای ملی گذشته است.

مواد مذکور قبل و بعضاً بعد از تقدیم مجلس شورای ملی، در کمیسیونهایی مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

در این مقاله علاوه بر نقش کمیسیونها در تنظیم مواد قانون مدنی، اعضای کمیسیونها و کتب مورد استفاده برای تدوین قانون مدنی نیز مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

با عنایت به مطالب فوق، پیرامون سه موضوع بحث خواهد شد:

- ۱- کمیسیونهای تدوین قانون مدنی.
- ۲- اعضای کمیسیونهای تدوین قانون مدنی.
- ۳- کتب مورد استفاده برای تدوین قانون مدنی.

فصل اول- کمیسیونهای تدوین قانون مدنی.

کمیسیونهای تدوین قانون مدنی در دو مبحث مورد بررسی قرار می‌گیرد:

- ۱- کمیسیونهای قبل از تقدیم لوایح.
- ۲- کمیسیونهای بعد از تقدیم لوایح.

مبحث اول - کمیسیونهای تدوین قبل از تقدیم لوایح.

کمیسیونهای قبل از تقدیم لوایح در دو گفتار مورد بحث قرار می‌گیرد:

۱- کمیسیونهای بررسی کننده مواد ۱ تا ۹۵۵.

۲- کمیسیونهای بررسی کننده مواد ۹۵۶ تا ۱۳۳۵.

گفتار اول - کمیسیونهای تدوین مواد ۱ تا ۹۵۵.

بند اول - اولین کمیسیون.

در دفترچه خاطرات مرحوم سید محمد فاطمی قمی «تهیه کننده جلد اول قانون مدنی» که به دست خود نگاشته، مطالبی پیرامون کمیسیونهای تهیه و تدوین قانون مدنی وجود دارد که عیناً نقل گردیده و سپس مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد:

«در ۲۸ سنبله^۱ ۱۲۹۸ دستخطی راجع به تشکیل کمیسیون صادر و در ۶ میزان^۲ ۹۸ از طرف وزارت عدلیه اطلاع داده شد.

اعضای کمیسیون عبارت بودند از آقای حاج سید نصرالله و آقای سید محمد یزدی و آقای سید محمدرضا افجه‌ای و آقای سید حبیب‌الله و آقای میرزا احمدخان رئیس اداره امور و من.

در این کمیسیون ابتدا قانون مرور زمان را من تهیه کردم و بعد شروع به قانون مدنی کردیم و بجایی نرسید و کمیسیون منحل شد و بعد هم چندین کمیسیون در وزارت عدلیه چنانچه سابق نوشته شد، منعقد و منحل شد.^۳

توضیح:

بنابراین اولین کمیسیونی که در مورد بررسی قانون مدنی تشکیل شده، در ششم مهرماه ۱۲۹۸ هجری شمسی کار خود را آغاز نموده ولی این کمیسیون نتیجه‌ای را در بر نداشته است.

پس از آن نیز کمیسیونهای دیگری تشکیل شده که از کم و کیف آنها اطلاعی در دست نیست. ذکر این نکته ضروری است که قانون مدنی، قبل از سال ۱۲۹۸ شمسی توسط سید محمد فاطمی قمی تهیه شده است.^۴

در بعضی از کتب حقوقی در مورد تاریخ تدوین قانون مدنی مطالبی آمده است که به شرح زیر مورد بررسی قرار می‌گیرد:

دکتر لنگرودی در یکی از کتب خود چنین آورده است:

«شروع به تدوین مجموعه قوانین مدنی^۵ در حدود ششم میزان ۱۲۹۸ شمسی شد...»^۶

همین نویسنده در کتاب دیگری نیز آورده است:

«تاریخ شروع به تدوین آن، حدود ششم میزان ۱۲۹۸ ه.ش است.»^۷

برای اینکه مشخص شود که این مطالب از چه منبعی اخذ شده نکات ذیل در خور توجه است:

در کتاب «مبسوط در ترمینولوژی حقوق» تألیف دکتر لنگرودی پیرامون شخصیت تهیه‌کننده قانون مدنی نکاتی به چشم می‌خورد که ذیلاً می‌آید:

(سیدمحمد فاطمی قمی مدون قانون مدنی کنونی ایران... که انشاء عبارات قانون مدنی از خود او است... در دفتر خاطراتش نوشته است: «... به ترتیب قانون مدنی فرانسه و قوانین مدنی مصر و عثمانی مواد قانون مدنی را تهیه کردم». او اتوبیوگرافی خود را در رساله‌ای به خط خود نوشته است^۸ که در اختیار یکی از اقارب او بود و به اصرار من فقط بیست و چهار ساعت به من امانت داد و من تمام آن را خواندم. چاپ آن سودمند است. رابط بین او و وزارت عدلیه در ارسال مواد قانون مدنی به وزارتخانه غلامحسین وثیقی رئیس شعبه دیوان کشور و مرحوم منصورالسلطنه عدل بودند. پس از خاتمه عمل، مرحوم فروغی رئیس الوزراء وقت پیشنهاد کرد که عسای مرصعی^۹ به عنوان جایزه و قدردانی برای وی ارسال شود و شد. این مختصر را برای پاس زحمات او و خدمتی که به ملت و فرهنگ اسلام و ایران کرده است در این جا آوردم تا گرد غفلت روزگار بر آن ننشیند.^{۱۰}

با توجه به مطالب فوق، دکتر لنگرودی عبارات مذکور را از دفترچه خاطرات سیدمحمد فاطمی استخراج کرده است. چنانچه در خاطرات فاطمی نیز آمد، تاریخ مذکور صرفاً مربوط به کمیسیونی بوده که به نتیجه نرسیده است.

بند دوم - سایر کمیسیونها.

در قسمت دیگری از دفترچه خاطرات سید محمد فاطمی چنین آمده است:

«در ۱۹ برج حوت ۹۹ «نمره ۱۳۳۰۷» به کمیسیون قانون مدنی دعوت شدم.»

در قسمت دیگری از خاطرات ایشان که در زمان سلطنت احمد شاه و نخست وزیری سید ضیاء، به ثبت رسیده، چنین آمده است:

«در شب... کاغذی از رئیس‌الوزرا رسید و مرا برای بعد از ظهر آن روز در هیئت وزرا دعوت کرده بودند. فردای آن روز تا چهار نیمه شب در هیئت وزرا بودیم و مذاکره قوانین بود.»

در کمیسیون قانون، قانون مرور زمان را من سابقاً نوشته بودم قرائت و تصویب شد و قانون ثبت اسناد به نحوی که بعد منتشر شد امضا و تصویب شد. توضیحاتی برای قانون تشکیلات و اصول محاکمات نوشتیم. پس از آن قانون مدنی که من سابقاً نوشته بودم خوانده شد و کتاب اول آن برای تصویب به هیئت وزرا فرستاده شد.»

توضیح:

چنانچه در بالا آمد، دو کمیسیون دیگر در ارتباط با قانون مدنی تشکیل شده که از تصمیمات کمیسیون اول، اطلاعی در دست نیست.

در کمیسیون بعدی متن قانون مدنی که توسط سیدمحمد فاطمی تهیه شده، قرائت و کتاب اول آن برای

تصویب به هیئت وزرا فرستاده شده است.

بند سوم - شیوه کمیسیونها در تدوین قانون مدنی

با توجه به مطالبی که ارائه شد، مواد تهیه شده قانون مدنی در کمیسیونهای مربوطه مورد بررسی و در موارد ضرورت با اصلاحاتی مواجه شده و پس از آن توسط دولت به لایحه تبدیل و نهایتاً تقدیم مجلس شورای ملی گردیده است.

در حال حاضر نیز کمیسیونهایی که به منظور خاصی تشکیل می‌شوند، متنی را که از قبل تهیه شده مورد بحث و بررسی قرار داده و در موارد ضرورت تغییراتی را در آن اعمال می‌نمایند. به‌عنوان مثال کمیسیونهای مجلس، طرحها و لوایح تهیه شده توسط نمایندگان و دولت را مورد بررسی و در موارد ضروری با تغییراتی به‌عنوان گزارش تقدیم مجلس شورای اسلامی می‌نمایند.

کمیسیونهای تنظیم قانون مدنی نیز بر همین منوال بوده و وظیفه تدوین و نوشتن مواد مربوطه را بر عهده نداشته‌اند بلکه مواد تهیه شده (با توضیحاتی که در بالا آمد)، به آن کمیسیونها ارائه و اعضای آن در موارد ضرورت با اصلاحات و الحاقاتی آن را تنظیم می‌کرده‌اند.

از نمونه‌های بارز آن کمیسیونی است که متن تهیه شده توسط فاطمی در آن قرائت و کتاب اول آن برای تصویب، به هیئت وزرا ارسال شده است.

بنابراین نباید اینگونه تصور شود که اعضای کمیسیونها، آن هم در داخل کمیسیون با آن تعداد افراد، مواد مربوط به قانون مدنی را تهیه کرده باشند.

بند چهارم - بررسی کتب و مقالات حقوقی.

در بعضی از کتب و مقالات حقوقی مطالبی در مورد کمیسیونهای تدوین قانون مدنی آمده است که صرفاً چند نمونه آن به شرح زیر مورد بررسی قرار می‌گیرد:

در یکی از کتب حقوقی چنین آمده است:

«در روز سه‌شنبه دهم دی‌ماه ۱۳۰۶ کمیسیون تدوین قانون مدنی در وزارت دادگستری تشکیل و جلد اول آن که مشتمل بر ۹۵۵ ماده است به موجب ماده واحده در جلسه ۱۸ اردیبهشت ۱۳۰۷ به تصویب مجلس شورای ملی رسید».^{۱۱}

در کتاب دیگری نیز چنین آمده است:

«در دهم دی‌ماه ۱۳۰۶ هجری شمسی کمیسیونی مرکب از مطلعین و اهل علم در وزارت دادگستری تشکیل گردید...».^{۱۲}

در مقاله‌ای تحت عنوان «تاریخچه تدوین قانون مدنی»^{۱۳} نیز مطالب زیر به چشم می‌خورد:

«سرانجام بعد از بنیان‌گذاری عدلیه جدید در تاریخ سه‌شنبه دهم دی‌ماه ۱۳۰۶ هیئت تدوین قانون مدنی

منصوب شد و شروع به کار کرد.»^{۱۴}

توضیح:

در مورد زمان تهیه شدن قانون مدنی و کمیسیونهای مربوطه و نقش آنها و تدوین قانون مدنی، توضیحات کافی داده شد، با توجه به مطالب فوق، نکات ذیل ارائه می‌گردد:

الف- اگر تاریخ تشکیل کمیسیون تدوین قانون مدنی را (۱۳۰۶/۱۰/۱۰) قرار دهیم، در واقع تا تصویب قانون اجازه اجرای لایحه قانون مدنی تا موقع اعلام رأی قطعی کمیسیون پارلمانی عدلیه مصوب ۱۳۰۷/۲/۱۸^{۱۵}، چهار ماه و چند روز برای تنظیم قانون مدنی فرصت وجود داشته است. البته این در حالی است که ایام تعطیل و مشغله اعضای کمیسیون و مسائل دیگری از این قبیل را هم در نظر نگیریم.

ب- در جای دیگری چنین آمده است:

«بنابراین جلد اول قانون مدنی که مشتمل بر ۹۵۵ ماده بود در مدت نسبتاً کوتاهی تهیه و به موجب ماده واحده در جلسه ۱۸ اردیبهشت سال ۱۳۰۷ شمسی در مجلس شورای ملی به تصویب رسید.»^{۱۶}

بنابراین چگونه متصور است که ۹۵۵ ماده از قانون مدنی با این همه استحکام و آن هم در کمیسیونی متشکل از چند نفر، در ظرف مدت نسبتاً کوتاهی تهیه شود.

به نظر می‌رسد که اینگونه مطالب نه تنها باعث عظمت قانون مدنی نمی‌شود، بلکه موجب بی‌اهمیت جلوه دادن یک قانون مهمی است که چند سال تلاش و تحقیق را به دنبال داشته است.

بند پنجم - سایر منابع

در منابع دیگری نیز در مورد کمیسیونهای مربوط به قانون مدنی مطالبی وجود دارد که نمونه‌ای از آن ذیلاً می‌آید:

در فصلنامه حقوقی «حقوق مردم»، در ذیل «خبرهای مربوط به دادگستری ایران در چهل سال قبل» چنین آمده است:

«دعوت علما برای مطالعه از قانون مدنی
برای مطالعه در مواد قانون مدنی که از طرف وزارت عدلیه تهیه و تنظیم شده مقرر گردیده هیئتی مرکب از بعضی از آقایان قضات و رؤسای محاکم و غیره تشکیل شود. ضمناً آقایان حاجی امام جمعه خوئی، میرزا سید محمد بهبهانی، حاجی آقا جمال‌الدین اصفهانی و حاجی امام جمعه تهران نیز دعوت شده‌اند که در کمیسیون مذکور حضور به هم رسانند.»^{۱۷}

توضیح اینکه از زمان و مکان تشکیل اینگونه جلسه‌ها، و حضور یا عدم حضور و نقش اینگونه افراد، هیچگونه اطلاعی در دست نیست.

بند ششم - اسناد

در این بند چند سند مرتبط با کمیسیونهای تدوین قانون مدنی ارائه می‌شود:

سند اول

به تاریخ ۱۳۰۶ نمره ۲۳۰۶۴

وزارت عدلیه

اداره.....

دایره.....

جناب مستطاب شریعتمدار آقای آقا شیخ علی بابا

متمنی است روز سه‌شنبه دهم بهمن ۱۳۰۶ چهار ساعت بعد از ظهر برای مطالعه در لایحه قانون مدنی

به وزارت عدلیه تشریف بیاورید^{۱۸}

سند دوم

اداره..... (وزارت عدلیه اعظم) مورخه ۱۳۰۷/۲/۲

دایره محترمه محاسبات

بر حسب ابلاغ مقام وزارت تأخیراتی که آقایان ذیل به مناسبت حضور در کمیسیون قانون مدنی

داشته‌اند با اجازه بوده و در موقع پرداخت حقوق از آنها چیزی نباید کسر کرد.

آقای منصورالسلطنه - آقای صدرالاشراف - آقای حاج سید نصرالله - آقای امیرزا سیدمحمد قمی - آقای

امیرزا محمدرضا ایروانی

محل امضاء - مدیر پرسنلی

سند سوم

وزارت عدلیه.....

اداره.....

دایره.....

اداره محترم تفتیش وزارت عدلیه اعظم دام بقائه

در این مدت که اغلب روزها وقت ظهر دفتر حاضر و غایب را امضا نکردم و بعضی از روزها در هر صبح

هم امضا نشده است بواسطه حضور در کمیسیون قانون مدنی بوده و بر حسب امر مقام منبع وزارت بوده

است محض تذکر نوشته می‌شود که این مدت مرا غایب محسوب ندارند.

امضا سید محمد فاطمی قمی

بعرض مقام منبع وزارت برسد

امضا ۱۳۰۷/۲/۱۵^{۱۹}

سند چهارم ۲۰

(وزارت عدلیه)

نمره ۸۴۴۵

مورخه ۱۳۰۷/۷/۱۶

اداره محاسبات

بطوری که از اداره پرسنلی در تاریخ دوم اردیبهشت ۱۳۰۷ تحت نمره ۱۰۶۴ ابلاغ شده، تأخیراتی که

آقایان ذیل:

آقای منصورالسلطنه - آقای صدراالاشرف - آقای حاج سید نصرالله - آقای میرزا سیدمحمد قمی - آقای میرزا محمدرضا ایروانی، به مناسبت حضور در کمیسیون قانون مدنی داشته‌اند با اجازه بوده و در موقع پرداخت از حقوق آنها نباید چیزی کسر شود. ضمناً تذکر می‌دهد که آقای حاج شیخ علی‌بابا هم در همان اوقات به خدمت دعوت و ضمناً چون عضویت کمیسیون مزبور را داشته‌اند برای غیبت‌های ناشی از حضور در کمیسیون نباید جریمه بپردازد لهذا لازم است کلیه وجوهی که از آقایان فوق به مناسبت مذکور جریمه شده است درخواست صادر و هر چه زودتر مسترد نمائید.

وزارت عدلیه

توضیح:

اسناد مذکور نیز نشان‌دهنده تشکیل کمیسیونهایی در مورد قانون مدنی است. لازم به ذکر است که هر چند تاریخ مندرج در سند چهارم، مربوط به تاریخی است که بعد از تصویب قانون اجازه اجرای لایحه قانون مدنی تا موقع اعلام رأی قطعی کمیسیون پارلمانی عدلیه مصوب ۱۳۰۷/۲/۱۸، است ولی سند مذکور، مرتبط با سند اول است. لذا بدین منظور در این قسمت آمده است.

در خاتمه این مبحث، نکته‌ای که در دفترچه خاطرات سیدمحمد فاطمی، در ارتباط با کمیسیون قانون مدنی در سال ۱۳۰۶ وجود دارد ذیلاً می‌آید:

«برای دهم بهمن ۱۳۰۶ برای مطالعه در قانون مدنی دعوت شدم و این قانون مدنی همان است که سابقاً من ترتیب داده بودم و فی‌الجمله تغییر پیدا کرد».

فاطمی پس از درج نکته فوق در دفترچه خاطرات خود، هیچگونه اشاره‌ای به نقش دیگران در تدوین قانون مدنی ندارد و به صراحت برای چندمین بار تکرار می‌کند که این متن، همان است که وی تهیه کرده است. ضمن اینکه به این مقوله نیز اذعان دارد که در متن تهیه شده توسط او در کمیسیون مربوطه، تغییراتی نیز صورت گرفته است.

لازم به ذکر است که در نوشته‌های فاطمی نیز این نکته به چشم می‌خورد که مواد تهیه شده توسط وی نیاز به حک و اصلاح دارد چون مواد مذکور به مرور به وزارت عدلیه ارسال شده است.

گفتار دوم - کمیسیونهای تدوین مواد ۹۵۶ تا ۱۳۳۵

در بعضی از کتب حقوقی مطالبی در مورد کمیسیونهای تدوین مواد ۹۵۶ تا ۱۳۳۵ قانون مدنی آمده است

که صرفاً چند نمونه آن به شرح زیر مورد بررسی قرار می‌گیرد:

«جلد دوم و سوم قانون مدنی به طریق عادی به تصویب رسیده است. کمیسیون تهیه جلد دوم و سوم قانون مدنی در آبان ماه ۱۳۱۳ در وزارت عدلیه تشکیل و ۳۸۰ ماده آن در دو جلد به تدریج از ششم بهمن ۱۳۱۳ تا هشتم آبان ماه ۱۳۱۴ به تصویب مجلس شورای ملی رسید.^{۲۱} این کمیسیونی مرکب بود از آقایان محسن صدر و دکتر متین دفتری و حاج سید نصرالله تقوی و مصطفی عدل و جواد عامری و محمد بروجردی و اسدالله مقانی و مرحوم فاطمی و مرحوم سیدمحمدرضا افجه‌ای».^{۲۲}

توضیح:

لوايح مربوط به قانون مدنی طی ۹ لایحه در ادوار ششم، نهم و دهم تقدیم مجلس شورای ملی گردیده است.^{۲۳}

مواد ۹۵۶ تا ۹۷۵ طی لایحه‌ای مشتمل بر ۲۰ ماده، در جلسه ۱۰۷ مورخ ۱۳۱۳/۸/۲۴ تقدیم نهمین دوره مجلس شورای ملی گردیده است.^{۲۴}

در کتاب فوق به تشکیل کمیسیون تهیه جلد دوم و سوم قانون مدنی در آبان ماه ۱۳۱۳ در وزارت عدلیه، بسنده کرده ولی به روز مشخصی اشاره نکرده است. به هر حال اولین لایحه مربوط به جلد دوم و سوم قانون مدنی، در بیست و چهارم همان ماه، تقدیم نهمین دوره مجلس شورای ملی گردیده است.

بند اول - مصوبات مرتبط با مواد ۹۵۶ تا ۱۳۳۵ قانون مدنی

در مورد تدوین قوانینی که قبلاً در ارتباط با مواد ۹۵۶ تا ۱۳۳۵ قانون مدنی تهیه و به تصویب رسیده، موارد ذیل درخور توجه است:

الف. چنانچه قبلاً توضیح داده شد، مواد ۱ تا ۹۵۵ قانون مدنی که مربوط به قسمت اموال است و همچنین مواد مربوط به نکاح و طلاق که مواد ۱۰۳۴ تا ۱۱۵۷ قانون مدنی را تشکیل می‌دهند توسط سیدمحمد فاطمی تهیه شده است.^{۲۵}

بنابراین مواد ۱۰۳۴ تا ۱۱۵۷ قانون مدنی را نیز توسط سیدمحمد فاطمی تهیه کرده است. ذکر این نکته نیز ضروری است که در ۲۳ مردادماه سال ۱۳۱۰ قانون راجع به ازدواج به تصویب کمیسیون قوانین عدلیه مجلس شورای ملی رسیده است.^{۲۶}

ب. قانون تابعیت و متمم آن در سالهای ۱۳۰۸^{۲۷} و ۱۳۰۹^{۲۸} به تصویب مجلس شورای ملی رسیده است. متن لایحه تقدیمی و نهایتاً مواد مصوب در سال ۱۳۱۳ (مواد ۹۷۶ تا ۹۹۱) تفاوت چندانی با مصوبات سالهای ۱۳۰۸ و ۱۳۰۹ ندارد. به این موضوع در مشروح مذاکرات کمیسیون قوانین عدلیه^{۲۹} و مجلس شورای ملی^{۳۰} نیز اشاره شده است.^{۳۱}

همچنین احکامی از (کتاب سوم قانون مدنی - در اسناد سجل احوال) که مشتمل بر مواد ۹۹۲ تا ۱۰۰۱

قانون مدنی است در مصوبات ذیل وجود داشته و در مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی^{۳۳} نیز به آن اشاره شده است:

یک- قانون سجل احوال مصوب ۱۴ خرداد ماه ۱۳۰۴ شمسی مشتمل بر ۳۵ ماده.^{۳۳}

دو- قانون سجل احوال مصوب ۲۰ مرداد ماه ۱۳۰۷ شمسی مشتمل بر ۱۶ ماده.^{۳۴}

لازم به ذکر است که مصوبه اخیر اصلاحاتی را نیز به دنبال داشته است.

ج. در سالهای ۱۳۰۷ و ۱۳۰۸ مصوباتی در مورد «حکمت بین متعاملین و طرز استماع شهادت شهود» و «شهادت و امارات» به تصویب قوه مقننه رسیده است. بنابراین مطالبی در مورد شهادت و امارات نیز وجود داشته است. هرچند که متون مربوط به مصوبات فوق با متون مصوب قانون مدنی تفاوت‌های زیادی دارد^{۳۵}.
د. در مورد تهیه و تدوین بقیه مواد مربوط به قانون مدنی اطلاعی در دست نیست اما به نظر می‌رسد بقیه مواد مربوط به قانون مدنی توسط اعضای شرکت‌کننده در کمیسیونهای مربوطه یا افراد دیگری، تهیه یا ترجمه شده و در کمیسیونهای مذکور مورد بررسی قرار گرفته است.
به هر حال کمیسیونهای مربوطه، مواد تهیه شده را مورد بحث و بررسی نهایی قرار داده و احتمالاً با حکم و اصلاحاتی برای تقدیم به قوه مقننه آماده می‌نموده‌اند.

بند دوم - مقدمه توجیهی لایحه تقدیمی دولت مربوط به مواد ۹۵۶ تا ۹۷۵

وزارت عدلیه

نمره ۱۸۹۰۸

تاریخ ۱۳۱۳/۸/۲۳

ساحت محترم مجلس شورای ملی

نظر به این که قانون مدنی مصوب^{۳۶} ۱۸ اردیبهشت‌ماه ۱۳۰۷ شمسی فقط متضمن احکام مربوط به اموال می‌باشد و در قانون مزبور مقررات راجع به احوال شخصیه وجود ندارد و نظر به این که در قسمت‌های مربوط به احوال شخصیه نیز لزوم وجود قانون مدنی محسوس است لذا دولت در نظر گرفته است که مواد مربوطه به این قسمت را به عنوان جلد دوم قانون مدنی تهیه و برای تصویب به مجلس شورای ملی پیشنهاد کند و اینک فعلاً مواد منضمه را که کتاب اول جلد مزبور را تشکیل می‌دهد پیشنهاد و بقیه قانون مزبور را به تدریج برای تصویب مجلس شورای ملی^{۳۷} تقدیم خواهد نمود.

رئیس‌الوزرا
فروغی

وزیر عدلیه
محسن صدر

بند سوم - مشروح مذاکرات تقدیم لایحه مربوط به مواد ۹۵۶ تا ۹۷۵

در این قسمت نکاتی در مورد مشروح مذاکرات تقدیم لایحه مربوط به مواد ۹۵۶ تا ۹۷۵ می‌آید:
چنانچه قبلاً توضیح داده شد، مواد ۹۵۶ تا ۹۷۵ در جلسه ۱۰۷ مورخ ۱۳۱۳/۸/۲۴ تقدیم نهمین دوره مجلس شورای ملی گردیده است:

۴. تقدیم دو فقره لایحه از طرف آقای وزیر عدلیه]

وزیر عدلیه... بنده یک قدری لوائح زیاد دارم خدمت آقایان عرض می‌کنم امروز دو لایحه دارم یک قسمت راجع است به جلد دوم قانون مدنی که یکی از قوانین مهمه ما است و چند سال هم هست که همینطور مانده است راجع است به احوالات شخصیه. به نظر بنده آمد قسمت‌هایی که در کمیسیون عدلیه تهیه می‌شود قسمت قسمت بنده تقدیم کنم. یعنی همانطوری که در آنجا رسیدگی می‌شود قسمت قسمت و راپورت داده می‌شود، در اینجا تحت نظر آقایان واقع شود و به تصویب برسد...^{۳۸}

توضیح:

چنانچه در توضیحات وزیر عدلیه به هنگام تقدیم لایحه مذکور آمده، چند سال قبل از تقدیم لایحه فوق، متونی از قانون مدنی تهیه شده است. این متون به موجب لوائحی تقدیم مجلس شورای ملی گردیده است.

بنابراین با تشکیل کمیسیونی ظرف چند روز در آبان ماه ۱۳۱۳ نمی‌توان مواد مهمی را در ارتباط با قانون مدنی تدوین کرد.

بند چهارم - اسناد^{۳۹}

در این بند یک سند مرتبط با کمیسیونهای تدوین مواد ۹۵۶ تا ۱۳۳۵ قانون مدنی ارائه می‌شود:

بتاریخ ۱۳۰۸/۱/۲۱ نمره ۱۱۹۰

وزارت عدلیه.....

اداره.....

دایره.....

جناب آقای حاج شیخ علی‌بابا

برای مذاکره راجعه به قانون مدنی کمیسیونی در وزارت عدلیه تشکیل خواهد شد مقتضی است روز

دوشنبه ۲۶ فروردین ساعت پنج بعد از ظهر به وزارت عدلیه تشریف بیاورید امضاء داور

توضیح:

چنانچه ملاحظه می‌شود قریب به یک سال پس از تصویب قانون اجازه اجرای لایحه قانون مدنی تا موقع اعلام رأی قطعی کمیسیون پارلمانی عدلیه مصوب ۱۳۰۷/۲/۱۸، کمیسیونی در وزارت عدلیه در ارتباط با قانون مدنی تشکیل شده است.

از دیگر اعضای کمیسیون و مواد مورد بررسی اطلاعی در دست نیست ولی به نظر می‌رسد موادی که توسط سیدمحمد فاطمی و دیگر افراد تهیه شده، در این کمیسیون و کمیسیونهای بعدی مورد بحث و بررسی قرار گرفته و نهایتاً به موجب لوائحی تقدیم مجلس شورای ملی گردیده است.

چنانچه قبلاً توضیح داده شد مواد مربوط به نکاح و طلاق را نیز سید محمد فاطمی تهیه کرده است.^{۴۰}

مبحث دوم - کمیسیونهای بعد از تقدیم لایحه

بند اول - کمیسیونهای تدوین مواد ۱ تا ۹۵۵

لایحه مربوط به قانون مدنی مشتمل بر ۹۵۵ ماده تقدیم مجلس ششم مشروطیت گردیده است. لایحه مذکور بدون اینکه سیر مراحل قانونگذاری را طی کند، لازم‌الاجرا گردیده و در حال حاضر نیز با تغییراتی که توسط قانونگذار صورت گرفته، در حال اجرا است. با توجه به مشروح مذاکرات کمیسیون قوانین عدلیه دوره ششم به نظر می‌رسد که در کمیسیون مذکور هیچگونه بحثی پیرامون لایحه مربوط به قانون مدنی، مطرح نشده است. برای اثبات موضوع فوق، مذاکرات سه جلسه کمیسیون قوانین عدلیه دوره ششم که پس از تقدیم لایحه مذکور، تشکیل شده و به صورت بسیار مختصر به ثبت رسیده، عیناً می‌آید:

یک. صورت مذاکرات جلسه مورخ ۱۳۰۷/۴/۱۶

روز شنبه چهار ساعت قبل از ظهر شانزدهم تیر ۱۳۰۷ کمیسیون قوانین عدلیه با حضور آقای وزیر عدلیه تشکیل، قانون^{۴۱} تشکیلات وزارت عدلیه که در جلسات عدیده مطرح و در تحت مشاوره بود، آخرین شور آن شروع و اکثریت از ماده^{۴۲} ... تا ماده^{۴۳} ... که کلاً^{۴۴} ... ماده است تصویب گردید.

دو. صورت مذاکرات جلسه مورخ ۱۳۰۷/۴/۲۰

کمیسیون قوانین عدلیه روز چهارشنبه چهار ساعت قبل از ظهر بیستم تیر ۱۳۰۷ با حضور وزیر عدلیه تشکیل و قانون^{۴۵} تشکیلات وزارت عدلیه مطرح، چون شور دوم بود با مطالعات زیاد راجع به قانون^{۴۶} مزبور، رأی قطعی نسبت به تمام مواد موکول شد به جلسه آتیه. جلسه آتیه روز شنبه ۲۳ تیر ۱۳۰۷ چهار ساعت قبل از ظهر مقرر گردید.

سه. صورت مذاکرات جلسه مورخ ۱۳۰۷/۴/۲۳

روز شنبه ۲۳ تیر ۱۳۰۷ کمیسیون قوانین عدلیه چهار ساعت قبل از ظهر، به ریاست آقای مدرس و با حضور آقای وزیر عدلیه تشکیل و شروع به بقیه شور ثانی قانون^{۴۷} تشکیلات وزارت عدلیه گردید و کلیه مواد تصویب، بعد از ماده بندی در دفتر یادداشت خواهد شد.^{۴۸}

بند دوم - کمیسیونهای تدوین مواد ۹۵۶ تا ۱۳۳۵

لوايح مربوط به مواد ۹۵۶ تا ۱۳۳۵ قانون مدنی طی ۸ لایحه در ادوار نهم و دهم تقدیم مجلس شورای ملی گردیده است.

لوايح مذکور به صورت دو شوری و بعضاً به صورت یک‌شوری در کمیسیون قوانین عدلیه و نهایتاً در صحن مجلس شورای ملی، مورد بحث و بررسی قرار گرفته و برای اجرا به دولت ابلاغ گردیده است.

مشروح مذاکرات کمیسیونهای عدلیه و مجلس شورای ملی در مورد مواد ۹۵۶ تا ۱۳۳۵ بطور کامل وجود دارد.^{۴۹}

فصل دوم - اعضای کمیسیونهای تدوین قانون مدنی میثت اول - اعضای کمیسیونهای مربوط به مواد ۱ تا ۹۵۵ گفتار اول - کتب

در بعضی از کتب حقوقی مطالبی در مورد اعضای کمیسیونهای تدوین مواد ۱ تا ۹۵۵ قانون مدنی آمده است که صرفاً چند نمونه آن به شرح زیر ارائه و سپس توضیحاتی می‌آید:

۱. «در روز سه‌شنبه دهم دی‌ماه ۱۳۰۶ کمیسیون تدوین قانون مدنی در وزارت دادگستری تشکیل و جلد اول آن که مشتمل بر ۹۵۵ ماده است به موجب ماده واحده در جلسه ۱۸ اردیبهشت ۱۳۰۷ به تصویب مجلس شورای ملی رسید.

کمیسیون که تحت ریاست مرحوم علی‌اکبر داور تشکیل می‌شد مرکب بود از آقایان حاج سید نصرالله تقوی و محسن صدر و مصطفی عدل و کاظم عصار و مرحومین شیخ محمدعلی کاشانی و میرزا محمدرضا ایروانی و شیخ علی‌بابا و حاج میرزا سیدمحمد فاطمی. طرح قانون مدنی که مورد شور کمیسیون واقع شده از مرحوم میرزا سیدمحمد فاطمی است».^{۵۰}

۲. «جلد اول قانون مدنی مشتمل بر ۹۵۵ ماده فی‌المجلس از طرف نمایندگان به تصویب رسید. تهیه و تنظیم قانون مدنی که از اهم قوانین است تحت نظر کمیسیونی به ریاست علی‌اکبر داور وزیر عدلیه انجام گرفت. اعضای کمیسیون عبارت بودند از سیدمحسن صدر (صدرالاشراف)، حاج نصرالله تقوی، حاج سیدمحمد فاطمی قمی، مصطفی عدل (منصورالسلطنه)، شیخ علی‌بابا عالم، سیدکاظم عصار و شیخ محمدعلی کاشی. اعضای کمیسیون مزبور در تهیه قانون مزبور به چند کتاب معتبر فقهی از جمله شرایع الاسلام، شرح لمعه و جواهر توجه داشته‌اند».^{۵۱}

۳. «مهم‌ترین اصلاحات و تحولات دادرسی عصر داور را می‌توان در زمینه‌های زیر خلاصه کرد: تصویب قوانین مختلف، از جمله قانون مدنی، قانون آیین دادرسی مدنی و قانون مجازات عمومی و دیگر قوانین مهم که همکاری سیدمحسن مدرس در مجلس در تصویب آنها تأثیر فوق‌العاده‌ای داشت. قانون مدنی که توسط مجلس ایران (در دو مرحله قسمتی در زمان وزارت داور و بقیه در زمان وزارت محسن صدر به تصویب رسید)، در حقیقت تدوین فقه امامیه موجود به صورت قانون کشوری بود. اما، ده ماده اول (مقدمه) آن قانون، ترجمه‌ای از قانون مدنی فرانسه و به خصوص ماده ۱۰ اصل «آزادی قراردادهای» را بر اساس حقوق فرانسه در خود جای داده بود. اعضای کمیسیون تدوین قوانین عبارت بودند از مشیرالدوله، علی‌اکبر داور، سیدنصرالله تقوی، محسن صدر، سیدمحمد فاطمی، منصورالسلطنه عدل، شیخ علی‌بابا فیروزکوهی، سیدکاظم عصار، شیخ محمدعلی کاشانی».^{۵۲}

گفتار دوم - مشروح مذاکرات

یکی از نمایندگان مجلس سنا ضمن صحبت در شور دوم لایحه اصلاح ماده ۲ قانون مدنی، به مطالبی در مورد دخالت و اظهارنظر خود، پیرامون مواد قانون مدنی اشاره کرده که ذیلاً می‌آید:

علامه وحیدی. عرض کنم با کسب اجازه از مقام ریاست، خطاب به فرزند عزیزم جناب آقای وزیر دادگستری عرض می‌کنم وقتی که این قانون وضع شد از نظر نکات و دقائق شرعی مرحوم داور مرا دعوت کردند که در آنجا افتخار این را داشته باشم که لوایح را مخصوصاً با^{۵۳} کتاب شرایع الاسلام مقابله کنم در آنجا همین ماده ۲ مطرح شد و اظهار داشتند مفاد این ماده مخالف قانون اساسی است و باید تمام افراد مملکت متساوی‌الحقوق باشند اتفاقاً نکته‌ای را که در آنجا به استحضارشان رساندم این بود که اول باید امکان حصول علم به قانون باشد تا متساوی‌الحقوق بودن تحقق پذیرد زیرا که برای تهرانی امکان حصول علم هست ولی همان طور که فرمودند مثلاً در چاه بهار امکان حصول علم نیست. اگر این ماده مطلق تصویب بشود علناً برخلاف مبانی قانون اساسی است. این است که ۶ فرسخ یک روز را منظور کردند در حقیقت آن هم کامل نبود ولی تا حدودی این را پیش‌بینی کردند بنابراین من مدافع این هستم که شخصیت‌هایی که در آن روز آنجا نشسته بودند و رعایت نکات قانون اساسی را می‌کردند...^{۵۴}

توضیح:

چنانچه مذکور افتاد در دفترچه خاطرات سید محمد فاطمی قمی «تهیه کننده جلد اول قانون مدنی» چنین آمده است که اولین کمیسیون در ۶ میزان^{۵۵} ۱۲۹۸ تشکیل شده است. اعضای کمیسیون عبارت بودند از آقای حاج سید نصرالله و آقای سید محمد یزدی و آقای سید محمد رضا افجه‌ای و آقای سید حبیب‌الله و آقای میرزا احمدخان رئیس اداره امور و من (سید محمد فاطمی قمی).^{۵۶} بنابراین اولین کمیسیون در مورد قانون مدنی در ششم مهرماه ۱۲۹۸ هجری شمسی و با عضویت افراد فوق، تشکیل شده و پس از آن نیز کمیسیونهای دیگری تشکیل شده است. چنانچه در خاطرات فاطمی نیز آمد، تشکیل این کمیسیون حاصلی را در بر نداشته است. با توجه به اسنادی که قبلاً ارائه شد، حضور افراد ذیل نیز در کمیسیونهای مرتبط با مواد ۱ تا ۹۵۵ قانون مدنی مسجل است: آقای منصورالسلطنه - آقای صدرالاشرف - آقای حاج سید نصرالله - آقای امیرزا سید محمد قمی - آقای امیرزا محمدرضا ایروانی و آقای حاج شیخ علی بابا. در منابع مختلفی، از حضور افرادی دیگری که در تدوین مواد ۱ تا ۹۵۵ قانون مدنی نقشی داشته‌اند سخن به میان آمده، اما سندی برای آن ارائه نشده است. مؤلفان کتب مذکور به این نکته که اینگونه اسامی را از کجا یا چه مأخذی به دست آورده‌اند، اشاره‌ای نکرده‌اند.

مبحث دوم - اعضای کمیسیونهای مربوط به مواد ۹۵۶ تا ۱۳۳۵

در بعضی از کتب و مقالات حقوقی مطالبی در مورد اعضای کمیسیونهای تدوین مواد ۹۵۶ تا ۱۳۳۵ قانون مدنی آمده است که صرفاً به چند نمونه آن اشاره و سپس توضیحاتی ارائه می‌گردد:

۱. جلد دوم و سوم قانون مدنی به طریق عادی به تصویب رسیده است. کمیسیون تهیه جلد دوم و سوم

قانون مدنی در آبان ماه ۱۳۱۳ در وزارت عدلیه تشکیل و ۳۸۰ ماده آن در دو جلد به تدریج از ششم بهمن ۱۳۱۳ تا هشتم آبان ماه ۱۳۱۴ به تصویب مجلس شورای ملی رسید.^{۵۷}

این کمیسیون مرکب بود از آقایان محسن صدر و دکتر متین دفتری و حاج سید نصرالله تقوی و مصطفی عدل و جواد عامری و محمد بروجردی و اسدالله ممقانی و مرحوم فاطمی و مرحوم سید محمد رضا افجه‌ای.^{۵۸}

۲. در مقاله‌ای در مورد اعضای کمیسیونهای تدوین مواد ۹۵۶ تا ۱۳۳۵ قانون مدنی چنین آمده است: «دومین کمیسویی که برای تدوین دیگر بخش‌های قانون مدنی تشکیل شد در سال ۱۳۱۳ شروع به کار کرد. اعضای این کمیسیون عبارت بودند از:

سید محمد فاطمی، سید نصرالله تقوی، شیخ محمد بروجردی، شیخ اسدالله ممقانی، سید محمد رضا افجه‌ای، صدرالاشرف، جواد عامری و دکتر متین دفتری»^{۵۹}

۳. صاحب مقاله فوق، در کتاب دیگری چنین آورده است: «مجدداً در سال ۱۳۱۳ کمیسیون دیگری مأمور تدوین جلد‌های دوم و سوم قانون مدنی شد. اعضای این کمیسیون عبارت بودند از:

محسن صدر (صدرالاشرف)، دکتر متین دفتری، جواد عامری، محمد بروجردی، اسدالله ممقانی، سید نصرالله تقوی، مصطفی عدل، سید محمد فاطمی و سید محمد رضا افجه‌ای»^{۶۰}
چنانچه ملاحظه می‌شود نویسنده مذکور در یک مقاله، هشت نفر را به‌عنوان اعضای کمیسیون سال ۱۳۱۳ نام برده در حالی که در کتاب اخیر، اعضای کمیسیون را نه نفر اعلام نموده است.

توضیح:

در کتب و مقالات متعددی از جمله موارد فوق، از شرکت افرادی که در تدوین مواد ۹۵۶ تا ۱۳۳۵ قانون مدنی نقشی داشته‌اند سخن به میان آمده، اما سندی برای آن ارائه نشده است. همچنانکه قبلاً نیز توضیح داده شد، نویسندگان مذکور به این نکته که اینگونه اسامی را از کجا یا چه مأخذی به دست آورده‌اند، اشاره‌ای نکرده‌اند.

بعضی از نویسندگان به مصوبات مربوط به زمان وزارت داور و وزارت محسن صدر اشاره کرده ولی در مورد اعضای شرکت‌کننده در کمیسیونهای مربوط به مواد ۱ تا ۹۵۵ و کمیسیونهای مربوط به مواد ۹۵۶ تا ۱۳۳۵ قائل به تفکیک نشده‌اند. متن مذکور چنین است:

«مهم‌ترین اصلاحات و تحولات دادرسی عصر داور را می‌توان در زمینه‌های زیر خلاصه کرد:

تصویب قوانین مختلف، از جمله قانون مدنی، قانون آیین دادرسی مدنی و قانون مجازات عمومی و دیگر قوانین مهم که همکاری سید محسن مدرس در مجلس در تصویب آنها تأثیر فوق‌العاده‌ای داشت. قانون مدنی که توسط مجلس ایران (در دو مرحله قسمتی در زمان وزارت داور و بقیه در زمان وزارت محسن صدر به تصویب رسید)، در حقیقت تدوین فقه امامیه موجود به صورت قانون کشوری بود. اما، ده ماده اول (مقدمه)

آن قانون، ترجمه‌ای از قانون مدنی فرانسه و به خصوص ماده ۱۰ اصل «آزادی قراردادها» را بر اساس حقوق فرانسه در خود جای داده بود. اعضای کمیسیون تدوین قوانین عبارت بودند از مشیرالدوله، علی‌اکبر داور، سید نصرالله تقوی، محسن صدر، سید محمد فاطمی، منصور السلطنه عدل، شیخ علی‌بابا فیروز کوهی، سید کاظم عصار، شیخ محمدعلی کاشانی».^{۶۱}

سید محسن صدر (صدرالاشراف) نیز در خاطرات خود چنین آورده است:

«...قانون حقوق مدنی که تحت ریاست خود داور و عضویت من و حاج سید نصرالله تقوی و حاج سید محمد فاطمی و منصور السلطنه عدل و شیخ علی‌بابا و آقا سید کاظم عصار و شیخ محمدعلی کاشی حاکم محکمه شرع در مدت هفت هشت ماه تهیه و پیشنهاد به مجلس شورا گردید که این قانون تا باب ارت نوشته شد و مجلدات دیگر قانون مدنی را از قبیل تابعیت و نسب و نکاح و طلاق و غیره، من در زمان وزارت عدلیه تهیه و از تصویب مجلس شورا گذراندم».^{۶۲}

چنانچه ملاحظه می‌شود صدرالاشراف نیز در مورد اعضای کمیسیونهای مربوط به مواد ۹۵۶ تا ۱۳۳۵ مطالبی را ثبت نکرده است.

فصل سوم - کتب مورد استفاده برای تدوین قانون مدنی

مبحث اول - کتب مورد استفاده برای تدوین مواد ۱ تا ۹۵۵

در بعضی از منابع حقوقی مطالبی پیرامون کتب مورد استفاده برای تدوین مواد ۱ تا ۹۵۵ قانون مدنی آمده است که صرفاً سه نمونه آن به شرح زیر مورد بررسی قرار می‌گیرد:

۱. «جلد اول قانون مدنی (مشمتمل بر ۹۵۵ ماده) مربوط به مالکیت، اسباب تملک و حقوق قراردادها مبتنی بر فقه امامیه و با استفاده از کتاب‌هایی همچون شرح لمعه، شرایع، مکاسب، متن نهایی و منقح جلد اول قانون مدنی، هفت سال بعد برای تدارک الغاء کاپیتولاسیون - در اردیبهشت ۱۳۰۷ به صورت ماده واحده‌ای تصویب شد».^{۶۳}

۲. «جلد اول قانون مدنی مشتمل بر ۹۵۵ ماده فی‌المجلس از طرف نمایندگان به تصویب رسید. تهیه و تنظیم قانون مدنی که از اهم قوانین است تحت نظر کمیسیونی به ریاست علی‌اکبر داور وزیر عدلیه انجام گرفت. اعضای کمیسیون عبارت بودند از سید محسن صدر (صدرالاشراف)، حاج نصرالله تقوی، حاج سید محمد فاطمی قمی، مصطفی عدل (منصور السلطنه)، شیخ علی‌بابا عالم، سید کاظم عصار و شیخ محمدعلی کاشی. اعضای کمیسیون مزبور در تهیه قانون مزبور به چند کتاب معتبر فقهی از جمله شرایع الاسلام، شرح لمعه و جواهر توجه داشته‌اند».^{۶۴}

۳. منبع مهم جلد اول قانون مدنی - مخصوصاً قسمت عقود معین - کتاب‌های مشهور فقه امامیه بود و هیئت تدوین قانون مدنی به کتاب‌های مشهور فقهی مثل شرایع و شرح لمعه، جواهر الکلام، مکاسب شیخ انصاری و شروح آن و نظایر اینها نظر داشتند و همچنین «شرح استاد رستم سلیم باز» بر قانون «مجله الاحکام العدلیه» را که قانون مدنی عثمانی بود مطالعه می‌کردند.^{۶۵}

توضیح:

سید محمد فاطمی، در خاطرات خود، به کتاب یا کتبی که در تدوین قانون مدنی، مورد استفاده قرار داده باشد، اشاره‌ای نکرده است اما در منابع متعددی از جمله منابع فوق، به کتبی که در تدوین قانون مدنی از آنها بهره‌برداری شده، سخن به میان آمده، ولی سند معتبری برای آن ارائه نشده است. مؤلفان کتب مذکور به این نکته که اینگونه مطالب یا اسناد را از کجا یا چه مأخذی به دست آورده‌اند، اشاره‌ای نکرده‌اند.

مبحث دوم - کتب مورد استفاده برای تدوین مواد ۹۵۶ تا ۱۳۳۵

در بعضی از منابع حقوقی مطالبی پیرامون استفاده از قوانین خارجی، برای تدوین مواد ۹۵۶ تا ۱۳۳۵ قانون مدنی آمده است که صرفاً یک نمونه آن به شرح زیر مورد بررسی قرار می‌گیرد:

«جلد دوم و سوم قانون مدنی مربوط به تابعیت، احوال شخصیه، اقامتگاه و ادله اثبات دعوی با مراجعه به قوانین مدنی فرانسه، بلژیک و سوئیس تنظیم و در سال‌های ۱۳۱۳-۱۳۱۴ از سوی مجلس تصویب شد»^{۶۶}

توضیح:

در منبع فوق، به کتابی که در تدوین قانون مدنی از آنها بهره‌برداری شده باشد اشاره نگردیده بلکه صرفاً به مراجعه به قوانین مدنی فرانسه، بلژیک و سوئیس برای تنظیم قانون مدنی اکتفا شده است. چنانچه ذکر شد در دفترچه خاطرات مرحوم فاطمی به کتبی که برای تدوین قانون مدنی مورد استفاده قرار داده باشد، اشاره نکرده است بلکه به این مطلب پرداخته که «به ترتیب قانون مدنی فرانسه و قوانین مدنی مصر و عثمانی مواد قانون مدنی را تهیه کردم».^{۶۷} به هر حال در کتب متعدد، از کتابهای فقهی استفاده شده در تدوین قانون مدنی نامی به میان آمده است اما سندی برای آن ارائه نشده است. به نظر می‌رسد اینگونه مطالب از روی حدس و گمان یا بعضاً تشابه احکام مندرج در مواد قانون مدنی با احکام مندرج در کتب فقهی مورد نظر آنان، باعث گردیده که اینگونه کتابهای فقهی، به عنوان کتب مورد استفاده برای تدوین قانون مدنی معرفی گردد.

مبحث چهارم - جمع بندی و نتیجه

از این مقاله نتایج ذیل حاصل می‌شود:

۱- کمیسیونهای تدوین قانون مدنی:

در مورد تدوین قانون مدنی کمیسیونهای مختلفی تشکیل شده که از کم و کیف آنها اطلاعی در دست نیست. ضمن اینکه از زمان و مکان تشکیل اکثر اینگونه جلسه‌ها، و حضور یا عدم حضور و نقش و عملکرد افرادی که نام آنها ذکر شد، هیچگونه اطلاعی در دست نیست.

۲- اعضای کمیسیونهای قانون مدنی:

در دفترچه خاطرات سید محمد فاطمی قمی «تهیه کننده جلد اول قانون مدنی» به اعضای یک کمیسیون

مرتبط با مواد ۱ تا ۹۵۵ اشاره کرده است. وی مقرر داشته:

«اعضای کمیسیون عبارت بودند از آقای حاج سید نصرالله و آقای سیدمحمد یزدی و آقای سید محمدرضا افجه‌ای و آقای سیدحبيب‌الله و آقای میرزا احمدخان رئیس اداره امور و من.»
افراد فوق، تشکیل‌دهنده اولین کمیسیون در مورد قانون مدنی بوده‌اند.
چنانچه مذکور افتاد با توجه به اسنادی که قبلاً ارائه شد، حضور افراد ذیل نیز در کمیسیونهای مرتبط با مواد ۱ تا ۹۵۵ قانون مدنی مسجل است:

آقای منصورالسلطنه - آقای صدراالاشراف - آقای حاج سید نصرالله - آقای امیرزا سید محمد قمی - آقای امیرزا محمدرضا ایروانی و آقای حاج شیخ علی‌بابا.
در مورد افراد دیگر و نیز شرکت‌کنندگان در کمیسیونهای مواد ۹۵۶ تا ۱۳۳۵، سندی یافت نشد.
۳- کتب مورد استفاده برای تدوین قانون مدنی:

در دفترچه خاطرات فاطمی به کتبی که مورد استفاده قرار داده باشد، اشاره نکرده است بلکه به این مطلب پرداخته که «به ترتیب قانون مدنی فرانسه و قوانین مدنی مصر و عثمانی مواد قانون مدنی را تهیه کردم». به هر حال در منابع متعددی، از کتب فقهی استفاده شده در تدوین قانون مدنی نامی به میان آمده، اما سند معتبری برای آن ارائه نشده است.

فهرست منابع و مأخذ:

۱. اسناد مندرج در پرونده‌های پارلمانی مرکز اسناد کتابخانه مجلس شورای اسلامی.
۲. اسناد مندرج در پرونده‌های اعضای کمیسیونهای تدوین قانون مدنی، در وزارت عدلیه.
۳. اسناد تهیه شده از طریق خانواده‌های اعضای کمیسیونهای تدوین قانون مدنی.
۴. امین، پروفیسور سیدحسن، تاریخ حقوق ایران، انتشارات دایره‌المعارف ایران شناسی، چاپ اول، ۱۳۸۲.
۵. بهرامی‌احمدی، دکتر حمید، تاریخچه تدوین قانون مدنی، فصلنامه پژوهشی دانشگاه امام صادق(ع)، شماره ۲۴، زمستان ۱۳۸۳.
۶. بهرامی‌احمدی، دکتر حمید، کلیات عقود و قراردادهای حقوق مدنی «۳»، نشر میزان، چاپ اول، پاییز ۱۳۸۱.
۷. بهرامی‌احمدی، دکتر حمید، تاریخچه تدوین قانون مدنی، همایش یکصدمین سال قانونگذاری «مجموعه مقالات»، معاونت پژوهشی مرکز پژوهشهای مجلس شورای اسلامی، چاپ اول، پاییز ۱۳۸۶.
۸. دفترچه خاطرات مرحوم سید محمد فاطمی قمی.
۹. پاشا صالح، علی، سرگذشت قانون، مباحثی از تاریخ حقوق، دورنمایی از روزگاران پیشین تا امروز، سازمان چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۴۸.
۱۰. جعفری لنگرودی، دکتر محمدجعفر، ترمینولوژی حقوق، کتابخانه ابن سینا، آبان‌ماه ۱۳۴۶.
۱۱. جعفری لنگرودی، دکتر محمدجعفر، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، کتابخانه گنج دانش، چاپ دوم، جلد چهارم، سال ۱۳۸۱.
۱۲. ساکت، محمد حسین، شخصیت و اهلیت در حقوق مدنی، بهار ۱۳۷۰.
۱۳. شایگان، دکتر سیدعلی، حقوق مدنی ایران، چاپخانه مجلس، جلد اول، چاپ سوم، آبان‌ماه ۱۳۲۴.

۱۴. صدر (صدرالاشراف)، محسن، خاطرات صدرالاشراف، انتشارات وحید، چاپ اول، ۱۳۶۴.
۱۵. صورت مشروح مذاکرات کمیسیون قوانین عدلیه مجلس شورای ملی (دوره ششم تقنینیه).
۱۶. صورت مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی (دوره‌های پنجم، ششم و نهم تقنینیه).
۱۷. صورت مشروح مذاکرات مجلس سنا (دوره پنجم تقنینیه).
۱۸. عاقلی، باقر، روزشمار تاریخ ایران، نشر گفتار، تهران، جلد اول، تابستان ۱۳۷۶.
۱۹. عامری، جواد، حقوق بین الملل خصوصی، مؤسسه انتشارات آگاه، چاپ دوم، تهران، ۱۳۶۲.
۲۰. فصلنامه حقوقی «حقوق مردم»، سال دوم، شماره پنجم، پاییز ۱۳۴۵.
۲۱. مبارکیان، عباس، چهره‌ها در تاریخچه نظام آموزش عالی حقوق و عدلیه نوین، نشر پیدایش، چاپ اول، تابستان ۱۳۷۷.
۲۲. مجموعه قوانین سال ۱۳۰۷، نشریه روزنامه رسمی کشور، چاپخانه مجلس، شهریورماه ۱۳۳۶.
۲۳. مجموعه قوانین سال ۱۳۰۸، نشریه روزنامه رسمی کشور، دی‌ماه ۱۳۳۷.
۲۴. مجموعه قوانین سال ۱۳۰۹، نشریه روزنامه رسمی کشور، چاپخانه مجلس، مهرماه ۱۳۳۶.
۲۵. مجموعه قوانین موضوعه مصوبه دوره هفتم قانونگذاری، اداره قوانین و مطبوعات مجلس شورای ملی، چاپخانه مجلس، چاپ دوم، خردادماه ۱۳۲۰.
۲۶. مجموعه قوانین موضوعه و مسائل مصوبه دوره ششم تقنینیه، اداره مطبوعات و اطلاعات مجلس شورای ملی، چاپخانه مجلس، چاپ سوم، تیرماه ۱۳۳۴.
۲۷. مجموعه قوانین موضوعه و مصوبات دوره پنجم قانونگذاری، اداره مطبوعات و اطلاعات مجلس شورای ملی، چاپخانه مجلس، چاپ دوم، اسفندماه ۱۳۲۴.
۲۸. مجموعه قوانین موضوعه و مصوبات دوره هشتم قانونگذاری، اداره مطبوعات و اطلاعات مجلس شورای ملی، چاپخانه مجلس، چاپ دوم، آذرماه ۱۳۲۶.
۲۹. معین، دکتر محمد، فرهنگ فارسی.
۳۰. نائینی، احمد رضا، بحثی پیرامون لایحه مربوط به قانون مدنی، پیام بهارستان، دوره دوم، سال اول، شماره اول و دوم، پاییز و زمستان ۱۳۸۷.
۳۱. نائینی، احمد رضا، مشروح مذاکرات قانون مدنی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، چاپ اول، بهار ۱۳۸۶.
۳۲. نائینی، احمد رضا، نقش رضاخان در تدوین قانون مدنی، پیام بهارستان، دوره دوم، سال اول، شماره سوم، بهار ۱۳۸۸.
۳۳. همایش یکصدمین سال قانونگذاری «مجموعه مقالات»، معاونت پژوهشی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، چاپ اول، پاییز ۱۳۸۶.

کمیسیون عدلیه در سیمه ۲۱، بعد ۱۳۰۶، حضور در در عدلیه است ۵
 در این کمیسیون در حواله مراجع به تعیین آن طایفه معین طرح داده
 و اجده تعوان بکسر باقی که این مجموع اولوفه و مالیه در بر صعدی است
 حاکمیت و معانی جمله محکم بکسر و در ۱۸ اردیبه ماه ۱۳۰۶ و آید قلمه
 بهر آنکه شده و حشر در در این است از در در در
 بقدره ساری براد معانی بکسر طراح و در در نام است
 طریقه تمیزت در در نظر عدلیه است که در در در در در در در
 معین کرده
 نسبت عدلیه که حشر در کمیسیون عدلیه با کمیسیون در این عدلیه
 بکسر شفا صورت عدلیه در در در در در در در در
 روشنه چهاردهم غیر از طریقه در در ۱۳۰۶ کمیسیون در عدلیه جمهور
 در در عدلیه که در در در در در در در در در در در در در در
 طرح بود که در در در در در در در در در در در در در در
 که در در در در در در در در در در در در در در در در در در

پیغام بهارستان / س. ۲، ش. ۵ / پائیز ۱۳۸۸

کسین قریب عدلیه روز چهارشنبه هجرت قمری ۱۳۰۶
 حضور عدلیه کشید و تا آن گسندک دربارت عدلیه طرح چون
 بر وجه بود باطلان است از اگر ارجح معین کرد در آن
 قطعی گشت تا آن بولدر مرکز آن گسندک گشته غلنه آیه روز
 ۲۳ - ۲۴ هجرت قمری ۱۳۰۶
 روز شنبه ۲۳ - ۲۴ کسین قریب عدلیه هجرت قمری ۱۳۰۶
 بارگاه ۵ برکن در حضور تا در عدلیه گسندک در وضع بر وقتت کرد
 تا آن تا برکن گسندک دربارت عدلیه گسندک و گسندک بولدر گسندک
 بولدر گسندک در روز شنبه اگر در گسندک حراج
 ۱۵ جوان / در روز شنبه گسندک قمری ۱۳۰۶
 کسین قریب عدلیه هجرت قمری ۱۳۰۶
 حضور عدلیه کشید و تا آن گسندک دربارت عدلیه طرح چون
 بر وجه بود باطلان است از اگر ارجح معین کرد در آن
 قطعی گشت تا آن بولدر مرکز آن گسندک گشته غلنه آیه روز
 ۲۳ - ۲۴ هجرت قمری ۱۳۰۶
 روز شنبه ۲۳ - ۲۴ کسین قریب عدلیه هجرت قمری ۱۳۰۶
 بارگاه ۵ برکن در حضور تا در عدلیه گسندک در وضع بر وقتت کرد
 تا آن تا برکن گسندک دربارت عدلیه گسندک و گسندک بولدر گسندک
 بولدر گسندک در روز شنبه اگر در گسندک حراج
 ۱۵ جوان / در روز شنبه گسندک قمری ۱۳۰۶
 کسین قریب عدلیه هجرت قمری ۱۳۰۶
 حضور عدلیه کشید و تا آن گسندک دربارت عدلیه طرح چون
 بر وجه بود باطلان است از اگر ارجح معین کرد در آن
 قطعی گشت تا آن بولدر مرکز آن گسندک گشته غلنه آیه روز
 ۲۳ - ۲۴ هجرت قمری ۱۳۰۶
 روز شنبه ۲۳ - ۲۴ کسین قریب عدلیه هجرت قمری ۱۳۰۶
 بارگاه ۵ برکن در حضور تا در عدلیه گسندک در وضع بر وقتت کرد
 تا آن تا برکن گسندک دربارت عدلیه گسندک و گسندک بولدر گسندک
 بولدر گسندک در روز شنبه اگر در گسندک حراج
 ۱۵ جوان / در روز شنبه گسندک قمری ۱۳۰۶

اداره .....
 وزارت عدایه اعظمه - مورخه ۳ شهر ۱۳۰۷
 درجه محکم مقامات بر حسب اشیاء تمام در وقت تأخیر تا حد آید این زمین است حضرت کمیسرانی نازی مدنا در
 با جبهه لعم در سراج پردات متعلق از آنها چیز نایه که که در سراج لعمه و رسیده است و در سراج
 و در سراج لعمه و در سراج لعمه

کتابخانه ملی
 مرکز اسناد و کتابخانه ملی
 سازمان اسناد و کتابخانه ملی
 جمهوری اسلامی ایران

وزارت عدلیه

اداره: .....

دایره: .....

اداره کمره تفهیم وزارت تجریم علم راه

در اینجاست که عطف روزها وقت ظهر در مقام مقرر را
ارضا نمودم و در نفس از روزها در حد جمع با انفا
بدرج حضور در کمیسیون قانونی و در وقت
منبع وزارت بود است مع کما در وقت بود که در روزها

پوشش کتب در روزها

رتال جان در این تمام نسخ در روزها
۱۵/۲/۰۷
محمد حسن

(وزارت عدلیه)

۲۲۸۶

سواد ... شماره ۸ م ۸۱ مورخه ۷/۷ وزارت اداره که اصل آن بنمره ..... نیست شد
لعلیه مرات بطریق مذکوره پذیرد و بقیه جمیع مواد که در صورت ۱۳۰۷ ثبت شد تا تاریخ ۲۱ آبان ۱۳۰۸
مقتضای لفظ ... در صد اذعان ... در صد اذعان ... در صد اذعان ...
نویسنده محترم در خصوص قانون مذکور در صورتی که در صورتی که در صورتی که ...
چنانچه در صورتی که در صورتی که در صورتی که در صورتی که ...
در صورتی که در صورتی که در صورتی که در صورتی که ...

چونکه در صورتی که در صورتی که در صورتی که ...
پرتال جامع علوم انسانی
روزنامه علمی و مطالعات فزاینی

وزارت عدلیه

اداره: .....

دایرة: .....

بتاریخ ۲۱ / ۱ / ماه سنه ۱۳۰۸
نمره ۱۱۸ ضمیمه

وزارت عدلیه

برای ما که در هیچ بابی با زنی در نگین در روز در است علیه لکله سوادیه
تصویب در روز جمعه ۲۶ فروردین سنه ۱۳۰۸ در روز در است علیه

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

پی‌نوشت‌ها:

- ۱- سنبله = ششمین برج سال = شهریور (دکتر محمد معین، فرهنگ فارسی).
- ۲- میزان = هفتمین برج از بروج دوازده‌گانه سال = مهرماه (دکتر محمد معین، فرهنگ فارسی).
تذکر: در فرهنگ فارسی معین، عبارت (هفتمین برج از بروج دوازده‌گانه سال معادل «آبان‌ماه») آمده که «مهرماه» صحیح است.
- ۳- دفترچه خاطرات مرحوم سید محمد فاطمی قمی.
- ۴- برای اطلاع بیشتر در مورد تدوین قانون مدنی به مقاله (احمد رضا نائینی، نقش رضاخان در تدوین قانون مدنی، پیام بهارستان، دوره دوم، سال اول، شماره سوم، بهار ۱۳۸۸، ص ۹۰۴) مراجعه شود.
- ۵- همان.
- ۶- دکتر محمدجعفر جعفری‌لنگرودی، ترمینولوژی حقوق، کتابخانه ابن سینا، آبان‌ماه ۱۳۴۶، ص ۵۲۱، شماره ۴۱۲۹.
- ۷- دکتر محمدجعفر جعفری‌لنگرودی، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، کتابخانه گنج دانش، جلد چهارم، چاپ دوم، سال ۱۳۸۱، ص ۲۸۵۶، شماره ۱۰۶۳۴.
- ۸- منظور، همان دفترچه خاطرات سید محمد فاطمی قمی است که نگارنده این سطور نیز قسمتی از آن خاطرات را در این مقاله آورده است.
- ۹- با توجه به اسناد موجود «عصای سرمرصع» صحیح است نه «عصای مرصع».
- ۱۰- دکتر محمدجعفر جعفری‌لنگرودی، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، کتابخانه گنج دانش، جلد چهارم، چاپ دوم، ۱۳۸۱، شماره ۱۰۲۶۳.
- ۱۱- دکتر سیدعلی شایگان، حقوق مدنی ایران، چاپخانه مجلس، جلد اول، چاپ سوم، آبان‌ماه ۱۳۲۴، ص ۳۶.
- ۱۲- رساله دکتری دکتر جلال عبده، فصل اول- در تاریخچه قانون مدنی ایران، چاپ پاریس، ۱۹۳۷ میلادی (۱۳۱۶ هجری شمسی) (به نقل از: علی پاشا صالح، سرگذشت قانون، مباحثی از تاریخ حقوق، دورنمایی از روزگاران پیشین تا امروز، سازمان چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۴۸، ص ۲۶۹).
- ۱۳- دکتر حمید بهرامی‌احمدی، تاریخچه تدوین قانون مدنی، فصلنامه پژوهشی دانشگاه امام صادق (ع)، شماره ۲۴، زمستان ۱۳۸۳، ص ۳۳- دکتر حمید بهرامی‌احمدی، تاریخچه تدوین قانون مدنی، همایش یکصدمین سال قانونگذاری «مجموعه مقالات»، معاونت پژوهشی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، چاپ اول، پاییز ۱۳۸۶، ص ۲۰۹ (چون در مقاله مزبور، ایرادات عدیده دیگری نیز وجود دارد، پاسخ به آن در مقاله مستقلاً ارائه خواهد شد).
- ۱۴- دکتر حمید بهرامی‌احمدی، تاریخچه تدوین قانون مدنی، فصلنامه پژوهشی دانشگاه امام صادق (ع)، ص ۳۸- دکتر حمید بهرامی‌احمدی، تاریخچه تدوین قانون مدنی، همایش یکصدمین سال قانونگذاری «مجموعه مقالات»، ص ۲۱۲.
- ۱۵- به موجب این قانون، مواد ۱ تا ۹۵۵ قانون مدنی، لازم‌الاجرا گردیده است.
- ۱۶- دکتر حمید بهرامی‌احمدی، کلیات عقود و قراردادها، حقوق مدنی «۳»، نشر میزان، چاپ اول، پاییز ۱۳۸۱، ص ۱۷ پیشگفتار.

- ۱۷- فصلنامه حقوقی «حقوق مردم»، سال دوم، شماره پنجم، پاییز ۱۳۴۵، ص ۱۹.
- ۱۸- عباس مبارکیان، چهره‌ها در تاریخچه نظام آموزش عالی حقوق و عدلیه نوین، نشر پیدایش، چاپ اول، تابستان ۱۳۷۷، ص ۵۶۸.
- ۱۹- تاریخ ۱۳۰۷/۲/۱۵ مربوط به بررسی امور پرسنلی است، نه تاریخ مربوط به سند فوق.
- ۲۰- با تشکر از آقای عباس مبارکیان که سه سند فوق (سندهای دوم تا چهارم) را که از طریق بایگانی راکد وزارت عدلیه به دست آورده بودند، در اختیار اینجانب قرار دادند.
- ۲۱- دکتر سیدعلی شایگان، حقوق مدنی ایران، چاپخانه مجلس، جلد اول، چاپ سوم، آبان ماه ۱۳۲۴، ص ۳۷.
- ۲۲- همان مأخذ.
- ۲۳- احمدرضا نائینی، مشروح مذاکرات قانون مدنی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، چاپ اول، بهار ۱۳۸۶، ص ۴۷.
- ۲۴- برای اطلاع از تقدیم لوایح مربوط به قانون مدنی به (مشروح مذاکرات قانون مدنی، احمدرضا نائینی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، چاپ اول، بهار ۱۳۸۶، ص ۴۷- بحثی پیرامون لایحه مربوط به قانون مدنی، احمدرضا نائینی، پیام بهارستان، دوره دوم، سال اول، شماره اول و دوم، پاییز و زمستان ۱۳۸۷، ص ۵۶۵) مراجعه شود.
- ۲۵- دفترچه خاطرات سید محمد فاطمی قمی.
- ۲۶- مجموعه قوانین موضوعه و مصوبات دوره هشتم قانونگذاری، اداره مطبوعات و اطلاعات مجلس شورای ملی، چاپخانه مجلس، چاپ دوم، آذرماه ۱۳۲۶، ص ۱۳۳.
- ۲۷- قانون تابعیت مصوب ۱۳۰۸/۶/۱۶ (مجموعه قوانین موضوعه مصوبه دوره هفتم قانونگذاری، اداره قوانین و مطبوعات مجلس شورای ملی، چاپخانه مجلس، چاپ دوم، خردادماه ۱۳۲۰، ص ۱۵۸).
- ۲۸- قانون متمم قانون تابعیت مصوب ۱۳۰۹/۷/۲۹ (مجموعه قوانین موضوعه مصوبه دوره هفتم قانونگذاری، اداره قوانین و مطبوعات مجلس شورای ملی، چاپخانه مجلس، چاپ دوم، خردادماه ۱۳۲۰، ص ۱۶۲- مجموعه قوانین سال ۱۳۰۹، نشریه روزنامه رسمی کشور، چاپخانه مجلس، مهرماه ۱۳۳۶، ص ۱۰۷).
- ۲۹- «آقای دیبا تذکر دادند ضمن قانون تابعیت بعضی از مواد این لایحه تصویب گردیده حالا آیا نسبت به آن مواد می‌شود مذاکره و اصلاحاتی نمود؟ گفته شد البته اگر لازم باشد اصلاح خواهد شد و مانعی ندارد» (بررسی شور اول مواد ۹۷۶ تا ۱۰۳۰، جلسه ۸ مورخ ۱۳۱۳/۱۰/۲۰، دوره نهم تقنینیه، کمیسیون پارلمانی عدلیه مجلس شورای ملی - احمدرضا نائینی، مشروح مذاکرات قانون مدنی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، چاپ اول، بهار ۱۳۸۶، ص ۱۱۶ و ۱۱۷).
- ۳۰- «جمشیدی... بنده الان هر چه گوش دادم قانون تابعیتش مخصوصاً عیناً همان است که در دوره هفتم از تصویب مجلس گذشته الان هم عمل می‌شود و هكذا اغلب قوانینش.
- وزیر عدلیه... اما قسمت قانون تابعیت، زمینه قانون همان است با اصلاحاتی که ضرور بود در آن قانون و اصلاح شده. نهایت چون نظر ما بر این است که هر قانونی را به تناسب جای خودش بگذاریم و از تکه‌تکه بودن قوانین احتراز کنیم این قانون تابعیت می‌بایستی در قانون مدنی باشد همه جا همینطور است از این جهت یک اصلاحاتی لازم داشت که اصلاح کردیم و آن اصلاحات ضمیمه شده است همچنین

یک قسمت قانون سجل احوال.

افسر... ممکن است قسمت تابعیت و سجل احوالش را که بیشتر مانوسیم و کمتر تغییر کرده...» (جلسه ۱۱۸ مورخ ۱۳۱۳/۱۰/۲۰، دوره نهم تقنینیه، مجلس شورای ملی - احمد رضا نائینی، مشروح مذاکرات قانون مدنی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، چاپ اول، بهار ۱۳۸۶، ص ۴۹ و ۵۰ و ۵۱) ۳۱- در مورد تابعیت مراتب ذیل درخور توجه است:

الف- «تا سال ۱۳۱۷ هجری قمری در ایران مقرراتی راجع به تابعیت موجود نبود و در اثر نبودن نظاماتی در این باره دولت ایران موفق نمی‌گشت که اتباع خود را در خارجه کاملاً تضمین کند یا از ترک تابعیت اتباع خود جلوگیری نماید. در ماه شوال سال مزبور فرمانی در تحت عنوان قانون‌نامه تابعیت دولت علیه ایران به امضاء مظفرالدین شاه رسید. این قانون‌نامه که مشتمل بر ۱۵ ماده بود از جمله قوانین تابعیتی است که بعضی از مقررات آن مبتنی بر اصل خون و بعضی دیگر بر اصل حقوق خاک می‌باشد.» (جواد عامری، حقوق بین‌الملل خصوصی، مؤسسه انتشارات آگاه، چاپ دوم، تهران، ۱۳۶۲، ص ۳۲).

ب- در جلسه روز یکشنبه مورخ ششم اردیبهشت یک هزار و سیصد و چهار هجری شمسی لایحه‌ای تحت عنوان لایحه تابعیت تقدیم مجلس گردیده است. (صورت مشروح مذاکرات دوره پنجم مجلس شورای ملی، جلسه ۱۵۵، ص ۱۰۸۲).

لایحه مذکور، مشتمل بر ۱۰ ماده تقدیم پنجمین دوره مجلس شورای ملی گردیده است. (اسناد مندرج در پرونده‌های پارلمانی مرکز اسناد کتابخانه مجلس شورای اسلامی).

«این لایحه در مجلس عقیم ماند و منتهی به تصویب نگردید تا آنکه در سال ۱۳۰۸ شمسی لایحه جدیدی پیشنهاد و مورد تصویب قرار گرفت.» (جواد عامری، حقوق بین‌الملل خصوصی، مؤسسه انتشارات آگاه، چاپ دوم، تهران، ۱۳۶۲، ص ۳۲).

۳۲- به زیرنویس قبلی در مورد مذاکرات مجلس شورای ملی مراجعه شود. (...همچنین یک قسمت قانون سجل احوال).

۳۳- مجموعه قوانین موضوعه و مصوبات دوره پنجم قانونگذاری، اداره مطبوعات و اطلاعات مجلس شورای ملی، چاپخانه مجلس، چاپ دوم، اسفندماه ۱۳۲۴، ص ۲۰۲.

۳۴- مجموعه قوانین سال ۱۳۰۷، نشریه روزنامه رسمی کشور، چاپخانه مجلس، شهریورماه ۱۳۳۶، ص ۱۱.

۳۵- مصوبات مذکور بدین شرح است:

الف. قانون راجع به قرار حکمیت بین متعاملین و طرز استماع شهادت شهود مصوب ۲ تیر ماه ۱۳۰۷ شمسی. (مجموعه قوانین موضوعه و مسائل مصوبه دوره ششم تقنینیه، اداره مطبوعات و اطلاعات مجلس شورای ملی، چاپخانه مجلس، چاپ سوم، تیرماه ۱۳۳۴، ص ۱۲۴- مجموعه قوانین سال ۱۳۰۷، نشریه روزنامه رسمی کشور، چاپخانه مجلس، شهریورماه ۱۳۳۶، ص ۲) تذکر: در مجموعه قوانین سال ۱۳۰۷، تاریخ تصویب این مصوبه، ۱۴ تیر ماه ۱۳۰۷ شمسی، آمده است.

ب. قانون شهادت و امارات مصوب ۳۰ تیر ماه ۱۳۰۸ (مجموعه قوانین سال ۱۳۰۸، نشریه روزنامه رسمی کشور، دی‌ماه ۱۳۳۷، ص ۳۲).

۳۶- مواد ۱ تا ۹۵۵ قانون مدنی، تاریخ تصویب ندارد. مواد مذکور از تاریخ ۱۳۰۷/۲/۲۰ لازم‌الاجرا

گردیده است. تاریخ ۱۸ اردیبهشت ماه ۱۳۰۷ مربوط به تاریخ تصویب «قانون اجازه اجرای لایحه قانون مدنی تا موقع اعلام رأی قطعی کمیسیون پارلمانی عدلیه» مصوب ۱۸ اردیبهشت ماه ۱۳۰۷، است که به نادرست، به عنوان تاریخ تصویب قانون مدنی ارائه شده است.

۳۷- در متن فوق عبارت «ملی» بعد از عبارت «شورای» اضافه شد.

۳۸- احمدرضا نائینی، مشروح مذاکرات قانون مدنی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، چاپ اول، بهار ۱۳۸۶، ص ۴۸.

۳۹- با تشکر از آقای عباس مبارکیان که سند فوق را که از طریق خانواده محترم آقای آقا شیخ علی‌بابا به دست آورده بودند، در اختیار اینجانب قرار دادند.

۴۰- برای اطلاع از مواد تهیه شده توسط مرحوم فاطمی، به مقاله (نقش رضاخان در تدوین قانون مدنی، احمد رضا نائینی، پیام بهارستان، دوره دوم، سال اول، شماره سوم، بهار ۱۳۸۸، ص ۹۰۴) مراجعه شود
۴۱- منظور، لایحه است.

۴۲- در متن دست‌نویس نیز به صورت نقطه‌چین آمده بود.

۴۳- همان.

۴۴- همان.

۴۵- منظور لایحه است.

۴۶- همان.

۴۷- همان.

۴۸- احمدرضا نائینی، مشروح مذاکرات قانون مدنی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، چاپ اول، بهار ۱۳۸۶، ص ۱۹ و ۲۰- احمدرضا نائینی، بحثی پیرامون لایحه مربوط به قانون مدنی، پیام بهارستان، دوره دوم، سال اول، شماره اول و دوم، پاییز و زمستان ۱۳۸۷، ص ۵۶۱.

۴۹- احمدرضا نائینی، مشروح مذاکرات قانون مدنی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، چاپ اول، بهار ۱۳۸۶.

۵۰- دکتر سیدعلی شایگان، حقوق مدنی ایران، چاپخانه مجلس، جلد اول، چاپ سوم، آبان‌ماه ۱۳۲۴، ص ۳۶.

۵۱- باقر عاقلی، روزشمار تاریخ ایران، نشر گفتار، تهران، جلد اول، تابستان ۱۳۷۶، ص ۲۳۰.

۵۲- پروفیسور سیدحسن امین، تاریخ حقوق ایران، انتشارات دایره‌المعارف ایران‌شناسی، چاپ اول، ۱۳۸۲، ص ۵۴۱ و ۵۴۲.

همین نویسنده در کتاب فوق، از کمیسیون دیگری نام برده که به نظر می‌رسد آن کمیسیون، به‌منظور تدوین قوانین دیگری بجز قانون مدنی تشکیل شده است. مطلب مذکور چنین است:

«کابینه سیدضیاءالدین طباطبایی در ۲۰ حوت ۱۲۹۹ هیأتی را با عنوان «کمیسیون مطالعات قوانین» (متشکل از سیدمصطفی منصورالسلطنه عدل، محمدعلی ذکاءالملک فروغی، حاج سیدنصرالله تقوی، آقای سیدمحمد قمی، شیخ محمد عبده بروجردی، سیدعلی قمی و شریعت‌زاده) مأمور تدوین قوانین جدید راجع به عدلیه کرد که حقوق ایشان- در غیبت دیوان تمیز- از بودجه دیوان تمیز پرداخت می‌شد.»

- «پس از سقوط سیدضیاء این کمیسیون به کار خود ادامه داد و سرانجام به تدوین قوانین متعددی توفیق یافت...» (همان مأخذ، ص ۵۱۱ و ۵۱۲)
- ۵۳- در متن فوق عبارت «با»، جایگزین عبارت «تا» گردید.
- ۵۴- (صورت مذاکرات مجلس سنا، دوره پنجم تقنینیه، جلسه ۹۷، دوشنبه بیست و ششم آبان ماه ۱۳۴۸- احمدرضا نائینی، مشروح مذاکرات قانون مدنی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، چاپ اول، بهار ۱۳۸۶، ص ۷۳۰).
- ۵۵- میزان = مهر.
- ۵۶- دفترچه خاطرات سید محمد فاطمی قمی.
- ۵۷- دکتر سیدعلی شایگان، حقوق مدنی ایران، چاپخانه مجلس، جلد اول، چاپ سوم، آبان ماه ۱۳۲۴، ص ۳۷.
- ۵۸- همان مأخذ.
- ۵۹- حمید بهرامی احمدی، تاریخچه تدوین قانون مدنی، همایش یکصدمین سال قانونگذاری «مجموعه مقالات»، معاونت پژوهشی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، چاپ اول، پاییز ۱۳۸۶، ص ۲۲۰.
- ۶۰- دکتر حمید بهرامی احمدی، کلیات عقود و قراردادها- حقوق مدنی «۳»، نشر میزان، چاپ اول، پاییز ۱۳۸۱، ص ۱۷ و ۱۸ پیشگفتار.
- ۶۱- پروفسور سیدحسن امین، تاریخ حقوق ایران، انتشارات دایره‌المعارف ایران‌شناسی، چاپ اول، ۱۳۸۲، ص ۵۴۱ و ۵۴۲.
- ۶۲- محسن صدر (صدرالاشراف)، خاطرات صدرالاشراف، انتشارات وحید، چاپ اول، ۱۳۶۴، ص ۲۹۰.
- ۶۳- ایرانشهر (زیر نظر علی اصغر حکمت و ...) تهران، انتشارات کمیسیون ملی یونسکو در ایران، چاپخانه دانشگاه تهران، ۱۳۴۳، جلد ۱، ص ۹۹۴ (به نقل از پروفسور سیدحسن امین، تاریخ حقوق ایران، ص ۵۱۲).
- ۶۴- باقر عاقلی، روزشمار تاریخ ایران، نشر گفتار، تهران، جلد اول، تابستان ۱۳۷۶، ص ۲۳۰.
- ۶۵- حمید بهرامی احمدی، تاریخچه تدوین قانون مدنی، همایش یکصدمین سال قانونگذاری «مجموعه مقالات»، معاونت پژوهشی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، چاپ اول، پاییز ۱۳۸۶، ص ۲۱۹.
- ۶۶- ایرانشهر (زیر نظر علی اصغر حکمت و ...) تهران، انتشارات کمیسیون ملی یونسکو در ایران، چاپخانه دانشگاه تهران، ۱۳۴۳، جلد ۱، ص ۹۹۴ (به نقل از پروفسور سیدحسن امین، تاریخ حقوق ایران، ص ۵۱۲).
- ۶۷- در مورد مواد تهیه شده توسط سیدمحمد فاطمی به مقاله (نقش رضاخان در تدوین قانون مدنی، احمدرضا نائینی، پیام بهارستان، دوره دوم، سال اول، شماره سوم، بهار ۱۳۸۸، ص ۹۰۴) مراجعه شود.

تأثیر نقاشی ایرانی بر نقاشی هند در ادوار مختلف در سرزمینهای شمال و دکن هند

زهرارسولی

دین اسلام در حدود ۱۲-۷۱۱ میلادی توسط محمد بن کاظم وارد هندوستان شد. ولی تاریخ اسلامی هندوستان در واقع از زمان قطب‌الدین ایبک در سال ۱۱۹۲ میلادی که بعد از پیروزی بر چاهان راجپوتس سلسله دهلی را پایه‌گذاری کرد آغاز شد. در ابتدای قرن چهاردهم در بررسی آثار مبلغان دین جین (jain) که سبک‌شان بسیار ساده بود تأثیرات ایرانی را در جزئیات این آثار مثل گل و نشانه‌ها، شکل اصلی، شکل ابرها، اسب‌ها و صخره‌ها برای نمایش داستان کالاکا (kalaka) کاملاً به چشم می‌بینیم. اولین نشانه‌های ارتباطی با نقاشی در نسخه‌ای از کالپا سوترا (kalpausatra) در داواسانا پادا بهاندار (Devasana- pada- bhandar) در احمدآباد به چشم می‌خورد. و تأثیرات تیموری‌ها در تزئینات دیده می‌شود.

سبک سلطنتی ۱۵۰۰-۱۵۰۰

در سالهای ابتدائی قرن شانزدهم مدارکی وجود دارد که نشان می‌دهد یک سبک سلطنتی در دهلی، جامپور و ماندو در هند مرکزی وجود داشته است. این سبک تا مدت‌ها و حتی بعد از شکل‌گیری سبک مغول بکار خود ادامه داد. این سبک تلفیقی است از تاریخ نقاشی هندوستان و تأثیرات شگرف هنر نقاشی ایرانی.

این آثار به علت اینکه برای سلطنتهای مسلمان دهلی، جانپور، مانده و غیره کار شده‌اند بنام سبک سلطنتی خوانده می‌شوند. به این آثار kulahdar می‌گفتند.

این سبک عمده مسلط بر شمال غربی هند مینیاتور «راج پوت» (Raj Put) نیز نامیده شده است این

نقاشیها باعث به وجود آمدن مرحله جدید و مشخص در توسعه هنر نقاشی کهن هند که برگرفته از نقاشی دیواری بود شد. در دوره حکومت اسلامی سنت‌های نقاشی هندی در شمال کشور از بین رفته و کمابیش در گجرات و راجستان دست نخورده باقی مانده بود. بعد از این مینیاتور راجپوت در همسایگی باند لبخند (Bund el khand) موقعیت خوبی را به دست آورد و همچنین در گجرات و بعدها در مناطق کوهستانی هیمالیا در قلمرو پنجاب که تحت تسلط حکومت راجپوت بود نیز مطرح گشت. نفوذ وسیع این سبک به دلیل نشر احساسات غنایی، عشق والا و شاعرانه به موجودات زنده، شوق به زیبایی طبیعت و وحدت در تمام زندگی بود. مینیاتور راجپوت بیشتر شکل زندگی مردم را نشان می‌داد ولی بعدها مانند سبک مغول حالت‌های زندگی درباری و اشرافی را به تصویر کشید.

در موزه بین‌المللی دهلی نو یک نسخه از بوستان سعدی وجود دارد که مربوط به سال ۱۵۰۳ میلادی می‌باشد که توسط حاجی محمود برای نادر شاه خلیجی از مالوا کار شده است و نشان‌دهنده حضور ایرانیان در هند می‌باشد.

کتاب دیگری بنام «نعمت‌نامه» که در سال ۱۵۰۵ برای سلطان مالوا نقاشی شده است. در این کتاب تحت تأثیر هنر ایرانی بخصوص سبک شیراز را می‌تواند مشاهده نمود. سومین مرحله نقاشی سلطنتی بین سالهای ۱۵۰۰-۱۵۲۵ در دو نسخه لور جاندا (lowr chanda) عاشقانه لوراک و چاندا در موزه پرنس والس در بمبئی و کتابخانه رایلند در منچستر وجود دارد.

نسخه «واناپاندا ماهابهاراتا» (vanapara of the mabapharata) که در سال ۱۵۱۶ در بمبئی و دیگری «ماها پورانا» (maha parana) در سال ۱۵۴۰ در دهلی می‌باشند که هر دوی آنها توسط هنرمندان کایاشتا (kayasta) کار شده‌اند. این آثار نتیجه مستقیم پیشرفتهای نقاشی ایران بوده‌اند. و این مسئله بدلیل تکیه بسیار بر فرهنگ پارسی ایرانی در دربار پادشاهان هند بود.

سبک مغول ۱۸۵۰ - ۱۵۵۰

در واقع نقاشی اصلی با ظهور مغول‌ها شکل گرفت. اولین حاکم مغول که بر منطقه پانیپات (panipat) در هند مسلط شد. با بر از نواده‌گان چنگیز بود. او بسیار به فرهنگ و هنر علاقمند بود. پسر او همایون شخص بسیار بافرهنگی بود در زمان او دو تن از معروفترین نقاشان ایرانی به نامهای «میرسید علی» و «عبدالصمد» را در سال ۱۵۴۹ میلادی به هندوستان دعوت شدند. نقاشی مغول در یک محیط هنری رشد و توسعه یافت. پیدایش این سبک در دربار مغول‌ها در واقع نتیجه‌ی روابط فرهنگی بین امپراطوری مغول، آسیای مرکزی و ایران بود. همایون پسر بابر بیشتر وقت خود را در طول سال در دربار شاه طهماسب در قزوین و تبریز سیر می‌کرد و غالباً در بازگشت با تعدادی از بهترین نقاشیها همراه بود. بدلیل تأثیر زیاد هنر نقاشی ایرانی در زمان مغول نام (indo-Persian) هند و فارسی را برای آن بکار می‌بردند. این سبک رئال‌ترین و عامی‌ترین روش نقاشی در هند بود. نقاشی در ابتدا یک عنصر تزئینی برای خطوط اصلی و متن ادبی بود اما بعدها تا حدی پیشرفت کرد که یک صفحه‌ی مجزا از اثر را به خود اختصاص داد و در

مراحل بعدی به سبک نقاشی جداگانه تبدیل شد. اما با همه‌ی این شرایط خصوصیات اصلی خود را حفظ کرد. از قبیل: مسطح بودن، عناصر تزئینی، طراحی عالی و رعایت واقعگرایی در جزئیات. این مینیاتورهای مستقل بر روی کاغذهای مجزا لاکی (muraka) نگهداری می‌شد.

دوران اکبر ۱۶۰۵-۱۵۵۶

اکبر یکی از طرفداران و علاقمندان واقعی هنر بخصوص نقاشی بود او یک آتلیه‌ی هنری برای هنرمندان دربار تأسیس کرده و بر کار آن نظارت می‌کرد. اکبر زیر نظر عبدالصمد که یکی از معروفترین نقاشان ایرانی و در زمان همایون به هند آمده بود درس نقاشی می‌گرفت. سبک مغولی در واقع با حمایت‌های بسیار او شکوفا شد کتابهای «با برنامه» (Babur nameh)، «رامایانا» (Ramayana)، «عین اکبری» (Ain-akbari) «اکبرنامه»، «تیموخانه»، «داستان خمسه»، «جامع التواریخ» و غیره در کارگاه سلطنتی اکبر تصویر شده است. پرده بزرگ «حمزه‌نامه» داستان زندگی عمومی پیامبر اسلام که در قطع بزرگ و بر روی کتان کار شده است. و این کارها فرصتی بود برای آموزش نقاشان هندی که زیر نظر استادان ایرانی کار می‌کردند. از نقاشان معروف دوره اکبر میرسید علی از تبریز، عبدالصمد از شیراز، «داسوانتو» (Daswanta)، «با ساوان» (Basavan)، «فرخ»، «کالموک»، «مادهو»، «جگن»، «محسن»، «خمکاران»، «ترا» (tera) و عبدالحماد را می‌توان نام برد.

بدلیل اینکه برای مستحکم کردن حکومت خود جنگ‌هایی را انجام داد موضوعاتی از قبیل حوادث جنگ، صحنه‌هایی از جمعیت مردم و اسب‌سواران در حال شکار بسیار کار شد. موضوع بسیار رایج دیگر نیز یادادشت‌های مغول‌ها بود که دوره پراشوب مغول‌ها را در تاریخ منعکس می‌کرد. داستانهای حماسی و کلاسیک هندی و ایرانی بسیار مورد توجه و بر روی آن نیز کار انجام می‌شد.

یکی از ویژگیهای بارز نقاشی مغول در دوره اکبر کار جمعی نقاشان بر روی یک تصویر بود.

به این ترتیب که یکی بر روی طرح کلی کار می‌کرد، یک نقاش چهره‌ها را می‌کشید، و دیگری زمینه را طراحی می‌کرد و در آخر هم نقاشی رنگ‌آمیزی را انجام می‌داد. این هنرمندان خواه ناخواه بر هم تأثیرگذار بودند و در مدتی کوتاه یک اثر با سبک واحد را خلق می‌کردند. آثار ابتدایی دوره اکبر مانند «حمزه‌نامه» از نظر کار دست قوی و خشن و غذای رنگها بسیار تکان‌دهنده بود، اما آثار سال ۱۵۸۰ به بعد با ترکیب‌بندی قوی که تابع ساختار ریتمیک و رنگ‌آمیزی بسیار لطیف بود صورت می‌پذیرفت. حالت‌ها، اشارات و حرکات طرحهای این آثار بسیار تأثیرگذار هستند.

دوره جهانگیر (۱۶۲۸-۱۶۰۵)

جهانگیر وارث اکبر که خود نیز نقاش زیردستی بود بیشتر به نقاشی از وقایع روزمره، گلها، پرندگان و حیوانات علاقه داشت. نقاشی از زاهدان هندی نیز بسیار متداول شد. تغییر دید و گرایش در زمان جهانگیر از توالی تصاویر که اغلب متعدد بودند به صفحات مجزا و نامتصل به وقوع پیوست آشنایی با نقاشی اروپائی باعث ایجاد نوعی طبیعت‌گرایی در مینیاتور شده و حسن شاعرانه نقاشی‌ها را کاهش داد. اما در مجموع

در طراحی و رنگ آمیزی بسیار با قدرت کار می کردند. «عبدالحماد»، «بشیا نداس» (Bishandas)، «مانوهار» (manohar)، «گوارداهان» (Govardhan)، «میسکین» (Miskin)، منصور و ابوالحسن از مهمترین نقاشان دوره جهانگیری می باشند.

دوره شاه جهان (۱۶۵۸-۱۶۲۸)

تلاش بی وقفه‌ی شاه جهان برای احیای امپراطوری قدیم مغول اهداف بلند پروازانه‌ای را تدارک دید. شاه جهان نه تنها تاج محل را در حدود (۴۷-۱۶۳۲) م توسط یک معمار شیرازی برای همسر محبوب خود ساخت بلکه قصرهای جدیدی نیز در داخل قلعه‌های لاهور و آگرا بنا کرد و یک کاخ مرکزی کاملاً جدید در دهلی که پایتخت او بود بنام «شاه جهان‌آباد» در سال (۱۶۳۹) م بر پا کرد همین‌طور یکی از بزرگترین مساجد در کل جهان اسلام و کاخ قلعه سرخ نقاش پرتره در زمان شاه جهان بسیار متداول بود و کار بر روی پرتره و خصوصیات فردی به شکل دقیق در مینیاتور انجام می شد زندگی سلطنتی، مراسم گروهی آئینی، نقاشی از مجالس شبانه، صوفیان و زنان زیبا بسیار تصویر شده است.

آلبوم‌هایی که در کارگاه سلطنتی شاه جهان کار می شد، به خاطر حاشیه گلدارشان معروفند نقوش اسلیمی و ختایی در آنها راه پیدا کرده‌اند و موضوعات آنها بصورت محدودتری انتخاب می شده است. برتری‌های تکنیکی دوره جهانگیر باقی مانده بود اما رگه‌هایی از ظرافت و رومانتیزم نیز در این آثار بوجود آمده بود «فاخر الله» (FAKLRLULLAH) «بیچتر» (Bichitr) و آنوپ چاتار (Anupchatar) مهمترین نقاشان این دوره بودند.

دوره اورنگزب (Aurang zeb) (۱۷۰۷-۱۶۵۸)

در زمان سلطنت اورنگزب شرایط به هیچ عنوان برای مینیاتور دربار مغول مساعد نبود او بسیار سرسخت و متعصب بود و به همین دلیل تمامی آتلیه‌های پایتخت را منحل کرد. اما سردمداران و مقامات رسمی او نقاشان را بخدمت خود می گرفتند. هنرمندان در کاخهای راجستان (Rajasthan)، دکن (Decan) و تپه‌های پنجاب اجتماع کرده بودند. جانشینان او همگی ضعیف و خوشگذران بودند از اینرو همه ارزشها و ملاکها رو به انحطاط نهاد، زوال این ارزشها در زندگی مردم در نقاشی آن دوره تأثیر بسزایی داشت. در این آثار تکنیک تبدیل به تزئین و صنعت شده بود این روند تا قرن هجدهم ادامه پیدا کرد حمله نادر افشار در سال (۱۷۳۹) م باعث استقلال سردمداران محلی مغول از هلی شد. آنها هنرمندان شدند. در دهلی نقاشان بکار خود ادامه دادند اما آن سبک دیگر بی‌رمق و کم‌جان شده بود. آثار این نقاشان تا سال (۱۸۲۵) م تبدیل به یک هنر بازاری بنام مینیاتورهای «عاج فیل» دهلی شد.

بهترین کارهای ایندوره در موزه بریتانیا، موزه ویکتوریا و آلبرت، اداره دفتر هند، انجمن شرق شناسی سلطنتی و کتابخانه سلطنتی ویندسور نگهداری می شود.

نقاشی دکن (Decan)

در اواسط قرن شانزدهم دو پادشاه دکنی از احمد نگار، بیجاپور و گل کندا (Gol cada) بسیار به نقاشی علاقمند بودند. عبدالرحیم که یکی از صاحب‌منصبان جهانگیر بود بسیار به نقاشی و خصوصاً تصویرگری ایرانی علاقمند بود کارگاه اختصاصی او وقتی به حکومت گجرات و دکن منصوب شد همراهش بودند. نقاشی‌های ایندوره در ابتدا بسیار شبیه به سبک‌های ایرانی بود. گفته می‌شود که چند نقاش ایرانی برای این سلاطین کار می‌کردند زیرا نسخی که از قرن شانزدهم بجا مانده بسیار حالت ایرانی دارند با این وجود تأثیرات سنت‌های بومی مخصوص آثار مربوط به ویجا ناگار (vijinanagar) در نقاشی ایندوره به چشم می‌خورد.

موضوعات محلی شامل منظومه رزمی هند و یا سانسکریت و داستان‌های ماجراجویانه و عشقی و راگامالاس (Ragamalas) که یک نوع ملودی در موسیقی باستانی هند که ریتمی برگرفته از عقاید مذهبی هندوها در سانسکریت می‌باشد) و آلبوم‌هایی که تازه‌های موسیقی هندی را در شکل مصور نشان می‌دادند، همه در یک مجموعه جمع شده‌اند.

سبک احمد نگار

آثار کمی از این دوره در اختیار می‌باشد. آثار معروف رام‌اگالا در موزه ملی دهلی و مجموعه‌های دیگر که تا به امروز به بیجاپور نسبت داده می‌شدند اما امروزه گفته می‌شود که اینها مربوط به دوره احمد نگار در حدود سال ۱۵۷۵ می‌باشد. نمونه دیگر نسخه‌ی «تعریف حسین شاه» که تاریخچه حکومت حسین شاه در سال ۹۰-۱۵۶۵ می‌باشد که در مجموعه‌ی «بهارات ایتیاژ اسامشواندا (Bharat I tihasa samodhanda) و «پونا» (Poona) موجود است. دو پروژه از برهان نظام شاه دوم (۹۵-۱۵۹۱) در کتابخانه رضا، دامپور و کتابخانه بین‌المللی پاریس وجود دارد. همچنین پرتره‌هایی از مالک امیر و دیگر اشراف به سبک احمدنگار نیز مکمل لیست آثاری که از این دوره شناخته شده‌اند می‌باشد.

سبک بیجاپور (Bijapur)

در بین آثار اولیه به غیر ناظم العلوم در سال ۱۵۷۰ تنها چند پرتره از ابراهیم عادل شاه دوم (۱۶۲۶-۱۵۸۰) و تعدادی از حکمرانان عادل شاه وجود داشت. سبک ناظم ترکیبی از نقاشی ترکمنی و جنوبی بود اما نقاشی‌های ابراهیم دوم سبک خاصی داشتند. نقاشان بیجاپور تحت تأثیر نقاشی‌های ایرانی و اروپائی در کارهایشان از عناصر طبیعت‌گرا و روح‌افزا همراه با زرق و برق و تزئینات استفاده می‌کردند. سه پرتره از ابراهیم عادل شاه دوم در دست است این آثار که از نظر تعداد بسیار کم هستند. از نظر تکنیکی و اصول فکری بسیار تحت تأثیر نقاشی مغول می‌باشند. این آثار چون زندگی و علائق پادشاهان را بنحوه طبیعی تصویر می‌کردند برای بررسی و شناسایی آنان بسیار بارز می‌باشند از قبیل سه پرتره از ابراهیم عادل شاه دوم که علاقه او را به موسیقی و فعالیتش

را در این رشته اثبات می‌کنند.

پرتره اول: ابراهیم عادل شاه دوم و ساز، در موزه لندن.

پرتره دوم: ابراهیم عادل شاه دوم در حال نواختن گیتار - موزه نامپرستیک پراک

پرتره سوم: تصویر او در حال نواختن وینا در مجموعه خصوصی

سبک گلکنده (Golconda) یا سبک سلطانیه

برای بررسی این سبک به علت اینکه منطقه دارای صلح و آرامش بود دوران حکومت پادشاه طولانی‌تر و امکان کار برای هنرمندان بیشتر بود.

در نقاشی‌های ابتدائی این سبک تأثیر نقاشی ایرانی وجود دارد. نسخه‌های باقی مانده از این دوران (نیمه دوم قرن ۱۷) در واقع نسخ بدل بخارا و یا دیگر سبک‌های ایرانی می‌باشند. نسخه هائف از «شیرین خسرو» در کتابخانه عمومی «پاتنا» (parana) نمونه‌ای از این آثار است. این نسخه مربوط به سال ۱۵۶۹ بوده و دارای هفت مینیاتور به سبک بخارا می‌باشد.

نمونه دیگر از این آثار که توسط دو حکمران قطب شاهی بوجود آمده در موزه سالار یونگ (salar ang) حیدرآباد می‌باشد. این اثر دارای چند مینیاتور است که به سبک خراسانی می‌باشند و مربوطه به اواخر قرن شانزدهم هستند. یک دیوان حافظ نیز در موزه لندن وجود دارد که از هر دوازده تصویر پنج‌تای آن به این سبک می‌باشد و مربوط به سال (۹۰-۱۵۸۶) م هستند تا سال ۱۶۲۵ میلادی هنوز تأثیر نقاشی مغول در مراکز نقاشی دکن وجود داشت.

تعداد کمی از نقاشی‌های گل کنده مربوط به دور (۵۰-۱۶۲۵) و سلطنت عبدالله قطب شاه (۷۴-۱۶۲۰) به چند دلیل که بیشتر مربوطه به نقاشی است حائز اهمیت است. گل کنده در زمان حکومت او تبدیل به زیباترین و متمدن‌ترین شهر هندوستان شد و نقاشی‌های دوره او بهترین نمونه‌های سبک گل کنده می‌باشند. در سی سال ابتدائی حکومت او صلح کامل برقرار بود و از اینرو فضای آرامی برای کار نقاشان وجود داشت. چند اثر نقاشی در حدود سال (۱۶۵۰) به بعد بوجود آمدند که مثالهای خوبی از این سبک می‌باشند. این آثار گرچه تحت تأثیر سبک مغول و چهره‌نگاری دکن و نقاشی‌های دیگر بودند اما در نوع خود خصوصیات خاصی نیز داشتند که در عرض زیاد و خصوصیت این سبک در طول دوره عبدالله خلق آثار نقاشی در اندازه بزرگ و بر روی پارچه کنانی بود. اگر چه نقاشی‌های مغول هم با طراحی روی پارچه آغاز شدند اما این آثار در اندازه‌های بزرگتری بودند. این نقاشی‌ها در طرح کلی و ترکیب‌بندی کاملاً به سبک دکنی کار شده بودند و اینطور به نظر می‌رسد که بوجود آمدن این رسم یعنی کار بر روی پارچه تأثیر نقاشی‌های غربی باشد.

آثار دیگری نیز به همین شیوه به صورت توصیفی، چهره‌پردازی، صحنه‌های گروهی و مجالس زنانه نیز وجود دارد. نمونه تأثیر مستقیم سبک دکن درختان انبه پر از میوه و شکوفه سنجابها و طوطی‌ها که مناظر خاص دکن می‌باشند در این آثار می‌بینیم. همچنین لباسها نیز کاملاً مربوط به آندوره می‌باشند با مطالعه و بررسی آثار نقاشی مغول و گل کنده میتوان به تفاوت بین لباسها و جواهرات زنان و مردان این

دوره پی برد. در دوره سلطنت ابوالحسن تاناشاه (۸۷-۱۶۲۵) پرتره‌هایی از شاهان، افراد برجسته، اولیاء و دیگر حکمرانان دکن بوجود آمد. این آثار از نظر رنگ‌آمیزی غنی بودند ولی از نظر حرکت خطوط و زنده بودن طرحها به پای آثاری که بعدها بوجود آمدند نمی‌رسیدند. ورود عناصر هند و به دربار به روشنی در این نقاشیها به چشم می‌خورد.

نقاشی‌های حیدرآباد

پیدایش نقاشی در حیدرآباد توسط قهر و دین خان (چین قلیچ‌خان) نظام‌الملک با برقراری سلسله آصف چاهی در سال ۱۷۲۴ اتفاق افتاد. سنت نقاشی گل کندا بعد از دوره عبدالله قطب شاه (۷۴-۱۶۲۰) و ابوالحسن تاناشاه (۸۷-۱۶۷۴) تا سال ۱۶۸۷ یعنی سال شکست تاناشاه توسط او رنگ‌باز ادامه یافت. اگر چه نقاشی در این دوره مثل دوره مثل دوره‌های سبک‌های مغول و گل کندا درخشش نداشت اما رقابت بین هنرمندان محلی و مهاجر باعث بوجود آمدن آثار فراوانی شد که این آثار باعث شهرت این سبک شدند. علاوه بر تمام تأثیراتی که سبک مغول و راجستانی‌ها بر این سبک داشتند آثار مربوط به سبک حیدرآباد و ویژگیهای بی شماری داشتند که مختص به خودشان بود. موضوع، لباسها، جواهرات، رنگ‌آمیزی، نوع‌نژاد، گیاهان و پس زمینه همگی حال و هوایی دکنی داشتند.

در طی دوره تاناشاه در بیشتر آثار عدم رنگ‌آمیزی قوی و استفاده فراوان از طلا به چشم می‌خورد. رنگها بخصوص در پرتره‌های این دوره بسیار خشک بودند. گاهی این پرتره‌ها با وجود طراحی قوی که داشتند بسیار خشک و رسمی به نظر می‌رسیدند.

در بعضی از اینها و ترکیبات دیگر علاوه بر طراحی برجسته، رنگ‌آمیزی قوی با رنگها براق و طراحی با احساس از اجزاء به چشم می‌خورد که در شخصیت‌پردازی فیگورها نیز تأثیر داشت.

در زمان فتح پادشاهی توسط میرناظم علی خان آصف جاه دوم در سال ۱۷۶۲ میلادی شرایط در دکن کم و بیش خوب و پابرجا بود. او بسیار علاقمند بود که پرتره‌هایی از خویش در اتاقهای اندرونی و بیرونی قصر قرار داده شود.

او بیوگرافی خود را بنام «توزوکی آصف» (Tuzuki Asaf) در سال ۱۷۹۳ به قلم تجلی علی شاه که هنرمند خوبی بود تهیه کرد. «رائی و انگاتچالام» (Rai-vanktchallam) که یک هنرمند درباری بود بیشترین آثار ایندوره را فراهم آورد. موضوعات پرتره‌های درباری و کارهایی که از دختران در حال نوشیدن، قلیان کشیدن، بازی با پرندگان، گوش کردن به موسیقی در بالکن، بازی با بچه‌ها یا گذران وقت فراغت بسیار مورد توجه بود. موضوع بسیار پرکشش دیگر توصیف راجا و راجنیس (Raja and Ragnis) (درباره موسیقی هند) بود.

اگر بخواهیم بطور خلاصه از فعالیتهای سبک حیدرآباد بین سالهای ۱۸۲۵-۱۷۵۰ بگوئیم علاوه بر آثار فراوانی که خلق شد در همان زمان نشانه‌هایی از زوال نیز در جاهای دیگر هند به چشم می‌خورد. البته در ایندوره تعداد نمونه‌های برجسته که دارای طراحی قوی و زنده و رنگ‌آمیزی خوب بودند نیز کم نبود.

در زمان سلطنت آصف جاه چهارم (۵۷- ۱۸۲۹) و آصف جاه پنجم (۶۹- ۱۸۵۷) نقاشی حیدرآباد با وجود اینکه کاملاً نزدیک به سبک دکنی بود و آثار فراوانی هم داشت بیشتر نکات مثبت خود را از دست داده بود. آثار اروپائی با همه نفوذشان قادر به ایجاد هیچ تغییر اساسی در این دوره نبودند. برخورد با قدرت انگلیس و علاقه‌مند شدن سردمداران و نواب‌ها به آثار نقاشان محلی بطور کلی روند این سبک را بعد از قرن نوزدهم متوقف کرد. شیوه‌های محلی زیر نظر حکمرانان مسلمان در «کورنول» (Kurnool)، «آرکوت» (Arcot) و «کوداپاه» (cudapah) بوجود آمدند. اینها از اوایل قرن هجدهم کار خود را شروع کرده و تا اواسط قرن نوزدهم به فعالیتشان ادامه دادند. البته این شیوه‌ها بسیار تحت تأثیر سبک حیدرآباد بودند. به هر حال نقاشی اسلامی شمال و دکن در حدود سال ۱۸۵۰ میلادی از بین رفت.

فهرست منابع:

- ۱- مینیاتورها با برنامه- ترجمه زهرا رسولی- هنر- ماهنامه تخصصی اطلاع‌رسانی و نقد و بررسی کتاب - شماره ۵۴-۵۳. تهران- بهمن و اسفند ۱۳۸۱.
- ۲- اسکار جیا- جیان روبرتو. هنر صفوی. زند ، قاجار، از مجموعه تاریخ هنر ایران (۱۰) ترجمه دکتر یعقوب آژند. تهران، انتشارات موسی . چاپ اول. ۱۳۷۶.
- 1- Slavesot the shah, new elites of savadid I can o, babayan, sbabaie, I Be ghdiartz-mccabem farhad. I Tauris 2002.
- 2- I, Lamipainting of the North and the Decan.F.Mithal.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

سرنوشت تلخ آقای نماینده و فرزندش

یوسف نیک فام

«حاج اسمعیل عراقی» از دوره‌ی پنجم تا یازدهم، نماینده‌ی مردم اراک در مجلس شورای ملی بوده است. او ششمین فرزند ذکور روحانی اراکی «آیت الله حاج آقا محسن اراکی» است.

«علی اکبر خاکباز» در فصل هفتم کتاب خاندان محسنی اراکی درباره‌ی اسمعیل عراقی چنین می‌نویسد: «آقای حاجی آقا اسمعیل عراقی هفتمین فرزند ذکور مرحوم آقای حاجی آقا محسن تولد ۱۳۰۰ هجری قمری، وفات ۱۳۵۸ هجری قمری. آقای حاجی آقا اسمعیل عراقی برای تکمیل تحصیلات به نجف اشرف عزیمت و از محضر اساتید بزرگی چون آیت الله العظمی آخوند ملاکاظم و آیت الله العظمی آقای حاج شیخ عبدالکریم حائری یزدی استفاده و استفاضه نموده است و موفق به اخذ اجازه شده است.

مرحوم آقای حاج شیخ عبدالکریم در سال ۱۳۳۴ قمری در معیت مرحوم آقای حاج آقا اسمعیل عراقی به ایران مراجعت و برای بار دوم به عراق (اراک) آمده و در عراق سکونت گزیدند. بین معظم له و آقای عراقی روابطی بسیار نزدیک و دوستانه برقرار بوده است. مرحوم آقای حاجی آقا اسمعیل از دوره‌ی پنجم تا دوره‌ی یازدهم سمت نمایندگی مردم عراق (اراک) را در مجلس شورای ملی به عهده داشته‌اند. در دوره‌ی پنجم جزء وکلای اقلیت همکار مدرس و نزدیکترین فرد به مدرس بوده است. پس از فوت مرحوم آقای حاج شیخ عبدالکریم در سال ۱۳۱۶ زندانی و پس از حدود چهارده ماه ایشان را از زندان آزاد و او را مسموم نموده و به شهادت رساندند. مرحوم آقای عراقی حافظه‌ی بسیار قوی و جذابیتی کامل داشته و از سیاستمداران ورزیده‌ی زمان خود به شمار می‌رفته.

همسر اول آقای حاج اسمعیل عراقی صبیبه‌ی حاج کاظم خان امین بوده و پس از درگذشت ایشان آقای عراقی با خانم حاجیه خانم فخرالملوک قائم مقامی (اقدس الحاجیه) صبیبه‌ی آقای حاج سید احمد

خان مهرداد قائم مقامی (میرپنج) که نوهی قائم مقام صدراعظم می باشد ازدواج نموده است. از بطن خانم اول یک فرزند به نام علی محسن پور و از بطن خانم اقدس الحاجیه قائم مقامی سه فرزند به نامهای آقا جمال عراقی زاده، آقا منیرالدین تهامی، آقا عماد الدین اراکی داشته است.» [خاندان محسنی اراکی، ص ۲۳۲-۲۳۱]

همانطور که خاکباز نیز در کتاب خود اشاره می کند، اسمعیل عراقی پس از هفت دوره‌ی متوالی از سال ۱۳۰۵ تا سال ۱۳۱۶ نمایندگی اراک در سال ۱۳۱۶ تحت نظر شهربانی زندانی می شود. «دکتر احمد متین دفتری» از نخست وزیران دوران رضا شاه در این مورد چنین می نویسد: «شبی در هیأت وزیران، وزیر کشور لایحه‌ای را عنوان نمود که می بایستی فردای آن روز در جلسه‌ی علنی مجلس تصویب شود. لایحه عبارت بود از سلب مصونیت از مرحوم حاج آقا اسمعیل عراقی و کیل اراک. از عنوان نمودن این مطلب غرق در تعجب شدم زیرا مرحوم عراقی در آن ایام متجاوز از ۶۵ سال داشت و در ادوار ۵ و ۶ و ۷ و ۸ و ۱۰ و ۱۱ نماینده مجلس بود. هم معمم بود. البته بعد از تصویب قانون لباس متحد الشکل تغییر لباس داد و مکلا شد. این سید محترم فوق العاده مظلوم و محجوب بود. پس از آن که لایحه در هیأت وزیران تصویب و آماده طرح در مجلس شد آهسته از وزیر کشور پرسیدم این سید بیچاره را به چه جرمی می خواهند تعقیب کنند. وزیر کشور بیخ گوشم گفت: توطئه علیه امنیت کشور. همان شب ماموران شهربانی او را بازداشت کردند. وقتی دلیل اتهام را برای تعقیب او خواسته بودند نامه‌ای ارائه دادند که گمانی به وسیله پست برای او فرستاده و به او یادآوری کرده بود که حضور در شهر قم را در تاریخ معین برای شرکت در یک توطئه فراموش نکند. این نامه قبل از آن که به مرحوم عراقی برسد سانسور شده بود و بدون آن که منتظر شوند در روز موعود خبری می شود یا خیر، گزارش یک توطئه‌ی قطعی را به عرض می رسانند و یک نماینده مجلس را محکوم به فنا می نمایند. عجب آن که عراقی ماهها در زندان ماند در حالی که چند ماه از روز موعود می گذشت ولی شهربانی باز در جست و جو و کشف جرم بود!» [روزنامه ایران، سال هفتم شماره ۱۹۰۹، یکشنبه ۲۵ شهریور ۱۳۸۰]

مرتضی ذبیحی در کتاب «دنباله تاریخ اجتماعی اراک و برخی موضوعات فرهنگی هنری» درباره‌ی ارتباط عراقی و حسن مدرس و محمد تقی بهار چنین می نویسد: «حاج آقا اسماعیل عراقی پس از ورود به مجلس به صف اقلیتی که به ریاست سید حسن مدرس تشکیل شده بود پیوست. یکی دیگر از باران مدرس در این اقلیت محمد تقی بهار (ملک الشعرا) بود که او نیز با عراقی دوستی داشت. اما این دوستی دیری نپایید و پس از چندی بهار دوست همزرم خود را به باد هجو گرفت. در دیوان بهار چنین می خوانیم:

بعد از ختم مجلس دوره ششم چون تیمورتاش می دانست که از من می توانند استفاده‌ی علمی و ادبی کنند، توسط وزیر فرهنگ قرار شد بودجه‌ی مختصری به مجلس پیشنهاد نمایند تا من همراه یکی دو نفر برویم به فرنگستان و کتب فارسی و عربی را که در ایران نایاب است عکس و نسخه برداریم و به ایران بفرستیم - من هم محض خدمت به فرهنگ حاضر شدم - بودجه رفت به کمیسیون بودجه، ولی چون محمد خان درگاهی رئیس شهربانی با من و تیمورتاش مخالف بود، حاج آقا رضا رفیع و حاج اسمعیل عراقی را

بر ضد من و بودجه‌ی مزبور تحریک کرد... و بودجه در کمیسیون رد شد. این قصیده را من در هجو سید اسمعیل عراقی گفتم. م. بهار

ای سید عراقی شغلی دگر نداری یا خلکی تراشی یا پولکی در آری...

(دیوان بهار، جلد دوم، ص ۵۳۶) [دنباله تاریخ اجتماعی اراک و...، ص ۸۸-۸۷]

پس از فوت اسمعیل عراقی زاده، همسرش اقدس الحاجیه نامه‌ای بدین شرح به ریاست مجلس می‌نویسد:

با نهایت احترام بعرض عالی میرساند چنانکه خاطر مبارک مستحضر است شوهر مرحومم عراقی نماینده مجلس شورای ملی به تهمتی گرفتار محبوس گشت و پس از چندی بدرود زندگی گفت- چون پس از چهارده ماهی زندان و شکنجه معلوم شد که گناهی نداشته و دامنش از هر آلودگی پاک است قاعده‌تاً و قانوناً میبایستی از حقوق آن مدت که بی جهت گرفتار و محبوس بوده استفاده نماید- کنون که زبان گفتار بی‌چارگان بازگشته این بنده از آنمقام محترم عاجزانه استدعا دارم در این قسمت عطف توجهی فرموده امر و مقرر فرمائید حقوق او را به عائله‌اش که در نهایت پریشانی بسر میبرند مسترد داشته عده‌ای بیچاره را شاد و متشکر فرمائید.

پس از بررسی کارپردازی و مشخص شدن میزان طلب او، حقوق دورانی که از او سلب مصونیت شده (۱۹ اسفند ۱۳۱۶) تا پایان روز ۲۶ شهریور ۱۳۱۸ (آخر دوره‌ی یازدهم مجلس) به ورثه‌اش پرداخت می‌شود.

سید جمال‌الدین عراقی زاده فرزند «حاج آقا اسمعیل عراقی» در سال ۱۲۹۷ شمسی متولد شد و در مهرماه ۱۳۲۰ درگذشت. سید جمال‌الدین، دوران ابتدایی و متوسطه‌ی خود را در تهران به پایان رسانید و در سال ۱۳۱۹ شمسی به دانشکده‌ی افسری وارد شده و در شهریور ماه ۱۳۲۰ با درجه‌ی ستوان سومی در تهران شروع به خدمت کرد.

به احتمال قریب به یقین، «سید جمال‌الدین عراقی زاده» را می‌توان اولین داستان‌نویس اراکی متأثر از نهضت ادبی ایران پس از مشروطه دانست. نویسندگان این دوران، اعتقاد چندانی به ساختار ادبی نداشتند و ادبیاتی را به وجود آوردند که بیشتر بر پایه‌ی نقش اجتماعی استوار شده بود.

عراقی‌زاده با انتشار داستان بلند «ناهِید»، به صورت پاورقی در ۹۶ شماره‌ی هفته‌نامه‌ی «نامه عراق» در سال ۱۳۱۴ شمسی، اولین گام چاپ داستان در اراک را برداشت؛ که پس از چندی این اثر به صورت کتاب نیز عرضه شد. به جرات می‌توان گفت اولین کتاب داستان منتشره در اراک، داستان ناهید بوده است. این کتاب در قطع جیبی با چاپ سنگی در اراک با ۲۳۱ صفحه منتشر شد. نگارنده پس از جست و جو در کتابخانه‌ها توانست یک نسخه از کتاب را در کتابخانه‌ی مجلس شورای اسلامی بیابد.

او در نگارش داستان کوتاه نیز فعالیت داشت. در سال ۱۳۱۶ شمسی در هفته‌نامه‌ی «نامه عراق» داستان کوتاه «آدمکش» از او منتشر شد که در کتاب «دستان» تألیف نگارنده نیز به چاپ رسیده و نقدی هم بر آن نوشته شد.

جمال الدین عراقی زاده در زمان اشغال تهران توسط قوای روس و انگلیس و با توجه به خلق و خوی وطن دوستی و ملی‌گرایی، در شبی حدود ساعت ۲۳، هنگام عبور از خیابان سیروس به ضربه گلوله‌ی نیروهای اشغالگر به شهادت می‌رسد.

« علی اکبر خاکباز » عموزاده‌ی او، درباره‌ی مرگ عراقی زاده چنین می‌گوید: « بر ما معلوم نشد که چه عملی از ایشان سرزده بود که به شهادت رسید. محل شهادت او، خیابان سیروس تهران مقابل منزل دکتر شمسی بود. دکتر شمسی برآیم نقل کرد که به محض این که صدای تیر شنیده شد از منزل، خارج شدم و دیدم که سربازان شوروی و تانک‌های آنان مشغول رفت و آمد در خیابان سیروس هستند و بدن بی‌جان مرحوم عراقی زاده در خیابان افتاده است؛ در نتیجه‌ی تیری که به او اصابت کرده بود.»

جمال‌الدین با عموزاده‌ی خود، « ایران » فرزند « مهدی یثربی » ازدواج کرد که ثمره‌ی آن پسری به نام « فائق » بود.

منابع:

- خاکباز، علی اکبر. خاندان محسنی اراکی (شرح احوال و زندگی مرحوم آیت الله العظمی حاجی آقا محسنی عراقی)، ناشر: مولف، تهران، ۱۳۷۱.
- ذبیحی، مرتضی. «تاریخ اجتماعی اراک و برخی موضوعات فرهنگی هنری»، ناشر: پیام دیگر، اراک، پاییز ۱۳۸۱.
- روزنامه ایران، سال هفتم شماره ۱۹۰۹، یکشنبه ۲۵ شهریور ۱۳۸۰.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

۱۵ (اعتبارنامه)

ما امضاء کنندگان ذیل اعضاء انجمن نظارت حوزه انتخابات دهمین دورهٔ تشیرو عراق تصدیق می‌کنیم که در تاریخ ۱۳۱۳ هجری قمری در روز پنجشنبه مورخ ۱۳۱۳ هجری قمری که شش ماه است

است و منس و ساکن طهران است در انتخابات این حوزه انتخابیه

که در تاریخ ۱۳۱۳ هجری قمری واقع شده با کثرت ۳۳۷۳۳ رأی از ۲۶۳۲۴

رأی دهندگان بنماینده‌گی برای مجلس شورای ملی منتخب گردید و شهادت می‌دهیم که انتخاب

مغزی الیه موافق مقررات قانون انتخابات مورخه ۲۸ شوال سنه ۱۳۲۹ که بعضی از مواد

آن در دوازدهم شهریور ماه و پنجم و دوازدهم مهرماه شمسی ۱۳۰۴ و قانون دهم مهر ماه

۱۳۱۳ اصلاح و تصویب مجلس شورای ملی رسیده انجام یافته و تفصیل این انتخاب در صورت

مجلس انتخابات این حوزه مذکور است

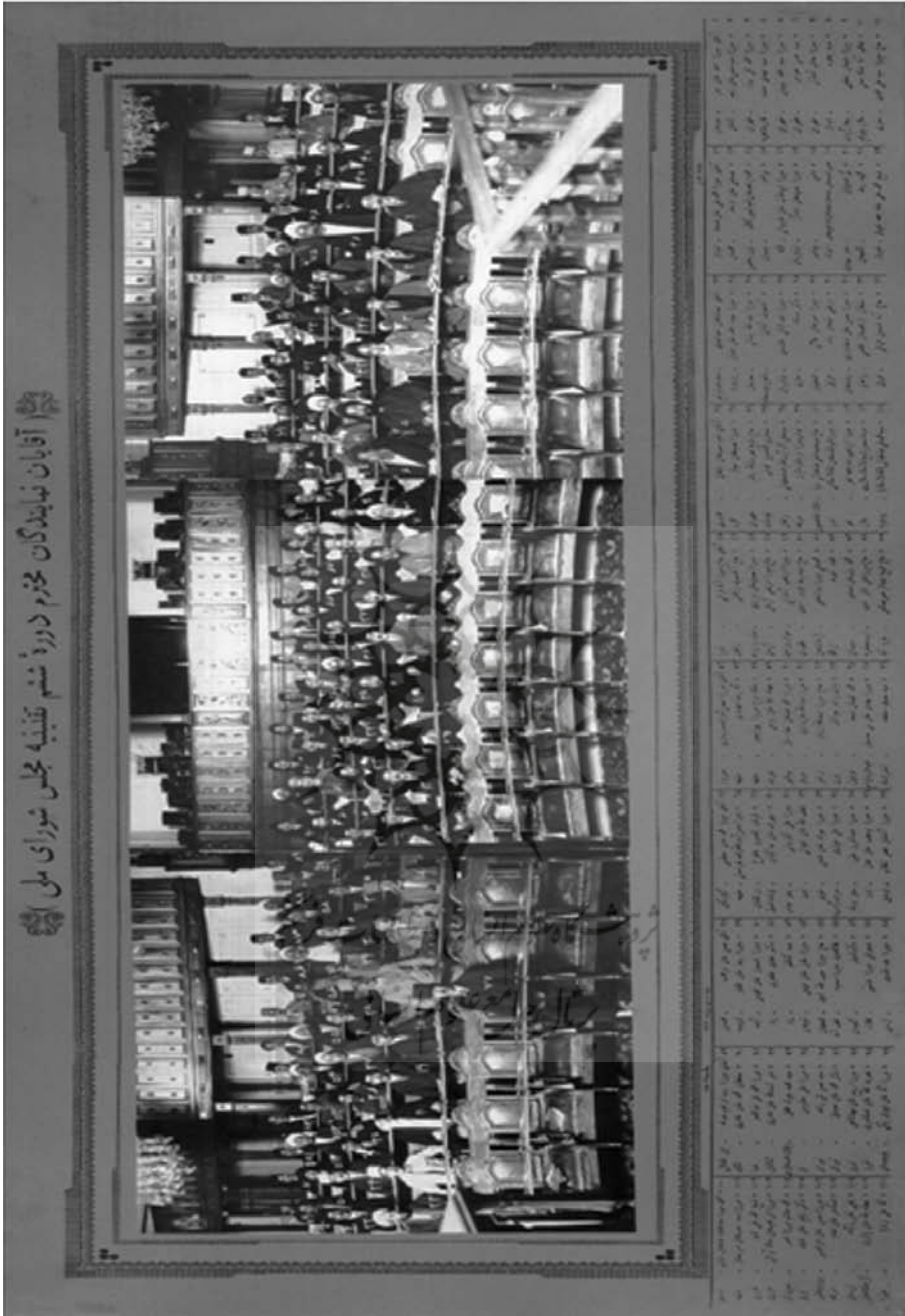
پروندهٔ گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
تاریخ ۱۳۱۳ هجری قمری
رتال جامع علوم انسانی

مهر و امضای اعضای انجمن نظارت

این اعتبارنامه صحیح است

مهر و امضای حاکم و مهر حکومت

نفر ۳۳ حاج اسمعیل عراقی

۱۳۸۴
 مقام عالیت فخر میرزا شی
 مقامات محترم مدینه الحبریه خدیوہ مظاہرہ اعلیٰ حضرت (عظیم)
 مآثر نیشہ میرزا شی بہ تہمت گرفتار مجبور شد و بہ حبس و شکنجہ
 رسید۔ پین ہزار روپے مال تہمت کی تہمت سے سبک دہی نہ ہو سکا
 و نہ سزاوار العدلیہ کیل بہت کدہ کا وہ گرفتار میاں سی (حقوق)
 است و بچہ عیال گرفتار مجبور رہے ہندوستان۔ نون روپے کا
 بچہ چار ماہ بزرگی میں نیک فخر مقام محترم کی خزانہ ہندی دارم
 عطف تو تہمت فرمایا اور گرفتار ہو گیا و سیہ حقوق اور بہت کدہ ہندو
 پرف تہمت ہوئی سرد داشتہ کدہ کادہ را تہمت کی تہمت
 تہمت گاہ علوم انسانی و مطابقت فریبگی اقدس عراق
 درود پائین
 شماره ۱۹۴۴
 تاریخ ۲۰/۹/۱۹

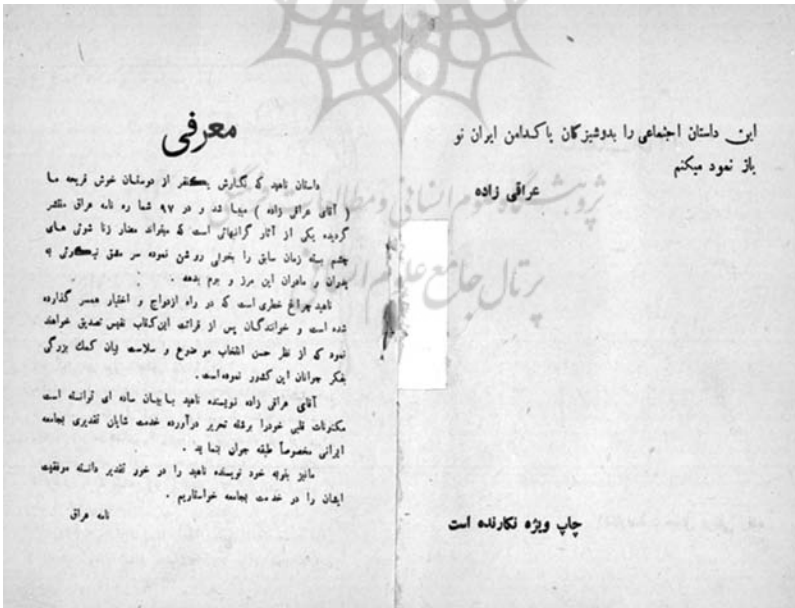
پیغام بہارستان / ۲۵، ۲۵، ۲۵، ۲۵، ۲۵ / پائیز ۱۳۸۸

نامہ اقدس حاجیہ (عراقی) ہمسرہ حاج اسمعیل عراقی بہ ریاست مجلس

داستان کوتاه آدم کش (نوشته جمال‌الدین عراقی زاده)

صفحه اول کتاب ناهید (نوشته جمال‌الدین عراقی زاده)

اعتصابات کارگری دوره نخست‌وزیری دکتر مصدق

علی منوچهری*
مهدی احمدی**

چکیده:

سالهای ۱۳۲۰ شمسی تا ۱۳۳۲ شمسی دوره‌ی دومین تندباد دگرگونی اجتماعی ایران بود و از نظر دامنه و اهمیت با رویدادهای سالهای ۱۲۸۴ ش تا ۱۳۰۴ ش پهلولی میزد. با اشغال ایران از سوی متفقین، نظام خودکامه رضا شاهی برچیده شد، نیروهای اجتماعی ایران که تا آن زمان در منگنه‌ی فشار بودند آزاد شدند. این نیروها به دنبال احیای مطبوعات آزاد، سازمانهای سیاسی، و درگیر شدن، در جنبشهای اجتماعی بعد از جنگ جهانی دوم، به این آزادی واکنش نشان دادند.

بعد از جنگ جهانی دوم اهمیت حیاتی نفت خاورمیانه آشکار شد. تولید نفت خاورمیانه تا آن زمان تنها ۳/۸ درصد کل تولید نفت جهان را تشکیل می‌داد در سال ۱۳۲۴ ش بنابر یک برآورد گفته شد ۴۲/۱ درصد ذخایر نفت در خاورمیانه است و در همین سالها ایران به تنهایی بیش از تمامی کشورهای عربی نفت تولید می‌کرد و به این ترتیب در این سالها مسئله نفت در ایران به یک مسئله تبدیل شد. این امر سبب شد که کارگران خواهان افزایش حقوق و بهبود وضعیت زندگی خود شوند حزب توده از این فرصت استفاده کرد. و با رسوخ در بین کارگران اعتصابات به راه انداخت.

در این مقاله سعی شده است تا با تکیه بر اسناد آن دوره (سال ۱۳۳۰ ش) به این اعتصابات که اوج آنها در سال ۱۳۳۰ ش است پرداخته شود.

تحول تاریخی جنبش اتحادیه‌های کارگری در ایران

*دانشجوی ارشد تاریخ اسناد و مدارک دانشگاه تهران

**دانشجوی ارشد تاریخ سیاسی آسیای میانه و قفقاز دانشگاه تهران

مقدمه:

تحول تاریخی جنبش اتحادیه‌های کارگری در ایران را می‌توان از پایان دوران جنگ اول جهانی دانست، زیرا در آن زمان برای نخستین بار، یک اتحادیه متشکل از کارگران چاپخانه‌ها به وجود آمد. این جنبش در دوره‌ی بعد به تدریج به سایر صنایع گسترش یافت، به طوری که بر طبق برخی گزارشات در سال ۱۳۰۶ شش اتحادیه کارگری در پایتخت و یک اتحادیه کارگران صنعت نفت در جنوب وجود داشت. پس از اینکه رضا شاه در سال ۱۳۰۷ ش، قدرت خود را تحکیم کرد و به اقدامات شدیدی علیه کلیه مخالفان خود دست زد، جنبش اتحادیه‌های کارگری از رشد باز ماندند. فقط پس از سقوط رضا شاه و استقرار آزادیهای دموکراتیک در ۱۳۲۰ ش بود که تجدید حیات این جنبش مقدور شد.

پس از روی کار آمدن محمدرضا شاه کمیته‌های ایالتی حزب توده با شتاب درصدد تجدید حیات اتحادیه‌های کارگری برآمدند. مهر ۱۳۲۰ که عفو شاه شامل زندانیان سیاسی گردید، برخی از سازمان دهندگان کمونیست اتحادیه‌های کارگری به همراه اعضای گروه دکتر ازانی، از زندان آزاد شدند. پاره‌ای از این افراد که دارای تجربه‌ی زیادی در کار تشکیلات کارگری بودند، مستقل از حزب توده به فعالیت پرداختند. در سال ۱۳۲۳ ش چهار مرکز مستقل از اتحادیه‌های کارگری در تهران وجود داشت و تعداد آنها به ۱۰۰۰۰ نفر می‌رسید. همه‌ی این مراکز توسط کمونیست‌های قدیمی اداره می‌شد که آنها جدا از حزب توده فعالیت می‌کردند زیرا نسبت به روابط حزب با اتحادیه‌ها مطمئن نبودند. استقلال محلی اتحادیه‌های کارگری تا حدودی صرفاً ناشی از محدودیت تاکتیک بود، زیرا دول متفق نسبت به رخنه سیاسی در بین کارگران معترض بودند و دلیل می‌آوردند که این کار، تلاش‌های متفقین را در دوران جنگ ضعیف می‌کند.

حزب توده در اواخر سال ۱۳۲۱ ش. اقداماتی را برای تأسیس یک سازمان مرکزی اتحادیه‌های کارگری، از جمله تشکیل شورای مرکزی اتحادیه‌های کارگری ایران، آغاز کرده بود، که سازمان دهندگان کارگری و نمایندگان کارگران را در برمی‌گرفت. ۱۱ اردیبهشت ۱۳۲۳ این هسته‌ی سازمان‌دهندگان کارگری در تهران برای اتحاد چهار اتحادیه مستقل، در یک سازمان جدید به نام شورای متحده‌ی مرکزی اتحادیه‌های کارگران ایرانی تلاش کرد. شورای متحده بلافاصله با فدراسیون جهانی اتحادیه‌های کارگری چپ

W.F.T.U

(The leftist world federation of traue union) تماس گرفت و اتحادیه یاد شده، این

شورا را به عنوان عضو وابسته‌ی خود پذیرفت.

در تابستان سال ۱۳۲۵ شورای متحده بدون شک بزرگترین اتحادیه کارگری ایران در سطح کشور بود. فاصله زمانی ۱۱ اردیبهشت ۱۳۲۲ تا ۲۱ آذر ۱۳۲۵، نشانگر طلوع تدریجی شورای متحده به صورت یک اتحادیه کارگری علنی و به رسمیت شناخته شده بود.

اتحادیه‌های عضو شورای متحده بر مبنای یک اساس منطقه‌ای سازمان‌دهی شده و به وسیله شورای متحده و از مجرای شوراهای ایالتی و محلی کنترل می‌شدند که تشکیلات آن کم و بیش شبیه حزب توده

بود. ارگان عالیّه آن عبارت بود از یک کنگره که از نمایندگان اتحادیه‌های عضو تشکیل می‌شد و هر سال می‌بایست برگزار شود تا به انتخاب اعضای ارگان‌های اصلی و بررسی سیاست کلی شورای متحده بپردازد. سازمان اداری اتحادیه‌ها شکل منطقه‌ای داشت، به این ترتیب که اتحادیه‌ها در هر شهر نمایندگان اداری خود را انتخاب می‌کردند و این کار همزمان با انتخاب نماینده‌ی آنان در شورای شهر صورت می‌گرفت. از مجموعه شورای شهر شورای منطقه‌ای به وجود می‌آمد که زیر نظر شورای ایالتی قرار داشت. بالاترین ارگان شورای متحد عبارت بود از شورای مرکزی که چهل و پنج عضو آن از سوی کنگره تعیین می‌شدند. یک هیئت اجرایی نیز وجود داشت که اعضای پانزده نفری آن توسط شورای مرکزی انتخاب می‌گردیدند. هیأت اجرایی نیز به نوبه‌ی خود، هیأت دبیران سه نفره را برمی‌گزید که یکی از آنها سمت دبیر کل شورای متحده را داشت.

اتحادیه دارای نشریات خاص خود بود مانند روزنامه «ظفر» که ارگان شورای متحده به شمار می‌رفت. نیرومندترین فرد در شورای متحده، رضا روستا بود.

در دومین کنگره جهانی اتحادیه‌های کارگری که با سرپرستی فدراسیون اتحادیه‌های کارگری چپ برگزار شد، هیئت ایرانی شرکتکننده، طی گزارش مشروعی اعتصابات زیر را به عنوان اعتصابات مهم برای دست یافتن به هدفهای مستقیم خود در سراسر کشور نام برد.

- اعتصاب کارگران ساختمانی تهران که در فاصل سالهای ۱۳۲۱-۱۳۲۲ ش. در طرح‌های عمومی دولت به کار اشتغال داشتند.

- اعتصاب کارگران شهرداری تهران در سال ۱۳۲۳ ش.

- اعتصاب کارگران کارخانه‌های پارچه‌بافی در تهران و کارگری پارچه‌بافی و چرم‌سازی آذربایجان و کارگران پارچه‌بافی مازندران در سال‌های ۱۳۲۲-۱۳۲۳ ش.

- اعتصاب همگانی ۲۰۰۰۰ کارگر پارچه‌باف در اصفهان در پائیز ۱۳۲۳ ش.

- یک رشته اعتصابات پی در پی در صنعت نفت کرمانشاه در ۱۳۲۴ ش و در آبادان و منطقه نفت خیز آغاچاری در اردیبهشت ۱۳۲۵ و بالاخره بزرگترین و موفقترین اعتصاب (به لحاظ تعداد اعتصاب‌کنندگان) در ۱۳۲۵/۴/۲۳ ش در آبادان صورت گرفت.

دولت برای چشم و هم‌چشمی با شورای متحده که ادعا می‌کرد نماینده‌ی انحصاری سازمان‌های کارگری در ایران است، به اتحادیه‌های سندیکاهای کارگری و کشاورزان ایران اجازه داد تا در روز جهانی کارگر ۱۱ اردیبهشت ۱۳۲۷ به عنوان یک سازمان کارگری مجاز، به تظاهرات پردازند و از آن به بعد، هیأت‌هایی را به کنفرانس‌های کارگری گسیل دارند. در زمستان سال ۱۳۲۸ ش اتحادیه‌های سندیکاهای کارگری و کشاورزی ایران به کنفدراسیون سندیکای آزاد جهانی پیوست و به این ترتیب فرایند یک پارچگی با اتحادیه‌های کارگری آزاد را تکامل بخشید. در این اوضاع، فدراسیون جهانی اتحادیه‌های کارگری چپ، همچنان به حمایت همه جانبه خود از اتحادیه‌های کارگری توده‌ای ایران ادامه می‌داد به طوری که در هشتمین اجلاس شورای اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل، شکایات شورای متحد از دولت ایران را یک بار دیگر عنوان

کرد و مدعی شد که اتحادیه‌های کارگری دولت در ایران، ساخته و پرداخته وزارت کار است و هدف از تأسیس آن جلوگیری از فعالیت آزاد اتحادیه‌های کارگری واقعی می‌باشد. و دولت ایران دیگر وقعی به این اعتراضات نگذارد و تا اندازه‌ای که جلوگیری از نفوذ اتحادیه‌های کارگری توده‌ای مقدور بود به آن‌ها اجازه فعالیت داد.

در بهمن ۱۳۲۷ شمسی هنگامی که شاه برای شرکت در جشن تأسیس دانشگاه رفته بود، مورد تیراندازی قرار گرفت و دولت فوراً حزب توده و شورای متحده را غیرقانونی اعلام کرد و فعالیتهای سیاسی کمونیستی و ضدسلطنتی را ممنوع ساخت. پس از اینکه مجلس شورای ملی اعلامیه دولت در زمینه ترور شاه را تصویب کرد، در تهران حکومت نظامی اعلام شد، در پی آن رهبران حزب و شورای متحده بازداشت شدند و دفاتر حزب در تهران و شهرستان‌ها تعطیل گردید.

اقدامات دولت سبب شد تا حزب و سازمان‌های وابسته به آن به فعالیت مخفی بپردازند، و به این ترتیب عصر جدیدی در جنبش کارگری ایران آغاز گردید.

اعتصابات کارگران شرکت نفت

از سال ۱۳۲۸ شمسی به بعد مسئله نفت با آهنگی فزاینده به مسئله‌ای ملی تبدیل شده در این نکته جای بحث نبود که در اجرای قرارداد نفت نسبت به ایران اجحاف روا می‌شد چون حق امتیاز، مبلغی ثابت بود اما قیمت‌ها و سود شرکت روز به روز بالا می‌رفت. وقتی ایران خواهان تجدیدنظر در میزان حق امتیاز شد شرکت نفت انگلیس تنها با یک قرارداد الحاقی موافقت کرد که حق امتیاز ایران را از تاریخ ۱۳۲۸ شمسی به جای ۴ شیلینگ به ۶ شیلینگ افزایش دهد. مصدق با کش دادن بحث مجلس حول این مسئله مانع به تصویب رسیدن آن شد.

در تظاهرات عظیم توده‌ای که دی و بهمن ۱۳۲۹ شمسی از سوی جبهه ملی به رهبری دکتر مصدق و مساجد برپا شد مردم از دولت خواستند صنعت نفت را ملی کند. روز ۱۷ (اسفند ۱۳۲۹) یک روز بعد از ترور رزم‌آرا کمیسیون نفت مجلس پیشنهاد ملی کردن نفت را داد. مجلس شورای ملی روز ۲۴ اسفند و مجلس سنا روز ۲۹ اسفند پیشنهاد کمیسیون را به تصویب رساند.

حزب توده که در جریان ملی شدن نفت از ماجرا عقب‌مانده بود برای ورود به ماجرا، در اعتراض به وضع نامطلوب مسکن و دستمزد نازل در صنعت نفت، اعتصابی کارگری در خوزستان به راه انداخت (۴ تیرماه ۱۳۳۳)

در پی تیراندازی پلیس به تظاهرات کنندگان در آبادان و کشتن ۶ نفر، انگلستان ناوچه‌های توپدار خود را به خلیج فارس برای حفظ جان و مال انگلیسیها اعزام کرد. حزب توده با ترتیب دادن اعتصابات و تظاهرات خیابانی در تهران و شهرهای شمالی به همدردی با کارگران آبادان پرداخت (۲۳ تیر ۱۳۳۰) در این تظاهرات نیز تعدادی از کارگران دستگیر و کشته شدند. حسین علاء نخست‌وزیر وقت با این عنوان که اعتصابات و تظاهرات با تشدید اختلافات طبقاتی به دشمن خارجی کمک می‌کند، حکومت نظامی اعلام کرد. جمال امامی از نمایندگان قدیمی در سخنانی از سوی اکثریت در مجلس مصدق را برای اجرا کردن قانون ملی

شدن نفت به عنوان نخست وزیر پیشنهاد کرد و مصدق نیز این پیشنهاد را پذیرفت. در این میان، اوجگیری اعتصابات منجر به اخراج کارگران از کارخانه‌ها شد. بعلاوه میان کارگران کارخانه‌ها در سر تا سر ایران نیز دودستگی‌هایی بروز کرد که منتهی به درگیری‌های فیزیکی شد. از یک طرف کارگران طرفدار حزب توده که با سازماندهی منظم و متشکل اعتصابات بزرگی را سامان داده و با انتشار اعلامیه‌های صنفی کارگری در پی احقاق حقوق خود بودند. کارگران اخراجی از صنایع نفت آبادان، پس از بی‌نتیجه ماندن اعتراضاتشان، راهی تهران شده و در مجلس شورای ملی تحصن کردند. این تحصن و اعتراضات نزدیک به دو ماه به طول انجامید. کارگران کارخانه‌های دیگر نیز در بیانیه‌هایی به حمایت از آنها پرداختند و از وقایع و حوادث بوجود آمده در کارخانه‌های محل کار خود به رئیس مجلس و نخست وزیر و نمایندگان نامه می‌نوشتند و بعضاً خود نیز در مجلس متحصن میشدند. عده‌ای نیز در باغ نخست‌وزیری متحصن و برای بازگشت کارگران به سرکار تلاش میکردند. متحصنین در مجلس بعد از بی‌نتیجه ماندن نامه‌نگاری‌هایشان دست به اعتصاب غذا زدند. در نهایت اعتصاب غذایی آنها بعد از ۷ روز در پی وعده‌هایی که سردار فاخر حکمت رئیس مجلس شورای ملی به آنها داد، به پایان رسید در اینجا عیناً گفته‌ی فاخر حکمت و وعده‌های او آورده می‌شود «آقایان نمایندگان کارگران متحصن در مجلس شورای ملی با مذاکره‌ای که چند روز با جناب آقای کاظمی کفیل نخست وزیر راجع به تقاضای شما بعمل آمد اکنون بر طبق نامه‌یی که به اینجانب نگاشته‌اند اطمینان داده می‌شود:

(۱) چهل نفر از کارگران بفوریت به کارهای سابق خود معاودت بکنند. (۲) بیست نفر دیگر در ظرف دو هفته بکار سابق خود گمارده میشوند، با اخذ دستمزد مدتی که هنوز بکار اشتغال نورزیده‌اند. (۳) بقیه تدریجاً با دریافت دستمزد خود نیز در کارخانجات مشغول کار خواهند گردید.

اینجانب جدیت دارم که به طریق فوق منظور شما انجام شود بنابراین انتظار دارم از تحصن خارج و برای انجام وظیفه آماده باشید، رضا حکمت» (به نقل از روزنامه نوید آزادی، شماره ۵۳، صفحه ۶)

اسنادی که ذیلاً معرفی می‌شوند حول این حوادث و اتفاقات خلق شده‌اند و پرتوی هستند بر گوشه‌هایی از حوادث بیشمار آن سالها

سند شماره ۱: نامه کارگران اخراجی شرکت نفت آبادان به دکتر مصدق: آنها در اعتراض به اخراج خود در پی حادثه ۲۳ تیر آبادان در مجلس متحصن شده و با نوشتن عرایض به مقامات به دستگیری کارگران و دادگاهی کردن و اخراج آنها اعتراض و خواهان بازگشت به کار شده‌اند و تهدید به اعتصاب غذا کرده‌اند.

سند شماره ۲: نامه متحصنین به رئیس مجلس برای رسیدگی به وضعیت خود و فشارهایی که بر آنها برای پایان دادن به تحصن اعمال می‌شود.

سند شماره ۳: قطعه‌نامه اجتماع کنندگان در برابر مجلس شورای ملی در حمایت از تحصن و اعتراض کارگران در مجلس

سند شماره ۴: نامه اللهیار صالح رئیس هیئت مختلط به رئیس مجلس، در خصوص عدم رضایت

هیئت مدیره موقت شرکت نفت مبنی بر بازگشت کارگران اخراجی آبادان بر سر کار و وعده‌ی نخست‌وزیر برای دادن کار به آنها در کارخانه چیت‌سازی تهران.

سند شماره ۵: نامه کارگران اخراجی شرکت نفت آبادان به رئیس مجلس در اعتراض به توافق انجام شده برای بازگشت آنها به کار میان نماینده رئیس مجلس، نماینده شرکت نفت و نماینده سازمان برنامه.

سند شماره ۶: نامه (جهانگیرخان شاهوردی) یکی از کارگران پیوسته به متحصنین در روز ششم اعتصاب غذا.

سند شماره ۷: نام کارگران شرکت نفت پس از پایان تحصن و استخدام موقت در کارخانه چیت سازی در اعتراض به عدم توافقات صورت گرفته.

سند شماره ۸: نامه کارگران چیت‌سازی تهران به نخست‌وزیر، رئیس مجلس و دادستان کل در خصوص آزادی کارگرانی که در تظاهرات ۲۳ تیر ۱۳۳۰ دستگیر شده‌اند.

سند شماره ۹: نامه جمعی از کارگران کارخانه چیت‌سازی تهران در خصوص انتقال کارگران فعال در صنفهای کارگری آن کارخانه به جاهای دیگر برای ممانعت از برگزاری انتخابات شورای کارگاه کارخانه چیت‌سازی.

سند شماره ۱۰: قطعنامه کارگران چیت‌سازی تهران مبنی بر دخالت نیروهای نظامی در کارخانه و دستگیری کارگران و تبعید آنها.

سند شماره ۱۱: نامه کارگران اخراج شده کارخانه‌های تهران به رئیس مجلس و اعتراض به بیرون راندن آنها از کارخانه‌ها و عدم رسیدگی به این موضوع.

سند شماره ۱۲: نامه کارگران و مهندسین اخراجی کارخانه‌های تهران که در مجلس متحصن شده‌اند مبنی بر اخراج آنها از کارخانه‌ها و علیرغم دستور بازگشت به کار همچنان از رفتن به سرکار توسط کارگران مخالف و نیروهای نظامی منع می‌شدند.

سند شماره ۱۳: نامه مهندس زنگنه مدیر عامل سازمان برنامه به رئیس مجلس در خصوص اخراج‌شدگان کارخانه‌های تهران مثل چیت‌سازی و....

سند شماره ۱۴: نام متحصنین در باغ نخست‌وزیری در حمایت از کارگران اخراجی و بازگشت آنها به کارهایشان و مجازات عاملین درگیرها.

سند شماره ۱۵: نامه کارگران سینماهای تهران در حمایت از کارگران اخراجی شرکت نفت.

سند شماره ۱۶: قطعنامه کارگران مخالف حزب توده مبنی بر قانونی بودن اخراج کارگران، که دلیل اخراج کارگران را اغتشاش در کارخانه‌های می‌دانند و آنها را عوامل اجانب برمی‌شمردند.

سند شماره ۱۷-۱۸: صفحاتی از جریده «نوید آزادی» و انعکاس اخبار کارگران در آن.

منابع:

- ۱- آبراهامیان، براوند. ایران بین دو انقلاب. ترجمه: کاظم فیروزمند، حسن شمس آوری، محسن شانه‌چی. تهران: نشر مرکز، ۱۳۸۰.
- ۲- فوران، جان، مقاومت شکننده، ترجمه: احمد تدین، تهران: موسسه فرهنگی رسا، ۱۳۸۸.
- ۳- کامبخش، عبدالصمد، نظری بر جنبش کارگری و کمونیستی در ایران، استکهلم: انتشارات توده، ۱۳۵۴.
- ۴- موحد، محمدعلی، خواب آشفته نفت، تهران: نشر کارنامه، ۱۳۷۸.

شپږوېشگاه علوم انساني و مطالعات فرهنگي
پرتال جامع علوم انساني

شماره ۱۸۶۹۷
مهره ۱۳۳۰/۸۶
روزنامه نایب مجلس شورای ملی
شماره ۱۸۶۹۷
مجلس شورای ملی

کتاب آقای نخست وزیر

لذکر: ۱۷/۱/۳۰

روزنامه خاندان گل کمور - روزنامه خاندان طهران - روزنامه ریاست محترم مجلس
 عویرا مجلس - روزنامه ریاست محترم مجلس سنا - روزنامه جرایم -
 اکنون عن ماه از بیگاری در دهان ما کارگران و کاراموزان اغراج عهد اهلان که پس
 از اعتصابات و محس غریبان بپوشیده ایطای سوره دور حرکت اعتصابی سابق -
 نفعی محس و شکنجه ها در گاه های سرما بیسی نظامی کتایفه عهد و بیسی علی و بیس براف
 از کار برکنار کرده ام میگردد . در این وقت ما بیسی مکاتبات و مراجعات میکنه وضع وقت
 بار عهد و خانواده های عهدی عهد را که محمول حق کنی و قانون کنی حرکت خالصی بی
 نفاست برای مطالبات و مفصیعی های ذیصلاحیت دولتی از قبیل جفای مالی و معاون ~~بهراب~~
 جناب عالی هیئت مدیره موقت حرکت ملی نفت ایران و بیسی مجلسین عویرا و بیسی
 و اداره کار اهلان در محس و خواستار هدیم که بیس گرفتارین ساپکار سابق
 عهد انا و بیس حکومت بامد حرکت خالص سابق نفت و عمال سه دور ایرانی نای
 ان را از بین ببرند . ولی معاذ الله نه تنها بکارها سر بیس نری فاده نهد بلکه
 هیئت مدیره موقت که ان نای میارنده با حرکت اعتصابی سابق نفت و عمال -
 مظهر ایرانی نماند و بلا فایده همچنان روی خد کارگری و بیسی حرکت سابق
 را به بیس مانده در باره محس و شکایت غریبان و بیسی الصوره ما اغراج عهد گان
 ما فید و ~~تکرار~~ است . از این جهت ما کم عویرا بیس بیس بیس بیس -
 قانونی خود به بیس تا چهار در ماه ~~۱۳۳۰~~ سال ~~۱۳۳۰~~ بیسی به در ماه روز بیس
 مجلس عویرا مجلس بیس بیس بیس عهد و در آن بیس عهدیم . بیس بیس بیس تا بیس
 و مذاکرات خلاصی معصود وضع نا چهار عهد و خانواده های خود و بیس و بیس
 و بیس مانده و قانونی حکایتی ای که حرکت خالص سابق نفت را با اطلاع روشای
 محترم مجلسین و نمایندگان محترم مجلس و کمیسیون معلق نفت و مقامات حاکمه
 بطور کلی رسانیده و بیس بیس ساده بیس بیس بیس بیس بیس بیس بیس بیس بیس
 انما بیس دولت کمونیسمه ما بیس بیس بیس بیس بیس بیس بیس بیس بیس بیس بیس
 بیس تا بیس بیس فاده در بیس بیس بیس بیس بیس بیس بیس بیس بیس بیس بیس بیس

پیام بهارستان / ۲۵، ۲۴، ۲۳، ۲۲، ۲۱، ۲۰، ۱۹، ۱۸، ۱۷، ۱۶، ۱۵ / پائیز ۱۳۸۸

تخلیه عاطفانه معکس فایده همین روزها است و غیر منطقی عملی شده است و -
مهمت سدی به وقت با کمال بی محسی اظهار می نماید که باز گشت کارگران بکار هیچ وجه
امکان پذیر نیست.

انچه از اینجمله مباحثات و مذاکرات تا به ما رسیده است که روز دولت ما صرفاً ضد
کارگری و معنی بر بی اعتنائی بهیات انفرادی و معکس مبارز ایرانی است تا
توجه به تقاضای حقوقی و نظریه ای که حیات ما و زندگی ما را از انفراد ما در معرض
تأخیر قرار داده " تا چهار یا آخرین سره منفس و غمناک خود معقول شده و از روز
(غنچه ۳۰/۶۹) دست با اعصاب غذا زده و حاصل به صورتی فلسفی انرا ایا به خواهیم
داد در این مبارزه سرگ و زندگی " ما جمعیت ملی مبارزه با ترسهای انحصاری
نفت در ایران را که همیشه عملاً تنها مبارز واقعی بوده مطالب حرکت انحصاری -
سابق نفت و بگانه مفایح حقوق و معکس ان خودمان در ایران حرکت بوده است به -
و کالت اعتصاب نسوده و از آن میخواهیم که بنا بر نوشته خود از حقوق ما دفاع نموده
در افعالی حق طلبان ما را بکوش ملت ایران و مطالبات معقول بپسندد .

مهمترین ما از افای فاضلان کل کشور که در راس خود قضای کشور قرار
گرفته و خط جان و حقوق انفراد ایرانیان پیوسته دارند طلب میکنیم که بنا بر نوشته
فائوس و معنای خود عمل نموده و صورت بروز خطرات و حقوق منفس ما در
مبارزه حق کسی و بی اعتنائی دولت دفاع نمایند " و نیز از مقام جمعیتها
و جرائد ملی و معسوکرا میباید انتظار داریم که در این مبارزه سیاسی با معکس -
نشین خواجهای فائوس ما بسیار دهند .

جناب افای دکترمصدق ما در این مرحله نهائی از انتظار رو میگردیم
و انتقام عاجل داریم و بنا بر نظر کردن اینکه ما تا اخذ نتیجه فلسفی از پسا
ننده و اعصاب معنای ایا به خواهیم داد بهترین وسیله اعلام مبارزه که در
صورت بی اعتنائی به از این ماهیت شعبه ملی دولت خود را هر چه افکار و ملت ایران
ندان فایده ای چند .

- ۱- و بنا بر این ۲- معنای فایده ۳- علی منوچهری ۴- نوازده شهری ۵- احمد
- جزایی ۲- مهدی و صاحب ۷- امیندین و کما ۸- امیندین و کما ۹- امیندین و کما ۱۰- امیندین و کما

۲۶/۶/۲۶

۲۵

۸۸۲

کد رهبری
۲۲۱۸۳۳

پرونده های قلمی با اشاره مدارد ، نامدگان کارگران و کارآموزان اخراج شده پس از دریافت ابرار
 اکنون می شود روز است که در مجلس تصویب می شود . در آئینت با برسیال گوناگون شکایات و تقاضای های مشروع خود را
 گوش دلویای امور باینده میباشند و ضرر و عده و وعده میگویند که گرفته ایم . همچنین با یکدیگر و شایعاً ، بیانات مدبرانه وقت
 شرکت می نوشت ایران نام گرفته و در بیان کار خود را که آغاز و انجام آن صراحتاً که در تخاروات میباشند و قانون شکنان شرکت
 استواری سابق نوشت و به اعتنای مقامات دولتی است شروع کرد و تقاضای بسیار ساده و مشروع و حقایق با آنست که خود را
 بیان داشتیم . ما را که مزید کرده ایم و اکنون بیکر میگویند که اصلاح غیر قانونی بهره های انگلیس مبارز و شرابخنده که حتی ولد .
 گامهای فرمایشی معلوم الحال که می حرارت معلوم کردن آنها را نداشته . جز تقاضای شکایت خود میانه از طرف شرکت سابق ، می
 نوزاد داشت . مخصوص که شرکت مزبور حتی دستور اولیست بیست مرده وقت را در این بجهتیه اقدام ما نیز ابراهیم نوزاد .
 و هکایت مدبرانه وقت بن لادنیکه کار با ما بیست گرفت . بجای اینکه بپسندیم همین ما نیز بن کارگران مبارز را علت اکتفاست تا وقت
 من قبل نشان زمان و حال که می زند ، این قانون شکستی شرکت ناصب سابق را میزای آن کند ، خود نیز از اجرای نظر قبلی
 خود استماع و بزرگه با تمهید اقدام ما مخالفت کرد . ما نیز این عمل من باب بزرگ بوقت و به ما مخالفت انگلیسها بود .
 اینک بطوریکه تقاضای کار و خانواده های ما از ایران اطلاع میدهند ، هکایت مدبرانه وقت نیز که بجای انجام دهنده های
 خود می بر اقدام ما ، توسط اولاده و دلگستر ، اجرائیه صادر کرده و دستور کلیه کارگران را داده است . از جمله آن که ما مسلمان
 قریه ای می باشد کارگران تصویب در مجلس شورای ملی اعلام یافته که دلگستر کارگران علم ابراهیم ای بزرگ و فرزند آن
 دستور کلیه خانه مسکونی را داده است . در این ترتیب مشاهده میشود که در روز دریافتی است با خراجشده گمان لغزنده
 و این خود می تواند مقاومت و درستی آنها را در هم شکند . حال آنکه ما با خاطر نشان کردیم که چون حق با ما است وزیر
 بار زور نخواهد رفت ، اینکه نشانیات ما می تواند سودی خواهد داشت . این روش در تهران هم نسبت با اعمال
 میشود . در همین که بخلاف مقررات مجلس لادن شکست و شکست در این با بهانه های روح اشاع در زبیده و شکر احمد ما را
 در این آخرین نگاه خود نیز با پس بود در این نمایندگی ولی گفته می باشد که چون ما کارگران این آخرین مجامع بودیم ، بجز بزرگ
 خانان و دیگر تیره های خود بودیم ، هرگز نباید که بزرگ شویم نسبت
 حساب آگاهی پس از در حالیکه بیانات مدبرانه وقت ابراهیم اولاده که در این وقت ملاک بکار ، انگلیز شایان
 قبیل کرده کردن زین و یکم های تمهید و برایش تمام دارد که چون به آن اعلان و لادن کمک می خود را در مرکز خانه لادن که
 حکمت ، چه محلی تواند داشت ؟ البته میتوان تصور کرد که در این مورد هم مناسب بودن بوقت و به ما مخالفت انگلیسها ، چنانچه است .
 حساب آگاهی پس از در زمان این ریاست قول می شد ، نخواهد که تمام آنچه که صدر ما نفرمانده ده حاضر اند
 زحمت کن مبارزه و برای جلوگیری از اتمام امور کارگران و کارکنان و غیره در این سران قرار می گیری می رای
 با آنست که با سابق و آموخته شده ، می نوشت ایران (در رسیده که) علی بن ابی طالب را در این اصل حاصل شده از ابراهیم فشار
 خانواده های کارگران وجود نمایندگی از کلیه کارگران خود را که در این بجهتیه این بجهتیه وضع زبیدی ، ان آخرین من
 العرش است کمک با دلده شود .
 بقیم اثرات فائده

- ۱- رفیق حاضر
- ۲- علی مسلی ق
- ۳- در وقت بیسی
- ۴- احمدی
- ۵- در روز اول
- ۶- در روز اول
- ۷- در روز اول
- ۸- در روز اول
- ۹- در مجلس ایران
- ۱۰- احمدی

پیام بهارستان / ۲۵، ۲۴، ۲۳، ۲۲، ۲۱، ۲۰، ۱۹، ۱۸، ۱۷، ۱۶، ۱۵، ۱۴، ۱۳، ۱۲، ۱۱، ۱۰، ۹، ۸، ۷، ۶، ۵، ۴، ۳، ۲، ۱

تاریخ: ۱۳۲۸/۵

موضوع: تقاضای مرخصی

با احترام در برابر بزرگواری و محبت و اعتماد شما عرض می‌کنم که در این روزهای دشوار و پرفشار، تقاضای مرخصی دارم تا بتوانم در امور شخصی خود سرگردانم.

۱- به دلیل بیماری و ضعف جسمانی که در این روزها تشدید شده است، تقاضای مرخصی دارم تا بتوانم در امور شخصی خود سرگردانم.

۲- در طول دو ماه گذشته، تقاضای مرخصی داشته‌ام که تاکنون پاس نشده است. تقاضای مرخصی دارم تا بتوانم در امور شخصی خود سرگردانم.

۳- تقاضای مرخصی دارم تا بتوانم در امور شخصی خود سرگردانم.

۴- تقاضای مرخصی دارم تا بتوانم در امور شخصی خود سرگردانم.

۵- تقاضای مرخصی دارم تا بتوانم در امور شخصی خود سرگردانم.

امیدوارم که با در نظر گرفتن این موارد، تقاضای مرخصی من را موافقت فرمایید.

با احترام و تشکر مجدد،
مهدی احمدی

از طرف اجماع کمیته کارکنان احزاب و نهادهای انقلابی

۱۳۲۸

روز و تاریخ ثبت در دفتر	۱۹۲۰
شماره	۱۰۰۰
سال	۱۳۲۸

۱۱

۴۹

۷

X

هیئت مختلط

(نظارت در اجرای ملی شدن صنعت نفت)

تاریخ ۱۳۰۷/۱۰/۱۳
شماره ۱۸۵۳
پرست

خیلی نوری و محرمانه

۱۳

مستعمل
صنعتی
۵۰۷/۲۲

جناب آقای رئیس محترم مجلس شورای ملی

تعریف شماره ۱۵۴۷-۱۷۷۷-۳۰ راجع به نمایندگان و کارمندان شرکت سابق نفت که در مجلس شورای ملی تحصیل نمودند و دست باعصاب فذائی زده و اسلام گسنگی نمودند. خا طرشرف راست حضرتین را در علاوه بر اینکه شرحی در این خصوص به هیئت مدیره موقت شرکت ملی نفت ایران در خرمشهر نوشته شد و بابت هوایی ارسال گردیدند. خود اینجناب بوسیله تلفن کار با هیئت مدیره موقت در خرمشهر صحبت نمودند. هیئت مدیره مراجعت آقایان را به خرمستان و اشتغال مجدد آنها در دستگاه نفت انجام مخالف صلاح کشور میداند از طرف دیگر جناب آقای رئیس محترم بوسیله اینجانب با اطلاع آقایان امتصاب کنندگان منبر رساند تا آنکه حاضرند آنها را در کارخانه جهت سلیز مرکزها نقطه دیگری بسلا فاصله مشغول کار نمایند و بوسیله معاش آنها انا همین کنند و اینمطلب بانها مستقیما بسلاخ گردیده و معیذ احاض برای شکستن امتصاب فذائول شغل قیراز منطقه خرمستان نمیشدند.

رئیس هیئت مختلط - اللهبها صالح

مستعمل

وزیر و مشاوران
شماره ۱۸۵۳
تاریخ ۱۳۰۷/۱۰/۱۳

Handwritten signature

فهرست شماره ۱۱۸
۱۳۵۷

کتاب

بسم الله الرحمن الرحیم
 اینجانب آقایان... (The main body of the handwritten text, which is largely illegible due to its cursive script and overlapping signatures.)

توسعه احزاب
 (A central signature or stamp area within the main text block.)

دوره نشریات...
 شماره ۲۲۷۴۵
 تاریخ ۱۳۵۸/۱۱/۲۸

۱۳۵۸
 ۶۱/۱۱
 (Handwritten numbers and dates at the bottom of the page.)

پیام بهارستان / د ۲، س ۲، ش ۵ / پاییز ۱۳۸۸

ک-۱
 ۱۴۴
 بابت محترم مجلس شورای ملی لدره کوه
 ۱۳۴۹/۷/۲۹
 برای اینده که از شش ماه گذشته در جمع بمقام صلاحیتدار
 بخار مارگسیدی نه و علاوه بر آن، تقاضای قافله ناسیونال ما
 در مجلس هم در حال اعتصاب غذا البه سبب نه و حالت ن رضایت بخش
 نیست که از نفس رو در مجلسی منتهی به جواب قطعی، یاد دلگشایی
 است اینجانب یعنی از این تیر است طاقت میادوم (در در تقاضای
 خود را بپیشم) ناچار در مجلس شریک شدنی محکم اعتبار کرده
 و بر قافله خود میروم و مانند آنرا اعتصاب غذا استیجاب
 کارگران در این روزها
 طایفه پرورش مردی
 در روز ۲۹

۱۳۴۹
 در تقاضای منتهی
 در تقاضای منتهی
 ۱۳۴۹
 ۱۳۴۹/۸/۱۵

وزیر فرهنگ و معارف
 تهران ۱۹۴۹
 تاریخ ۱۳۴۹/۸/۱۵

پیام بهارستان / ۲۵، ۲۴، ۲۳، ۲۲، ۲۱، ۲۰، ۱۹، ۱۸، ۱۷، ۱۶، ۱۵ / پائیز ۱۳۸۸

۵۵
رودود دفتر نمایندگی مجلس شورای ملی
شماره ۲۳۵۸۸
تاریخ ۱۳۰۸/۱۰/۲۰

۱۱۵۸
۲۰/۱۰/۱۳۰۸

خودتان در این باره...
ب. حقوق است...
ج. در تعیین...
۱- اینست...
۲- بعد از...
۳- این است...
۴- در خصوص...
۵- هر چه...
۶- در این...
۷- این است...
۸- در این...
۹- در این...
۱۰- در این...

پیام بهارستان / د ۲۰، ش ۵ / پانز ۱۳۸۸

تذکره: در این فاصله در هر روز یک نفر از کارکنان شرکت نفت از بین کارکنان
 در وقت غدا که شرکت نفت را می‌دارد استوار نگه داشته شود. در آن وقت که شرکت نفت را می‌دارد استوار نگه داشته شود. شرکت نفت از این جهت
 در این فاصله در هر روز یک نفر از کارکنان شرکت نفت را در این فاصله
 به نام روز است

ردیف	نام	پست	ردیف	نام	پست	ردیف	نام	پست
۱	اکبر بکری	۳۸	۵۵	آ سردار	۵۵	۱	اکبر بکری	۳۸
۲	امیر مقرب	۳۹	۵۶	علی علی	۵۶	۲	امیر مقرب	۳۹
۳	خلیل بیگلر	۴۰	۵۷	میرزا	۵۷	۳	خلیل بیگلر	۴۰
۴	محمد کریمی	۴۱	۵۸	ابن خداوند	۵۸	۴	محمد کریمی	۴۱
۵	میرزا	۴۲	۵۹	میرزا	۵۹	۵	میرزا	۴۲
۶	محمد رفیعی	۴۳	۶۰	محمد تقی	۶۰	۶	محمد رفیعی	۴۳
۷	میرزا	۴۴	۶۱	امیر محمد	۶۱	۷	میرزا	۴۴
۸	ابا بکری	۴۵	۶۲	محمد میرزا	۶۲	۸	ابا بکری	۴۵
۹	امیر مقرب	۴۶	۶۳	محمد میرزا	۶۳	۹	امیر مقرب	۴۶
۱۰	اسفندیار	۴۷	۶۴	محمد میرزا	۶۴	۱۰	اسفندیار	۴۷
۱۱	فرزاد	۴۸	۶۵	محمد میرزا	۶۵	۱۱	فرزاد	۴۸
۱۲	محمد شریف زاده	۴۹	۶۶	محمد میرزا	۶۶	۱۲	محمد شریف زاده	۴۹
۱۳	محمد شریف زاده	۵۰	۶۷	محمد میرزا	۶۷	۱۳	محمد شریف زاده	۵۰
۱۴	محمد شریف زاده	۵۱	۶۸	محمد میرزا	۶۸	۱۴	محمد شریف زاده	۵۱
۱۵	محمد شریف زاده	۵۲	۶۹	محمد میرزا	۶۹	۱۵	محمد شریف زاده	۵۲
۱۶	محمد شریف زاده	۵۳	۷۰	محمد میرزا	۷۰	۱۶	محمد شریف زاده	۵۳
۱۷	محمد شریف زاده	۵۴	۷۱	محمد میرزا	۷۱	۱۷	محمد شریف زاده	۵۴
۱۸	محمد شریف زاده	۵۵	۷۲	محمد میرزا	۷۲	۱۸	محمد شریف زاده	۵۵
۱۹	محمد شریف زاده	۵۶	۷۳	محمد میرزا	۷۳	۱۹	محمد شریف زاده	۵۶
۲۰	محمد شریف زاده	۵۷	۷۴	محمد میرزا	۷۴	۲۰	محمد شریف زاده	۵۷
۲۱	محمد شریف زاده	۵۸	۷۵	محمد میرزا	۷۵	۲۱	محمد شریف زاده	۵۸
۲۲	محمد شریف زاده	۵۹	۷۶	محمد میرزا	۷۶	۲۲	محمد شریف زاده	۵۹
۲۳	محمد شریف زاده	۶۰	۷۷	محمد میرزا	۷۷	۲۳	محمد شریف زاده	۶۰
۲۴	محمد شریف زاده	۶۱	۷۸	محمد میرزا	۷۸	۲۴	محمد شریف زاده	۶۱
۲۵	محمد شریف زاده	۶۲	۷۹	محمد میرزا	۷۹	۲۵	محمد شریف زاده	۶۲
۲۶	محمد شریف زاده	۶۳	۸۰	محمد میرزا	۸۰	۲۶	محمد شریف زاده	۶۳
۲۷	محمد شریف زاده	۶۴	۸۱	محمد میرزا	۸۱	۲۷	محمد شریف زاده	۶۴
۲۸	محمد شریف زاده	۶۵	۸۲	محمد میرزا	۸۲	۲۸	محمد شریف زاده	۶۵
۲۹	محمد شریف زاده	۶۶	۸۳	محمد میرزا	۸۳	۲۹	محمد شریف زاده	۶۶
۳۰	محمد شریف زاده	۶۷	۸۴	محمد میرزا	۸۴	۳۰	محمد شریف زاده	۶۷
۳۱	محمد شریف زاده	۶۸	۸۵	محمد میرزا	۸۵	۳۱	محمد شریف زاده	۶۸
۳۲	محمد شریف زاده	۶۹	۸۶	محمد میرزا	۸۶	۳۲	محمد شریف زاده	۶۹
۳۳	محمد شریف زاده	۷۰	۸۷	محمد میرزا	۸۷	۳۳	محمد شریف زاده	۷۰
۳۴	محمد شریف زاده	۷۱	۸۸	محمد میرزا	۸۸	۳۴	محمد شریف زاده	۷۱
۳۵	محمد شریف زاده	۷۲	۸۹	محمد میرزا	۸۹	۳۵	محمد شریف زاده	۷۲
۳۶	محمد شریف زاده	۷۳	۹۰	محمد میرزا	۹۰	۳۶	محمد شریف زاده	۷۳
۳۷	محمد شریف زاده	۷۴	۹۱	محمد میرزا	۹۱	۳۷	محمد شریف زاده	۷۴
۳۸	محمد شریف زاده	۷۵	۹۲	محمد میرزا	۹۲	۳۸	محمد شریف زاده	۷۵
۳۹	محمد شریف زاده	۷۶	۹۳	محمد میرزا	۹۳	۳۹	محمد شریف زاده	۷۶
۴۰	محمد شریف زاده	۷۷	۹۴	محمد میرزا	۹۴	۴۰	محمد شریف زاده	۷۷
۴۱	محمد شریف زاده	۷۸	۹۵	محمد میرزا	۹۵	۴۱	محمد شریف زاده	۷۸
۴۲	محمد شریف زاده	۷۹	۹۶	محمد میرزا	۹۶	۴۲	محمد شریف زاده	۷۹
۴۳	محمد شریف زاده	۸۰	۹۷	محمد میرزا	۹۷	۴۳	محمد شریف زاده	۸۰
۴۴	محمد شریف زاده	۸۱	۹۸	محمد میرزا	۹۸	۴۴	محمد شریف زاده	۸۱
۴۵	محمد شریف زاده	۸۲	۹۹	محمد میرزا	۹۹	۴۵	محمد شریف زاده	۸۲
۴۶	محمد شریف زاده	۸۳	۱۰۰	محمد میرزا	۱۰۰	۴۶	محمد شریف زاده	۸۳
۴۷	محمد شریف زاده	۸۴				۴۷	محمد شریف زاده	۸۴
۴۸	محمد شریف زاده	۸۵				۴۸	محمد شریف زاده	۸۵
۴۹	محمد شریف زاده	۸۶				۴۹	محمد شریف زاده	۸۶
۵۰	محمد شریف زاده	۸۷				۵۰	محمد شریف زاده	۸۷
۵۱	محمد شریف زاده	۸۸				۵۱	محمد شریف زاده	۸۸
۵۲	محمد شریف زاده	۸۹				۵۲	محمد شریف زاده	۸۹
۵۳	محمد شریف زاده	۹۰				۵۳	محمد شریف زاده	۹۰
۵۴	محمد شریف زاده	۹۱				۵۴	محمد شریف زاده	۹۱
۵۵	محمد شریف زاده	۹۲				۵۵	محمد شریف زاده	۹۲
۵۶	محمد شریف زاده	۹۳				۵۶	محمد شریف زاده	۹۳
۵۷	محمد شریف زاده	۹۴				۵۷	محمد شریف زاده	۹۴
۵۸	محمد شریف زاده	۹۵				۵۸	محمد شریف زاده	۹۵
۵۹	محمد شریف زاده	۹۶				۵۹	محمد شریف زاده	۹۶
۶۰	محمد شریف زاده	۹۷				۶۰	محمد شریف زاده	۹۷
۶۱	محمد شریف زاده	۹۸				۶۱	محمد شریف زاده	۹۸
۶۲	محمد شریف زاده	۹۹				۶۲	محمد شریف زاده	۹۹
۶۳	محمد شریف زاده	۱۰۰				۶۳	محمد شریف زاده	۱۰۰

پیام بهارستان / ۲۵، س ۲، ش ۵ / پانز ۱۳۸۸

این مع از دست خونی قرار گرفته است.
 به عنوان نمونه در تاریخ ۲۰ فروردین ۱۳۵۸، روزی که در تهران تظاهرات گسترده‌ای برگزار شد، در آن روز ۵۰۰ نفر از کارکنان شرکت ملی نفت ایران در تهران تظاهرات کردند و شعارهای مختلفی را سر دادند. در آن روز ۵۰۰ نفر از کارکنان شرکت ملی نفت ایران در تهران تظاهرات کردند و شعارهای مختلفی را سر دادند. در آن روز ۵۰۰ نفر از کارکنان شرکت ملی نفت ایران در تهران تظاهرات کردند و شعارهای مختلفی را سر دادند.

این مع از دست خونی قرار گرفته است.
 به عنوان نمونه در تاریخ ۲۰ فروردین ۱۳۵۸، روزی که در تهران تظاهرات گسترده‌ای برگزار شد، در آن روز ۵۰۰ نفر از کارکنان شرکت ملی نفت ایران در تهران تظاهرات کردند و شعارهای مختلفی را سر دادند. در آن روز ۵۰۰ نفر از کارکنان شرکت ملی نفت ایران در تهران تظاهرات کردند و شعارهای مختلفی را سر دادند. در آن روز ۵۰۰ نفر از کارکنان شرکت ملی نفت ایران در تهران تظاهرات کردند و شعارهای مختلفی را سر دادند.

اسم شرکت	اسم امضاء	اسم شرکت	اسم امضاء	اسم شرکت	اسم امضاء	اسم شرکت	اسم امضاء	اسم شرکت	اسم امضاء
شرکت ملی نفت ایران	محمد علی...	شرکت ملی نفت ایران	محمد علی...	شرکت ملی نفت ایران	محمد علی...	شرکت ملی نفت ایران	محمد علی...	شرکت ملی نفت ایران	محمد علی...
شرکت ملی نفت ایران	محمد علی...	شرکت ملی نفت ایران	محمد علی...	شرکت ملی نفت ایران	محمد علی...	شرکت ملی نفت ایران	محمد علی...	شرکت ملی نفت ایران	محمد علی...
شرکت ملی نفت ایران	محمد علی...	شرکت ملی نفت ایران	محمد علی...	شرکت ملی نفت ایران	محمد علی...	شرکت ملی نفت ایران	محمد علی...	شرکت ملی نفت ایران	محمد علی...
شرکت ملی نفت ایران	محمد علی...	شرکت ملی نفت ایران	محمد علی...	شرکت ملی نفت ایران	محمد علی...	شرکت ملی نفت ایران	محمد علی...	شرکت ملی نفت ایران	محمد علی...
شرکت ملی نفت ایران	محمد علی...	شرکت ملی نفت ایران	محمد علی...	شرکت ملی نفت ایران	محمد علی...	شرکت ملی نفت ایران	محمد علی...	شرکت ملی نفت ایران	محمد علی...

ک - ۱

جمهوری اسلامی ایران - وزارت کار - اداره کار استان تهران

شماره: ۹۸۱۱ / تاریخ: ۱۳۸۸/۱۱/۲۴

جناب آقای سردار فلاح رئیس مجلس شورای اسلامی - جناب آقای آیدین زاده نماینده محترم مجلس شورای ملی

موضوع: سازمان برنامه - وزارت کار - اداره کار استان تهران .

در تاریخ ۲۹/۱۱/۸۸ یعنی یکروز قبل از موعد شروع انتخابات شورای کارگاه کارخانه جیت سازی طهران چهار نفر از کارگران کارخانه که کاندید و اقمی کارگران نیز جز و آنها بوده ابلاغ شد که با داور بهداشت سازمان برنامه منتقل شده اند .

دوروز بعد نماینده ای از وزارت کار بکارخانه مراجعه نمود و مدعی بود که با موریت دارد صد نفر از کارگران را برای تکمیل ساختمانهای کارخانه امین آباد ببرد .

از طرفی گویا لیست جامعی از کارگران برای متفرق کردن و بیکار کردن آنها تهیه میشود .

با توجه بحیروانات فوق روشن است که نظر متصدیان امر این است که در آستانه انتخابات شورای کارگاه کارخانه با انتقال نمایندگان و اقمی کارگران و با اعمال فشار نماینده قلابی خود را بکارگران تحمیل نماید .

ثانیا با انتقال تدریجی کارگران ابتدا بعنوان اداره بهداشت و بعد بعنوان وزارت کار در نظر دارند عده زیادی از کارگران کارخانه جیت سازی تهران را از کار برکنار کنند کارگرانیکه مدت چهارسال بازحیات طاقت فرسا در بنای این کارخانه کوشش و فعالیت نموده اند امروز نمیتوانند مانند کارگران انبار جای بدون تا مین آتیه و زندگی خود در بسدر و آواره شوند .

کارگران کارخانه احساس مینمایند که این نقل انتقالات مقدمه فتنه های وسیعی است که بر علیه تمام کارگران جیت سازی عمل میشود ما امضا کنندگان زیر بنمایندگی از طرف کارگران منتقل شده خواستاریم که .

- ۱ - احکام انتقال متغلبین لغو و بچهدا بکارخانه مراجعت نمایند .
- ۲ - از انتقال کارگران ساجتیبانی بدون علت خود داری شود و در کارخانه بکار گمارده شوند .
- ۳ - از مداحله ناروای پلیس که بتحریریک اولیای امور کارخانه برای جلوگیری از انتخابات آزاد و تحمیل نماینده قلابی عمل مینماید جلوگیری شود .

از طرف کارگران منتقل شده کارخانه جیت سازی تهران .

محمد رحمانی / مع امضای ... / مع امضای ... / مع امضای ...

۲

دور از ... / دور از ...

۱-۳
۱۴۱
۱۰۸۱۱
۱۳۲۹/۱۲/۹

فلطناً اعتراضیه کارگران جهت سازی تهران که در تاریخ ۲۹/۱۲/۲۸ باخورد
۱۰۰۰ نفر از کارگران بمصوب رسیده است

رونوشت مجلس شورای ملی - جناب آقای نخست وزیر - جناب آقای دادستان کل کشور - جناب
آقای دادستان تهران - شهرفانی کل کشور - شورای عالی سازمان برنامه - جناب آقای مدیر -
عامل سازمان برنامه - وزارت کار و کانون کارمندان - سازمان برنامه - رونوشت اجرا بجمعیت :
کبهان - داد - نوید آینده - نوید آزادی - اقدام - آفتدگان - خلق - پهلوی - اصناف - پهل پیروی
ما کارگران کارخانه جهت سازی تهران نسبت به مخالفت شهر مشروح فوقی مسلح و پلیس در امر انتقال
شهر فانی کارگران در تاریخ ۲۹/۱۲/۲۸ در نتیجه مجروح شدن دو نفر از رفقای کارگران بنام حسین -
فهرمای و آقا جان غرضی با صدور این فلطناً متنفر و اعتراض خود را اظهار و جدا از مطالب معمول درخواست
مینمائیم .

۳

- ۱ - مخالفت پلیس مسلح تحت فرمان سوان کهمیری در امر انتقال کارگران که يك مسئله داخلی
کارخانه است بدستورچه مقامی بوده اگر بدستور شهرفانی کل و در روشن شود که آنها انتقال کارگران وسیله
فشار مأمورین پلیس بشکل جمعیت جنبه قانونی دارد یا خیر در هر صورت ما از جناب آقای دادستان
کل تقاضا داریم مراتب را مورد رسیدگی قرار داده و صادر کنندگان دستور خلافی را تحت تعقیب قرار دهیم .
- ۲ - ما مأمورین اخلا لکپروها و کارخانه که در لباس کارگر میباشند اغلال در کارخانه فراهم نموده
و علیاً ~~تحت تعقیب~~ اولیا کارخانه کمک میکنند از کارخانه رانده شوند .
- ۳ - نسبت به وضع کارگران مجروح بنام حسین تهران که در جریان واقف و مداخله پلیس وسیله
ا بهر ابداً و اکثر یکی از اغلال لگران کارخانه سخت مجروح گردیده و اکنون در بیمارستان بستری است
و رسیدگی و تطبیق مقدمات قانون تحت تعقیب قرار گیرد .
- ۴ - اولیا سازمان برنامه و وزارت کار به درخواست قانونی ما که فلطناً ما و بهمانه
ما و دیگرانیکه ~~تحت تعقیب~~ شده است توجه نموده و از ایجاد وضع معینج وسیله اولیا کارخانه -
ایجاد معسوه جلوگیری بعمل آورند .

تاریخ ۱۳۲۹/۱۲/۱۲
علی منوچهری

هیئت مؤسسون جنبه کارگران جهت سازی تهران
علی منوچهری
مهدی احمدی
۱۳۲۹/۱۲/۹

پیام بهارستان / ۲۵، س. ۲، ش. ۵ / پانیز ۱۳۸۸

دوره دهم پانزدهم مجلس شورای ملی
شماره ۱۸۹۲۱
تاریخ ۲۵/۱۰/۴۰

رئاست مجلس شورای ملی

۴۵

مجلس شورای ملی
کلیسیرین
۲۰/۷/۴۰

مجلس شورای ملی
کلیسیرین
۲۰/۷/۴۰

اکنون سماء است درحد و یکصد نفر کارگزار سابعه دارکارخانجات سیمان • شمارمینگ ونک • کلیسیرین
آجرنسوز و شیمیائی را با تهدید و فشار از کار بازداشتند •
مادر این دوره بر ایماز کشتن بکار خود مقامات مسئول را ملاناد و درخواستها ی خود را بکوش آسان
رسانیدیم •
ما از این مراجعات نتیجه ای نگرفتیم زیرا روسای ماموریا در این توطئه خاناناه دست داشتند • ایشان
باروشها و غیر انسانی مدت ۳ ماه است که ما و خانواده مارا کرسنگی تهدید میکنند •
بدین جهات ما کارگران بنمایندگی کارگران بلا تکلیف و اخراجی تصمیم گرفتیم در مجلس متحصن بشویم
تا ملت ایران بمظالم و جنایاتی که بدست دولت میشود بیشتر توجه حاصل نماید •
اکنون بیش از ۱۲ هفته از تحصن ما میگذرد • جریان حوادث نشان میدهد که وکلای مجلس پیش از روسای -
ادارات بتقاضاهای ما توجه نکردند • روز شنبه طی نامه ای که کمیته مراجعین قوننی ارسال داشتیم
خواستیم که سرعاً بکار ما رسیدگی نمایند و پیش از این اجازه دهند سر نوشت یکصد تن کارگر شرافتمند
بازچه مظالم صیفا صد باید مینورزنگه رئیس مازار بر نامه روسای پروسی مسئول این بیخ کارخانه
و جانفوشان حزب زحمتکشان کرد •
از آنجا که ماهیت ضد کارگری این دستگاه و دولت بر ما روشن است از همان ابتدا ای کار مجلس شورای ملی
رو آوردیم و باز در نتیجه بی اعتنائی آقایان نمایندگان در روز شانزدهم تا امروز که هفتشنبه ۲۳ / ۷ / ۴۰
میباشد بخواست عادلانه و قانونی ما هیچ ترتیبی ندادند •
از این رویا کارگران متحصن در مجلس شورای ما هم نظر کرد رنامه قبلی خود یادآوری کرد ما بم از ساعت ۱۸ امروز
اعلام کرسنگی میکنیم •
ما بدینوسیله بملت ایران اعلام میداریم مسئولیت عواقب این امر محبت •

- ۱- دولت در کتروصد فی التخلطنه
- ۲- مهند برزنگه و سایر روسای مسئول سازمان برنامه •
- ۳- هیات قوننی که تقاضای ما را مورد رسیدگی قرار نداد ما ند •
- ۴- و نمایندگان مجلس شرافت بود •

ما متخاریمیکم کمبرای تامین حق کار و احترام کارگری خود شجاعانه

خطری را پیشروا ز میکنیم

(۲)

ما با سرامرازی در واحد منابع کارگران با استقبال مرکز میرونی --- م

انتخاب برگ کارگران مبارز تهران ۱

پیروزی مبارزات درخشان طبقه کارگر در سرامرا سرکنش --- م

۱ - مرتضی - صدر عسکری ~~محمد~~

۲ - اکبر - حبیبی ~~محمد~~

۳ - ضیاء - میران ~~محمد~~

۴ - نغم - جیران ~~محمد~~

۵ - میر غلام - نوزاد ~~محمد~~

۶ - لیونجی - زری ~~محمد~~

۱۱
۶۹

۱۸۹۲۱

مستعمل به کار
۳۰ و ۳۱
ک-۱
مستعمل به کار
۳۰ و ۳۱
ک-۱

بزرگان با اطلاع و اجابت میسراند ، تا میان کارکنان مسکن و کارگران کما سنان کارخانجات تهران و از این بصره ۲۵ هزار نفر و چهل و پنج هزار نفر در
و در آن وقت که این کارخانه ها در حال کار بوده و در این سال در این کارخانه ها با وجود این که در این کارخانه ها در حال کار بوده و در این سال در این کارخانه ها

۱- کارخانجات مستعمل به کار در این سال در این کارخانه ها با وجود این که در این کارخانه ها در حال کار بوده و در این سال در این کارخانه ها
۲- کارخانجات مستعمل به کار در این سال در این کارخانه ها با وجود این که در این کارخانه ها در حال کار بوده و در این سال در این کارخانه ها
۳- کارخانجات مستعمل به کار در این سال در این کارخانه ها با وجود این که در این کارخانه ها در حال کار بوده و در این سال در این کارخانه ها

و در این سال در این کارخانه ها با وجود این که در این کارخانه ها در حال کار بوده و در این سال در این کارخانه ها
و در این سال در این کارخانه ها با وجود این که در این کارخانه ها در حال کار بوده و در این سال در این کارخانه ها
و در این سال در این کارخانه ها با وجود این که در این کارخانه ها در حال کار بوده و در این سال در این کارخانه ها
و در این سال در این کارخانه ها با وجود این که در این کارخانه ها در حال کار بوده و در این سال در این کارخانه ها
و در این سال در این کارخانه ها با وجود این که در این کارخانه ها در حال کار بوده و در این سال در این کارخانه ها
و در این سال در این کارخانه ها با وجود این که در این کارخانه ها در حال کار بوده و در این سال در این کارخانه ها
و در این سال در این کارخانه ها با وجود این که در این کارخانه ها در حال کار بوده و در این سال در این کارخانه ها
و در این سال در این کارخانه ها با وجود این که در این کارخانه ها در حال کار بوده و در این سال در این کارخانه ها

و در این سال در این کارخانه ها با وجود این که در این کارخانه ها در حال کار بوده و در این سال در این کارخانه ها
و در این سال در این کارخانه ها با وجود این که در این کارخانه ها در حال کار بوده و در این سال در این کارخانه ها
و در این سال در این کارخانه ها با وجود این که در این کارخانه ها در حال کار بوده و در این سال در این کارخانه ها
و در این سال در این کارخانه ها با وجود این که در این کارخانه ها در حال کار بوده و در این سال در این کارخانه ها
و در این سال در این کارخانه ها با وجود این که در این کارخانه ها در حال کار بوده و در این سال در این کارخانه ها

- ۱- مستعمل به کار
۲- مستعمل به کار
۳- مستعمل به کار
۴- مستعمل به کار
۵- مستعمل به کار
۶- مستعمل به کار

۲۰/۱۰

پیغام بهارستان / د ۲۰، س ۲۰، ش ۵ / پائین ۱۳۸۸

سازمان برنامه

تاریخ: ۱۳۰۴-۰۳-۱۳

شماره: ۲۹۴۴

پیوست: .....

شعبه: مخابرات

جناب آقای نخست وزیر

موضوع: میادین کارگران کارخانجات

بطوریکه خاطر مبارک مستحضرات از تاریخ ۲۰/۱/۲۴ به بعد در اعتراضات تکمیل
 دستجات مختلف کارگران موجود بود تشنجاتی ایجاد شد که منجر به تعطیلی کارخانجات
 اطراف تهران گردید. در نتیجه عددهای کارگران توانستند در محل کار خود حضور یابند و نظیر
 با همه موضوعات مطروحه وزارت کشور صورت شد که کمیته‌ای با حضور نماینده کار و وزارت کشور
 سازمان برنامه و مخابرات تشکیل و با این موضوع رسیدگی نمایند پس از بررسی دقیق چنین تصمیم
 گرفته شد که در محل کارها زمین‌ها را با نظارت و نظارت صورت گیرد بطوریکه تشنج جدیدی ایجاد نگردد
 و در نتیجه مطروحه کارگران در محل کارها تکلیف کارخانجات تهیه سازی ۲۵ کارخانجات مسلمان
 و مواد نسوز ۹ کارخانجات نسوز ای امین آباد و ۱۰ کارخانجات نسوز مسلمان منتقل شود و همچنین تهیه
 به ۸۸ کارخانجات از تاریخ ۲۴ تیرماه به بعد از ورود آن کارخانجات به حالت تعطیل بعمل آمد و تصمیم
 گرفته شد که ۳۳ کارخانجات جهت سازی منتقل شد. به ۲۵ کارخانجات مسلمان اولی صورت داد و مشورته
 برای موازنه هزینه‌های کارخانجات در نظر گرفته شد. این کارگران کارگران کارخانجات مسلمان
 سازی در اختیار راجع آن اقدام کرده شود.

لهذاست کارگران که با بستی نقل و انتقال با بند به تحصیل تهیه شد و برای انجام نقل و اتصالات
 آنها در میانه راه لیکن تعدادی از کارگران در محل تکلیف در مجلس شورای ملی متحصن شد و به جهت اینکه
 نحوه تصمیم سازمان برنامه اتخاذ کرد و اد شده است تا کفین از خروج از متحصن شده در این مورد تا آنکه
 طریقه استقامتی است که در نظر می‌آید برآید و با مستحضرات نظام مجلس شورای ملی و سایرین متوجه خروج
 متحصنین از مجلس با دستور نظام ریاست مجلس شورای ملی صادر گردد.

مخبر: مهندس سازمان برنامه - مهندس زرنگه

پیام بهارستان / ۲۵، س. ۲، ش. ۵ / پانیز ۱۳۸۸

۲۰/۶/۲۹

ک-ا
۲۸۵

روزنامه کیهان

۵۵

ل.د.د. ق.ر
۱۳۲۹/۶/۲۰

(۱) قلمنامه (۱)
*****

ما حاضر پس در باغ دست و ز پس از دولت طلب می‌کنیم :

- ۱- کارگرانی که بزرگواران و گمان و زانند این از کارخانه ها برکنار شده اند فوراً برگردانند بازگردند و باین جهت ها پیمان دهند -
- ۲- ما از دولت می‌خواهیم که بپس از این بوضع نامتساان کشور بنگرند - کارگران امرلی را حیر کار اولیه خود برگردانند و در بگاه دغلی را قطع نمایند -
- ۳- چنانچه دولت در مبارزه با اجور یا ایستادگان است نباید اجازه دهد وضع دغلی کشور بپس از این دچار بحران و بی‌بهره‌گی شود -
- تجارتان امرلی اجور یا ایستادگان و تنها این نیروی واقعی که با بنگر قادر است تا کارگران
- ۴- هر کس و هر دسته که بپناه کارگران کشور بپناه نو کس و واحد اجور یا ایستادگان کارخانه
- ۵- در امتنان طلبه کارگر در امتنان طلبه ایران خواهد بود - هیچ عنصر طبع و وضع حاضر نخواهد بود و پس از کارگران را از و زجیبی نگذارد - طلبه ایران در امتنان خود را قطع نماید در آینده هم بپس بخواهد عمل کند -

از طرف کارگران ایران
 سید علی
 سید علی
 سید علی

روزنامه کیهان
 شماره ۱۷۹۰۷
 سال ۱۳۲۹

پیام بهارستان / ۲۵، ۲۴، ۲۳، ۲۲، ۲۱ / پائیز ۱۳۸۸

سند شماره

کتابخانه شماره ۲۵۴

کتابخانه عمومی شهید آیت الله العظمی بروجردی
تهران، خیابان ولیعصر، پلاک ۱۷، پ. م. ۱۳۳۰، تهران، ۲۳ خرداد ۱۳۵۸
دکتر علی منوچهری - تهران، خیابان ولیعصر، پلاک ۱۷، پ. م. ۱۳۳۰، تهران، ۲۳ خرداد ۱۳۵۸

۱- تقاضای عفو از کارگران و معتمدین که در جریان اعتصابات شرکت کرده و در زندان و محبوس بوده اند و تقاضای آزادی آن‌ها را می‌کنم.
پست بهادران شرکت سابق که در وقت بروز اعتصابات از جمله زندانیان و معتمدین شرکت کرده و تقاضای آزادی آن‌ها را می‌کنم.

۲- شرکت در اعتصابات کارگران و معتمدین که در وقت بروز اعتصابات شرکت کرده و در زندان و محبوس بوده اند و تقاضای آزادی آن‌ها را می‌کنم.

۳- سبب و علل اعتصابات کارگران و معتمدین که در وقت بروز اعتصابات شرکت کرده و در زندان و محبوس بوده اند و تقاضای آزادی آن‌ها را می‌کنم.

۴- افزایش دستمزد کارگران و معتمدین که در وقت بروز اعتصابات شرکت کرده و در زندان و محبوس بوده اند و تقاضای آزادی آن‌ها را می‌کنم.

۵- با به تبعیت از سیاست‌ها و مواضع جمهوری اسلامی که در وقت بروز اعتصابات شرکت کرده و در زندان و محبوس بوده اند و تقاضای آزادی آن‌ها را می‌کنم.

و تقاضای عفو از کارگران و معتمدین که در وقت بروز اعتصابات شرکت کرده و در زندان و محبوس بوده اند و تقاضای آزادی آن‌ها را می‌کنم.

می‌تواند کارگران و معتمدین که در وقت بروز اعتصابات شرکت کرده و در زندان و محبوس بوده اند و تقاضای آزادی آن‌ها را می‌کنم.

۷- تقاضای عفو از کارگران و معتمدین که در وقت بروز اعتصابات شرکت کرده و در زندان و محبوس بوده اند و تقاضای آزادی آن‌ها را می‌کنم.

بروز بفرستد -

علی منوچهری

درد و بیماری را فراموش کنید
شماره ۱۷۶۱۸
سال ۱۳۵۸

پیام بهارستان / ۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۵ / پانزدهم ۱۳۸۸

شماره ۱۳۸۸
تاریخ ۱۳۰۳
۱۳۰۳/۰۳/۰۳
۱۳۰۳/۰۳/۰۳
فقط
نامہ

مشترک کارگران کارخانجات مرکز

راه آینده ما روشن است با تفرقه اندازان . خراب کاران . بیگانه پرستان . اخلاص گران شدیداً مبارزه خواهیم کرد و دیگر بدست پروردگان غلام بستی جاسوس و بعضی از افراد هیئت مدیره شرکت مصالح ساختمانی و برخی از نمایندگان بی‌مواکله برای حفظ موقعیت خود با انجام نظریات شخصی از آنها حمایت مینمایند اجازه نخواهیم داد که بیش از این کارگران را آلت اراده خویش کرده و نزدبان ترفی خود گردانند .

مایخوبی میدانیم که حفظ و تقویت صنایع موجود کشور بپنده ماست .
ما متوجه هستیم که کشور احتیاج آرامش دارد و همه ما را به پیمتور و برای حفظ صنایع اجابت مانع انجام آن هستند دشمنان ما که دشمنان ایران هستند بی‌غراه به هر وسیله هست نگذارند آرامش دو کارخانه سکندریا باشد .

بدینوسیله با اطلاع کلیه مسئولین امور مقام منسج سلامت . هیئت متر جدولت . نمایندگان مترجم جاسین سنا و شورای ملی و دادستان کل کشور سازمان پرنامه . مبرسانیم .
ما کارگران کارخانجات مرکز بخاطر حفظ شرافت خود برای دفاع صنایع موجود کشور تا آخرین قطره خون خود ایستادگی کرده و اجازه نخواهیم داد مثنی جاسوس و اوابش محیط آرام کارخانجات را متشنج نمایند چون ما برای قربانی بومان بوجود می‌آوریم وصف و فحشت ناپذیر خود را آرایش بدیدیم و بخاطر ایران و برای وسیله بهیلهای مقدس خود فربد شواین را شروع میکنیم

- دردی بایان ما بکارگران و زحمتکشان ایران
- چاودیدبان آحاد خلل ناپذیر ما
- بیر و زبانه مبارزات امید بخش ما
- هرگ بره ز دوران اجنبی
- اتحادیه مستقل کارگران کارخانه سیمان
- اتحادیه کارگران کارخانه شماره ۱ و ۲
- اتحادیه کارگران کارخانه شماره ۳ و ۴
- اتحادیه کارگران کارخانه شماره ۵ و ۶
- اتحادیه کارگران کارخانه شیمیایی امین آبه

مدها بوه همدای اوابش مدهه جو با تفرقه اندازی بی- کارگران آرامش واد کارخانجات مغز و با ملیات بی خرمانه خود بکنوع سبب اختلال آوری بوجود آورده بده مسان هین و ملی مانه هین میگردند بدین و کشور ما بشاه و میبلس ماناسرا می گانند و پانفلینا هودمغه سنی می سوندند ارگان ملیت ما و موجودیت کشور هوزما را متزلزل کرده اوزین بیره .

هر دو بیک وسیله از تقویت و شرافت کارگری سوه استفاده کرده و آنرا با بن سو و آن سو می کشیده روزی برای اعتراض بپوش فانیستی (پیتو) در روز دیگر بنام مبارزه با هر کست ملت کارگران اوابش و به منبتک می برده و بشون مبارزه با ابریا لیس غود آلت دست استمار کارگران بوده و برای حمایت از صلح گاره و ساطور و آب و جهاق آهنگن هسی ساختند محیط کارخانه که سرفا ملن کار و کوشش است بپرا کوتی باقی و خرابکاری وسدان مبارزه تبدیل و با بیکنونه تحریکات کارگران صیانی واز انجام کار باز می دانند کارگران شرافتند ما که ساشر بیسکاری و شرکت در عملیات ضد ملی این اراذل بوده مود شرفیت و فتن جانو کشان توده میگردند بالاخره اکثریت کارگران با یک اقدام جانی چنانچه از این مز دوران خرابکار کار را از میان خود طرد و هیچ آرا می برای کار و کوشش نخواهند داشت خود آورده و بلا ناسله برمت غراس های گذشته برداشته و مقرر نایل توجی بصصول کارخانجات الزوده کردید .

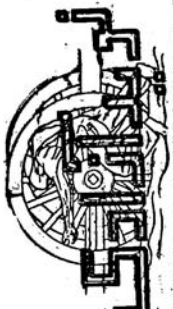
مطرو دین کار ما بپنری مود بش و لفرت کارگران می باشد و هرات نزدیک شدن بکارخانه جان و انداره ولی خفته میشود دومجاس متعنه هده و چون نمایندگان منضم جاسین از سوابق سوه آنها مطلع نبینانند خود اجتری شرفیت و بی آواز جوده می نهند .
زهی وقاحت وی شرعی

مگر تا بیروز قانون اساسی را ورق پاره پیش خطاب نمیکردند و مجلس را کانون فساد نمی نامیدند چه شده است که بدست و راز باب در آنجا پناهنده میباشند .

تصور میکنید چنانچه و پناهی که مرتکب شده اید فراموش هده است و بیاز خواهیم توانست از سبب و عیادت کارگران و ملت ایران سوه استفاده کنید

زهی بی خبری

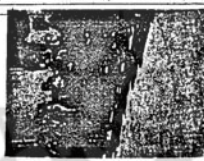
پیام بهارستان / ۲۰۲۰ س ۲۰۲۰ / ۵ / پائیز ۱۳۸۸

انتصاب کارگران دلا روسان
چگونگی تیر زدن شد

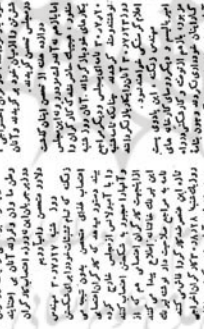
محل جایی که کارگران دلا روسان دیرتر در دستگیر شدند، در حال حاضر به زندان اوین منتقل شده اند. در این میان، برخی از زندانیان نیز در جریان تیر زدن به شدت زخمی شدند و به بیمارستان منتقل شدند. کارگران دلا روسان در جریان تیر زدن، با شجاعت و شجاعت خود، با نیروهای امنیتی مبارزه کردند و در نهایت، با تیر زدن مواجه شدند. این واقعه در تاریخ ۱۰ بهمن ماه ۱۳۸۸ در محل کارگاه تولید کلاه در کارخانه دلا روسان در تهران رخ داد. کارگران دلا روسان در جریان تیر زدن، با شجاعت و شجاعت خود، با نیروهای امنیتی مبارزه کردند و در نهایت، با تیر زدن مواجه شدند. این واقعه در تاریخ ۱۰ بهمن ماه ۱۳۸۸ در محل کارگاه تولید کلاه در کارخانه دلا روسان در تهران رخ داد.

ساعت ۹ دیشب
در جریان تیر زدن، کارگران دلا روسان با شجاعت و شجاعت خود، با نیروهای امنیتی مبارزه کردند و در نهایت، با تیر زدن مواجه شدند. این واقعه در تاریخ ۱۰ بهمن ماه ۱۳۸۸ در محل کارگاه تولید کلاه در کارخانه دلا روسان در تهران رخ داد.

در جریان تیر زدن، کارگران دلا روسان با شجاعت و شجاعت خود، با نیروهای امنیتی مبارزه کردند و در نهایت، با تیر زدن مواجه شدند. این واقعه در تاریخ ۱۰ بهمن ماه ۱۳۸۸ در محل کارگاه تولید کلاه در کارخانه دلا روسان در تهران رخ داد.

ساعت ۱۱ از انتصاب قضای متعصبین
در جریان انتصاب قضای متعصبین، کارگران دلا روسان با شجاعت و شجاعت خود، با نیروهای امنیتی مبارزه کردند و در نهایت، با تیر زدن مواجه شدند. این واقعه در تاریخ ۱۰ بهمن ماه ۱۳۸۸ در محل کارگاه تولید کلاه در کارخانه دلا روسان در تهران رخ داد.

در جریان انتصاب قضای متعصبین، کارگران دلا روسان با شجاعت و شجاعت خود، با نیروهای امنیتی مبارزه کردند و در نهایت، با تیر زدن مواجه شدند. این واقعه در تاریخ ۱۰ بهمن ماه ۱۳۸۸ در محل کارگاه تولید کلاه در کارخانه دلا روسان در تهران رخ داد.

در جریان انتصاب قضای متعصبین، کارگران دلا روسان با شجاعت و شجاعت خود، با نیروهای امنیتی مبارزه کردند و در نهایت، با تیر زدن مواجه شدند. این واقعه در تاریخ ۱۰ بهمن ماه ۱۳۸۸ در محل کارگاه تولید کلاه در کارخانه دلا روسان در تهران رخ داد.

در جریان انتصاب قضای متعصبین، کارگران دلا روسان با شجاعت و شجاعت خود، با نیروهای امنیتی مبارزه کردند و در نهایت، با تیر زدن مواجه شدند. این واقعه در تاریخ ۱۰ بهمن ماه ۱۳۸۸ در محل کارگاه تولید کلاه در کارخانه دلا روسان در تهران رخ داد.

شماره ۵۲
در جریان انتصاب قضای متعصبین، کارگران دلا روسان با شجاعت و شجاعت خود، با نیروهای امنیتی مبارزه کردند و در نهایت، با تیر زدن مواجه شدند. این واقعه در تاریخ ۱۰ بهمن ماه ۱۳۸۸ در محل کارگاه تولید کلاه در کارخانه دلا روسان در تهران رخ داد.

در جریان انتصاب قضای متعصبین، کارگران دلا روسان با شجاعت و شجاعت خود، با نیروهای امنیتی مبارزه کردند و در نهایت، با تیر زدن مواجه شدند. این واقعه در تاریخ ۱۰ بهمن ماه ۱۳۸۸ در محل کارگاه تولید کلاه در کارخانه دلا روسان در تهران رخ داد.

در جریان انتصاب قضای متعصبین، کارگران دلا روسان با شجاعت و شجاعت خود، با نیروهای امنیتی مبارزه کردند و در نهایت، با تیر زدن مواجه شدند. این واقعه در تاریخ ۱۰ بهمن ماه ۱۳۸۸ در محل کارگاه تولید کلاه در کارخانه دلا روسان در تهران رخ داد.

مطالب ایران باهرونوع موافقت حیانت آمیز مصدق در واکنش به کلاه‌های صلح

کثیرالاصی کارگران کوهدیز خاهاهی تهران با شورش وااستقبال تشکیک اگر جدید

بلا پنج ۱۳۵۳ و ۱۳۵۲ در سالهای گذشته، کارگران کوهدیز خاهاهی تهران، با شورش و استقبال تشکیک اگر جدید، در خفا و نه در صحنه، علیه مصدق و کابینه او، شورش کرده و در تهران، کلاه‌های صلح را به کارگران کوهدیز خاهاهی تهران، تحویل داده و در تهران، کلاه‌های صلح را به کارگران کوهدیز خاهاهی تهران، تحویل داده و در تهران، کلاه‌های صلح را به کارگران کوهدیز خاهاهی تهران، تحویل داده...

بر نامه تعلیماتی کلاه‌های صلح

تعلیماتی که در کلاه‌های صلح، به کارگران کوهدیز خاهاهی تهران، تحویل داده شده، شامل موارد زیر است: ۱- کارگران کوهدیز خاهاهی تهران، باید بدانند که مصدق و کابینه او، با آنها، بی‌وفایی کرده و در تهران، کلاه‌های صلح را به کارگران کوهدیز خاهاهی تهران، تحویل داده...

توقیف تیربار آزادی

توقیف تیربار آزادی، در تهران، به کارگران کوهدیز خاهاهی تهران، تحویل داده شده و در تهران، کلاه‌های صلح را به کارگران کوهدیز خاهاهی تهران، تحویل داده و در تهران، کلاه‌های صلح را به کارگران کوهدیز خاهاهی تهران، تحویل داده...

پیام بهارستان / ۲۵، ۲۴، ۲۳، ۲۲، ۲۱، ۲۰، ۱۹، ۱۸، ۱۷، ۱۶، ۱۵، ۱۴، ۱۳، ۱۲، ۱۱، ۱۰، ۹، ۸، ۷، ۶، ۵، ۴، ۳، ۲، ۱

پیام بهارستان، در تهران، به کارگران کوهدیز خاهاهی تهران، تحویل داده شده و در تهران، کلاه‌های صلح را به کارگران کوهدیز خاهاهی تهران، تحویل داده و در تهران، کلاه‌های صلح را به کارگران کوهدیز خاهاهی تهران، تحویل داده...

پیام بهارستان، در تهران، به کارگران کوهدیز خاهاهی تهران، تحویل داده شده و در تهران، کلاه‌های صلح را به کارگران کوهدیز خاهاهی تهران، تحویل داده و در تهران، کلاه‌های صلح را به کارگران کوهدیز خاهاهی تهران، تحویل داده...

شماره ۴۴

عیدی کارمندان ریکار فدراسان سیم: ماهیت دولتی، از فشاری که طبقه کارگر تحصیل میکند، روشن میشود

رقای مبارز!
خبرگزاری‌ها در این باره گزارش‌های بسیار از پیوسته‌های ایران و لبنان و عراق و ... می‌دهند و می‌گویند که در این کشورها و ...

عیدی کارمندان ریکار فدراسان سیم: ماهیت دولتی، از فشاری که طبقه کارگر تحصیل میکند، روشن میشود
عیدی کارمندان ریکار فدراسان سیم: ماهیت دولتی، از فشاری که طبقه کارگر تحصیل میکند، روشن میشود

عیدی کارمندان ریکار فدراسان سیم: ماهیت دولتی، از فشاری که طبقه کارگر تحصیل میکند، روشن میشود
عیدی کارمندان ریکار فدراسان سیم: ماهیت دولتی، از فشاری که طبقه کارگر تحصیل میکند، روشن میشود

عیدی کارمندان ریکار فدراسان سیم: ماهیت دولتی، از فشاری که طبقه کارگر تحصیل میکند، روشن میشود
عیدی کارمندان ریکار فدراسان سیم: ماهیت دولتی، از فشاری که طبقه کارگر تحصیل میکند، روشن میشود

شماره ۲

دایر هیئت‌انباریندگان سندیگان کارگری در طبقه انتصابی‌ها

رقای مبارز!
خبرگزاری‌ها در این باره گزارش‌های بسیار از پیوسته‌های ایران و لبنان و عراق و ... می‌دهند و می‌گویند که در این کشورها و ...

دایر هیئت‌انباریندگان سندیگان کارگری در طبقه انتصابی‌ها
دایر هیئت‌انباریندگان سندیگان کارگری در طبقه انتصابی‌ها

دایر هیئت‌انباریندگان سندیگان کارگری در طبقه انتصابی‌ها
دایر هیئت‌انباریندگان سندیگان کارگری در طبقه انتصابی‌ها

دایر هیئت‌انباریندگان سندیگان کارگری در طبقه انتصابی‌ها
دایر هیئت‌انباریندگان سندیگان کارگری در طبقه انتصابی‌ها

ثبت املاک و مسأله مالکیت خصوصی به روایت اسناد مجلس

فاطمه هاشمی

رضاشاه پهلوی به عنوان یک دیکتاتور مصلح بعد از کودتای اسفند ۱۲۹۹ ش. و سرنگونی خاندان قاجار قدرت را به دست گرفت و با مشاوره‌هایی که برخی سیاستمداران و روشنفکران به او دادند به سوی برقراری یک دولت متمرکز و مدرن گام برداشت. از ملزومات دولت مدرن ایجاد سازمانها و نهادها و به طور کلی بوروکراسی گسترده برای اداره امور و نظم بخشیدن به شیوه‌های اداری کشور بود. در فرایند نوسازی و رشد دیوانسالاری قوانین و مقررات جدیدی نیز درباره زمین و مالکیت ارضی وضع شد. در بهمن سال ۱۳۰۰ ش. قانون ثبت اسناد و املاک به تصویب رسید این قانون یک پایه محسوب میشد که به مرور زمان نیز متمم‌های دیگری به آن افزوده و تکمیل‌تر گردید. به موجب این قانون بعدها در وزارت عدلیه اداره‌ای برای ثبت اسناد و املاک تاسیس شد، در ۲۱ بهمن ۱۳۰۶ قانون «ثبت عمومی املاک و مرور زمان» به تصویب رسید و در سال ۱۳۰۷ ممتمی به آن افزوده شد که حدود و وظایف ثبت کل را معین نموده است. اقدامات اداره ثبت اعتراضات گسترده‌ای را پی داشت از این رو در ۲ خرداد ۱۳۰۸ بند اصلاحی دیگری به قانون فوق اضافه شد که مدت زمان مشخصی را برای اعتراضات تعیین کرد تا به وضعیت شاکیان رسیدگی گردد.

قانون ثبت اسناد و املاک مصوب مهر ۱۳۰۸ که مربوط به تشکیل ادارات ثبت اسناد و املاک است ثبت اموال منقول را به مدت دو سال از تاریخ افتتاح اداره ثبت در هر ناحیه اجباری کرد و مقرر داشته است چنانچه کسی در طی این مدت ملک خود را به ثبت نرساند دولت اختیار خواهد داشت که ملک مزبور را تصرف و به نام خود ثبت و ضبط نماید^۱.

تصویب این قانون که از مردم می‌خواست داری‌های خود را به ثبت برسانند ادعاهای مشکوک درباره

مالکیت زمینها را تقویت کرد. افراد ثروتمند و متنفذ از جمله شخص شاه به خاطر نفوذی که بردگاهها داشتند به راحتی می توانستند زمینهایی را که کشاورزان روی آن کار می کردند به نام خود ثبت نمایند. قوانین ثبت زمین که گامی جهت مدرنیزه کردن کشور بود فشار زیادی بر طبقات فرودست جامعه وارد آورد و به خاطر اینکه قوانین فاقد مواردی بود که باید تفسیر صاحب زمین از یک قرارداد شفاهی تبعیت می کرد به طور رسمی به نفع مالکان بود.^۲

پیش از این چند نوع مالکیت از جمله املاک خالصه دولتی، موقوفه، بزرگ مالکی و خرده مالکی دیده می شد اما در رهگذر اصلاحات نوع جدید اراضی به وجود آمد که آنرا «املاک اختصاصی» نامیده اند. رضا شاه با خرید و مصادره املاک به نام خود به یکی از بزرگترین زمینداران ایران مبدل شد و این چنین فردی که پیش از سال ۱۳۰۰ با حقوق ناچیز سرهنگی امرار معاش می کرد در شهریور ۱۳۲۰ هنگام ترک کشور صدها هکتار زمین در حاصلخیزترین نقطه کشور یعنی مازندران برای جانشین خود به جای نهاد. این املاک از طریق مصادره مستقیم، فروشهای اجباری و طرح ادعاهای مشکوک مبنی بر تعلیق زمینها جزء ملک اختصاصی شاه شد و به طور مستقیم زیر نظر دفتر شاه اداره میگردید.

بعد از سقوط رضاشاه تغییراتی در وضع مالکیت به وجود آمد با توجه به شرایط بحرانی کشور، کاهش قدرت دربار و تلاش دولت مردان برای زدودن آثار دیکتاتوری و جلوگیری از اعتراضهای گسترده مردم، مجلس در ۲۰ شهریور ۱۳۲۱ قانونی به تصویب رساند که دربار را موظف کرد تا مقداری از اراضی اختصاصی را به صاحبان اولیه شان باز گرداند و محاکم مخصوص جهت رسیدگی به دعاوی ناشی از این ادعا تاسیس نماید.^۳ در مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی نامه ها و عرایضی وجود دارد^۴ که اطلاعات ذی قیمتی در این خصوص در اختیار محققان قرار میدهد به ویژه اینکه شاه برای درهم شکستن اقتدار خاندانهای پر نفوذ مانند خلعتبری از این قوانین بهره برد.

دربار که نمی خواست به راحتی این املاک را از دست بدهد در ۲۰ تیرماه ۱۳۲۸ قوانینی را از تصویب مجلس گذراند که طبق آن کلیه املاک و مستغلات رضاشاه به تملک محمد رضاشاه درآمد. به موجب این قانون املاک شاه سابق ملک اشخاص شناخته نشده و مورد مداخله نبود و ضمیمه املاک موقوفه پهلوی گردید. اسنادی که در پی خواهد آمد میزان دخالت ثبت اسناد و املاک برای مصادره اراضی کشاورزان بیسواد و ناآگاه از قوانین را آشکار میکند.

۱۳۲۷ / ۹ / ۲۳

۹۷۲
۱۳۲۷

۵-۹
۲۴

مقام متمم ریاست مجلس شورای اسلامی مشهد / املاک

در تاریخ تصویب قانون املاک و مالکیت املاک و اراضی به جهت مصلحت مذاکرات مجلس در دو سه روز هم از قبیلات مرحوم سپهسالار
فقیه در راه شریعت و از این برگشت املاک و در آن مرحوم مذاکرات مفصلی بعمل آمده و در سه مرحوم سپهسالار هم نشان آقا
دادخواست قانون خود را به جهت رسیدگی املاک و اراضی تصدیق و دلایل مبسوط و مدلل خود را ضمیمه کرده و در سه هم و دیگر
تریدی در صدر هم بر حقیت و در سه نداشت با کمال تعجب خرابی و تسکات قضائی ما بجای آن رسیدیم که در آن محلی یعنی
میرزا علی ادراسی وزارت دادگستری با بنیاد گشتی در این پرونده احوالی نمودیم که معتمد رئیس مکتب را بقصد و بعد از پنج
هفته ششم شهریور دان سرشت حضرت دیگر همگه را با بردن از خواسته آنها را و اولاً بقصد در هم محکمیت و در سه نداشت
روز ششم شهریور آقا در سه محمدرضا میرزا نورانی و در سه نداشت در سه نداشت میرزا نورانی از این پرونده ایران برابر ما را که با دیگر
شمیم داشته و در دو طاق شد آید ش میزند و در سه نداشت با میرزا حسن قطاری آید نوشته و بجزر لایحه و در سه نداشت این را
میخیزد با بنیاد ترس و در سه نداشت که از این است که در سه نداشت میرزا نورانی که در سه نداشت میرزا نورانی که در سه نداشت
بذریقتن آقا این معذرت نمیخیزد هیچ چه در سه نداشت هم در سه نداشت میرزا نورانی که در سه نداشت میرزا نورانی که در سه نداشت
رسانید و در سه نداشت که در سه نداشت میرزا نورانی که در سه نداشت میرزا نورانی که در سه نداشت میرزا نورانی که در سه نداشت
نیز در سه نداشت که در سه نداشت میرزا نورانی که در سه نداشت میرزا نورانی که در سه نداشت میرزا نورانی که در سه نداشت
در این پرونده با بنیاد شریعت نمایند میرزا نورانی که در سه نداشت میرزا نورانی که در سه نداشت میرزا نورانی که در سه نداشت
نیز در سه نداشت که در سه نداشت میرزا نورانی که در سه نداشت میرزا نورانی که در سه نداشت میرزا نورانی که در سه نداشت
بر چند نفر محکمیت بردن و در سه نداشت میرزا نورانی که در سه نداشت میرزا نورانی که در سه نداشت میرزا نورانی که در سه نداشت
وزارت دارائی یعنی در سه نداشت میرزا نورانی که در سه نداشت میرزا نورانی که در سه نداشت میرزا نورانی که در سه نداشت
وضع دادگستری و این قضیه آنکه یک میرزا نورانی که در سه نداشت میرزا نورانی که در سه نداشت میرزا نورانی که در سه نداشت
باشند که بر چند نفر محکمیت بردن و در سه نداشت میرزا نورانی که در سه نداشت میرزا نورانی که در سه نداشت میرزا نورانی که در سه نداشت
با بنیاد هم در سه نداشت که در سه نداشت میرزا نورانی که در سه نداشت میرزا نورانی که در سه نداشت میرزا نورانی که در سه نداشت
و در سه نداشت میرزا نورانی که در سه نداشت میرزا نورانی که در سه نداشت میرزا نورانی که در سه نداشت میرزا نورانی که در سه نداشت
بنیاد این است معنی قره قضیه که باید در سه نداشت میرزا نورانی که در سه نداشت میرزا نورانی که در سه نداشت میرزا نورانی که در سه نداشت

دوره: شماره: ۲۳
شماره: ۲۳
تاریخ: ۱۳۲۷

پیام بهارستان / ۲۵، ۲۰، ۲۰، ۲۰ / پانزدهم ۱۳۸۸

مشارالیه شده می‌بیند دانا سرشت با پرونده قطوری آنجا نشسته و به محض اینکه دکتر سمیعی این آقایان را می‌بیند با نهایت ترس و شتابزدگی از پشت میز خود برخاسته به جلو دویده و به آقایان می‌گوید: چون کمیسیون محرمانه و مهمی داریم از پذیرفتن آقایان معذرت می‌خواهم، صبح چهارشنبه دهم شهریور هم معتمد و دانا سرشت متن حکم را به اتاق دکتر سمیعی برده و به نظر مشارالیه رسانیده و از اتاق دکتر سمیعی خارج میشوند. پس از آنکه ورثه مرحوم سپهسالار از جریان امر مسبق و به جناب آقای نظام السلطنه مافی، وزیر دادگستری شکایت میکنند معظم له دکتر سمیعی را احضار و جریان امر را سؤال می‌کنند. دکتر سمیعی جواب می‌دهد آقایان آمده بودند در [باره] این پرونده با من مشورت نمایند پس از آنکه حکم به ترتیب معروضه انشاء می‌شود آقایان قضات حکم را قبل از ابلاغ قانونی به وزارت دارائی برده به نظر آقای دکتر نصیری، رئیس اداره حقوقی رسانیده و نظر مشارالیه را سؤال میکنند و چون حکم صادره بر خلاف محتویات پرونده و قانون بوده و به نظر آقایان عمال و وکلای وزارت دارائی سست بوده حکم مزبور تحت نظر و به دستور وکلای وزارت دارائی یعنی مدعا علیه محکوم له سه مرتبه حک و اصلاح میشود و بعداً برای پاک نویسی کردن به دفتر هیئت نخستین تعمیم می‌شود. این است وضع دادگستری و امنیت قضائی که یک مدیر کل تا این اندازه در امر قضایی دخالت مینماید و این گونه قضات هم این قدر بی‌شخصیت هستند که بر خلاف حق و قانون و وجدان حقوق حقه ۳۳۰ نفر ورثه مرحوم سپهسالار را که رئیس خانواده آنها در راه مشروطیت جانبازی کرده و جد آنها ملی خان در جنگ هرات کشته شده و اجداد آنها یکی قبل از دیگری در زمان سلاطین زندیه و نادرشاه افشار و سلاطین صفویه طبق شهادت تاریخ در راه عظمت ایران خدمت کرده‌اند به ترتیب معروضه از میان برده و فدای هر نیت شخصی مینماید و این است معنی قوه قضائیه [ای] که باید حافظ جان و مال و ناموس ملت ایران باشند.

خانواده خلعتبری با کمال احترام تقاضا می‌کنند کمیسیون عالی قضایی مرکب از مستشاران دیوان عالی کشور و یا کمیسیون خاصی از نمایندگان محترم مجلس شورای ملی تشکیل و به این پرونده و جریان امر رسیدگی فرمایند و اگر ثابت شد دستگاه دادگستری فعلی تا به این اندازه حقیر و کوچک است که یک مدیر کل اداری در مهمترین پرونده قضایی به دست دو قاضی بی‌شخصیت این طور با حقوق مردم بازی میکنند و حکم صادره با نظر محکوم له صادر و چندین بار به وسیله وکلای مدعی علیه حک و اصلاح شده است استدعای اجرای مجازات شدید را در مورد آنها داریم و از مقام محترم ریاست مجلس شورای ملی که یگانه مقام حافظ و ناظر اجرای قوانین و نگهبانی حقوق مکسب ملت ایران است. فقط استدعای رسیدگی و احقاق حق بنماییم. [با امضای] تاج الملوک خلعتبری، منورالملوک امضای خلعتبری، حسن منوچهری خلعتبری، دکتر علاءالدین منوچهر خلعتبری، ارسلان یزدانی خلعتبری، ایران خلعتبری، محمد خلعتبری اکرم الملک، بهادرقلی خلعتبری، مقدم خلعتبری، عنایتاله خلعتبری، حسن خلعتبری، اسحاق خلعتبری، رحمت‌اله خلعتبری، رحیم خلعتبری، مهدی خلعتبری، محمود خلعتبری، مادام خلعتبری، مهدی خلعتبری.

۳۲۲۲
 ۱۹
 (قریان شاکبای جواهر آسایت سوم)
 (باکال جسارت معرف شاهنشاه - عدالت بسود میرانم)
 ۳۱۲۸
 ۳۱۲۸
 اداری
 ۳۱۲۸

چون این جانبه ربابه علی آبادی (مازندرانی) به نسبت باک آن بدر تاجدار اراکستان دارم و گاملاً در خصوص رعیت بوردی و دست زیردستان گوشتن یکی از صفات بستندید . ملزکانه و بادشا . عزیز ملت ایران است بدین جهت در مقام جسارت برآید و رعیتانم بنام معنی بدر بزرگوار بادشا . فقید روح پاکشان در مقابل انجام انتمیل شورشحال و تشا د نمائید .

این جانبه ربابه علی آبادی (مازندرانی) خورده املاکی از اوت مادری مطابق اسنادی که در دست است داشتم در قریه که بادشا و فقید املاک مازندران را ضبط میکردند البته آنها تیکه سرپرست داشتن بطور خریداری و فدا از ناحیه جزئی بول به صاحبان شرد و فماله بدستشان میدادند ولی کینه از کسی هستند شمس نموده و این املاک لقمه نانی از سرای کینه و سه بهی بی سر سید بود باز هم عرض میکنم از کسی تا کون ننواستم اقدامی بنام باکال سختی و سجاوگی این چند سال را گذراندم ولی حالا که میدانم برخلاف سابق کاملاً آن بدر بزرگوار در فکر بیچارگی رعیت نمود هستند بنده هم در مقام جسارت و عرض عالی میرانم مطابق صورتیکه در دست است نیم دانگ از گلجندی و سنگ رسوزه سه سر از باک این سید کرم از بازار علی آباد که فعلاً کارشایعات شاهای در اینجا است - و از ربابه علی و دست یک سهم از شش سهم و یک ربع از قریه سوک اوت مادری را کینه رسیده بود و حالا در ظرف این چند سال در مشقت و سختی و بیست بنده با سه بهی بنم - و این سیکهم شش را بروج پاک بدر بزرگواران قسم میدهم که از کجک و وساعات نمودن در بیخ نغوا نمائید و اگر میخواهید روح پاک مرحوم بادشا و فقید ساد باشد بدرد دل ما بیچارگان رسیدگی و هر چه صلاح بداند ما جان و دل خواهم بدیرفت . زیاد . صبر و عزت و بقای سلطنت و بلاشی آن بادشا و عدالت بوردی را از خداوند خواستارم .

باتقدیم احترامات فائده - ربابه علی آبادی

آدرس - خمیا بان شهساز نوبند - سوزشگا - منزل اسماعیل قویب - طبقه فوقانی - ربابه علی آبادی

روزنوت جهت استحضار مجلس شورای ایلانم بشهرد که مقرر گردانید نسبت بقضای این جانبه که با سه هوزبه بی سرپرست سرگردان میاهم رسیدگی نمائید -

عبدالله
 ۳۱۲۸

درویش پور
 شماره ۱۲۱۹۴
 تاریخ ۱۳۴۳/۳/۲۸

پیام بهارستان / د. ۲۵، س. ۲، ش. ۵ / پائیز ۱۳۸۸

سند شماره ۲

وزارت پست و تلگراف و تلفن

از: شهری

به: ط

۱۳۲۹/۲/۲

مقام مقدس مجلس شورای ملی رونوشت وزارت دادگستری رونوشت جناب آقای عباس اسلامی رونوشت جناب آقای گودرزی رونوشت جناب آقای دکتر جلالی نمایندگان مجلس جمعی از ساکنین قراء کجور که هر یک دارای پنج خروار الی پنج پیمانه محلی مالک عین مالک محل زرع و تنها ممر معیشت مردم ستمدیده ماست مامورین املاک سابق جبراً قبالة گرفته بودند. مالکین جزء نامبرده اصولاً مردمی هستند کوه پایه نشین و فرسخها از جاده کرده کوچکترین اطلاعی از پیدایش قانون استرداد املاک نداشته در موعد مقرر قانونی عرضحال ندادند ولی پس از شهریور الی حال در تصرف مالکانه دارند. این قسمت در دوره [مجلس] ۱۵ مکرر به وسیله و کلاء مازندران معروض افتاد از قرار از طرف وزارت دادگستری پیشنهاد تمدید عرضحال ندادند از آنها مطالبه بهره مالکانه به شدت و شکنجه میشود از طرف عموم مردم بینوای کجور به نمایندگی به عرض می‌رسانم و استدعا دارم توجه فرمایند برای مردم تیره بخت که به قانون آشنا نبودند و هزاران نفر زن و بچه مستمند آنها تکیه گاه روزی جر این محقر اندک ندارند راه نجاتی فراهم فرموده که به حق مسلم خود برسند و رفع مزاحمت از آنها بشود. نماینده مالکین جزء کجور ابوالفتح صالحی . نشانی کجور نوشهرمغازه رستمی. تهران مهمانخانه شهسوار

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱۳۸۸ / ۹ / ۲۵
 ۹۵
 ۵۹

مقام محترم ریاست محترم مجلس شورای ملی و استانی ...
 اخذ شد خط مبارک تصدیق میسر ...
 ولتصدیر کردید و حقیران حقیر ...
 نقد سیه انقضات رضایه که برادران امیر ...
 قانون امیر ...
 از هزینه ...
 فته نه در ...
 و در ...
 رسته ...
 در ...
 و محنت ...
 و این ...
 متبرعم ...

نشانی: خیابان ولیعصر - سرویس ... - کد پستی: ...

روزنامه فرهنگی و اجتماعی
 شماره: ...
 سال: ...

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 رتال جامع علوم انسانی

سند شماره ۳

۱۳۲۹/۱۱/۲۳

مقام محترم ریاست محترم مجلس شورای ملی دامت بقاءه

احتراماً خاطر مبارک را تصدیع می‌دهد

فدوی حسن پور طاهر لنگرودی دارند و شناسنامه شماره ۴۹۰ ثبت در تاریخ ۱۳۱۲/۷/۱۶ در ۱۷ سال قبل یک هکتار زمین مخروبه واقع در قریه کوهه [از] حومه لنگرود گیلان خریده سپس با فروش اثاثیه و مایملکم مقدار زیادی مخارج نموده، زمین مزبور را باغ چایی احداث نمودم که امرار معاش سالیانه عائله‌ام بشود در زمان شاهنشاه فقید سعید اعلیحضرت رضاشاه کبیر کارپردازان املاک این یک هکتار باغ چای فدوی را عدوانی تصرف و اجباراً به نام خریداری ارضی آنرا به مبلغ یک هزار و دویست ریال قباله گرفته و پس از آنکه قانون املاک واگذاری از مجلس شوری ملی گذشت [و] هیئت وزیران تصویب نمودند املاکی که از یک هزار تومان معامله شده بلاعوض به مالکین حقیقی واگذار شود و متعرض آنها نشوند. عده کثیری از خورده [خرده] مالکین و رعایا به تصور آنکه با ارفاق دولت تقدیم دادخواست ضرورت ندارد و عده [ای] هم به واسطه عدم اطلاع از قوانین کشوری متاسفانه در موعد مقرر موفق به تقدیم دادخواست نشدند در سال گذشته که املاک واگذاری مجدداً از طرف مجلس شورای ملی به اعلیحضرت همایونی واگذار شده آقای اسلامی نماینده نماینده محترم مجلس فرمودند که به اشخاصی که از یک هزار تومان به کمتر قباله داده‌اند تمدید قانونی داده شود که برخی خودشان بر مسند کار رضا رفیع نماینده محترم مجلس فرمودند خوب به نیات پاک اعلیحضرت همایونی با جزم یقین دارم که به عرایض حقه آنها رسیدگی و احقاق حق خواهند فرمود تمام این قضایا در صورت مجلس شورای ملی ضبط است پس از تصویب قانون واگذاری املاک به اعلیحضرت همایونی علاقه جزئی حقیر داده میشد زندگانی و دسترنج یک عمر زحمت بود مجدداً از طرف مامورین املاک موقوفه مزاحمت و توقیف شده و هرچه عریضه به وزارت دربار و اداره املاک موقوفه عرض نمود مکه عرایض ما را به پیشگاه مبارک شاهنشاهی برسانند ترتیب اثر ندادند جواب دادند چون شما عرضحال ندارید اقدامی میسر نیست اینک که املاک پادشاه فقید به موجب فرمان اعلیحضرت محبوب شاهنشاهی باید به اقساط طویل‌المدت بین رعایا تقسیم شود و این علاقه جزئی ما که خون و اعاشه سالیانه عائله ما است و مورد مزاحمت مامورین املاک موقوفه واقع شده است استدعا از مقام مقدس ریاست مجلس شورای ملی داریم که عرایض ما خورده [خرده] مالکین و رعایا را به پیشگاه مبارک شاهنشاهی رسانیده که ادای مبارک شرف صدور یابد که این علاقه جزئی ما که امرار معاش زندگانی ما است مجدداً به موجب قباله خریداری به خود ما فروخته و مبلغی را به نام را به نام بهاء ملک مزبور پرداخته‌اند دریافت دارند تا بتوانیم به امرار معاش عائله خود مشغول باشیم. حسن پورضیاء

نشانی-خیابان بوذجمهری، سرای ساعتچی، تجارتخانه حسین فرح آزان

له اداره مقرر
 ۱۳۸۸
 سند مالکیت
 سند مالکیت در خصوص زمینهای مساحت آن ۱۸۰۰ متر مربع در حدود شهرک باغچه شهر، تهران، واقع در پلاک ۳۲۰، بخش ۱، شهرداری منطقه ۱۰، تهران، ایران.

و عیناً این سند در دفتر ثبت املاک تهران به شماره سند ۱۸۰۰ ثبت گردید.

مقدم

عرض حال ملازم مقرر گردید که مالکین مکتوب مقررند و خط نمودن زمین در حال این عمل

بدو میان برابر با نت حقوق حقه خود تقاضای تسویه که بدو استرک کرده اند

ش همدو گواه می باشد تاکنون با مخارج زیاد بر سر زمین و سایر اموال و اموال دیگر

در حق زمین و تصرفات غیر از مالکیت زمین و امور روز فردا بلیه گرفته حایه ریاست

نموده و در این سند از مالکیت زمین مخزن قانونی از ادوات مسلم اعداد و افعال

و در این سند که رونویس شده است که قطع حقیقی زمین در حالت بدو استرک

در این سند که در تصاویر و ادوسی می نامیم ترجیحاً از مساحت خاک گران و خاک

و جهت عمر مادام عاجلانز فراهم که بقیع از این سند قطع و نابود شده است

(ملازم)

پیام بهارستان / ۲۵، ۲۰، ۲۰، ۲۰ / پاییز ۱۳۸۸

سند شماره ۴

۱۳۲۹/۱۱/۱۴

ریاست مجلس شورای ملی - املاک متصرفی و اجدادی اینجانبان حیدر قلی وسایر [ناخوانا] و شرکاء قریه نجارکلا و توابع که واقع در کلارستاق قبل از سال ۱۳۱۳ مورد استفاده اینجانبان و اجدادمان بوده و عشریه معمول به مالیه پرداخت و مدارک مالکیت در دست و از سال ۱۳۱۳ به بعد مورد غضب تحت ریاست آقای اسفراجانی جزء املاک اختصاصی گردید پس از وقایع ۱۳۲۰ شهر یور با تقدیم عرض حال قانونی مقرر گردید که مالکین به ملک موروثی مسلم خود دخالت نمایند روی این اصل فدویان برای دریافت حقوق حقه خود تقاضای رسیدگی به دادگستری که پرونده امر شاهد گواه میباشد تا کنون با مخارج زیاد برای تهیه وسایل ریاست دادگاه جهت حضور در محل چندین دفعه فراهم نمودم فقط به وعده و وعید و امروز و فردا نتیجه نگرفته حالیه ریاست املاک خود به وسیله ژاندار [مری] آسایش از ما سلب بدون مجوز قانونی از املاک مسلم اجدادی ما به فشار سرنیزه بهره برداری نموده یگانه مایه حیات زندگانی ما کشاورزی میباشد آن هم امر به قطع و رفع میباشد کجای دنیاست بدون محاکمه قطع حیات نمایند در حالت بی صبری از ریاست مجلس شورای ملی تقاضای دادرسی مینمایم ترحمماً برای نجات چاکران و عائله لوخت [لخت] عور ما اقدام عاجلانه بفرمایید که به کلی از هستی ساقط و نابود شده ایم. [با امضای] قلی سیار و ابراهیم [ناخوانا]

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱-۲

شماره کتاب ۹۲۲

وزارت پست و تلگراف و تلفن
تلگرافی

از شهر شماره قفس	۲۵۷۶۵	عدد کلمات	۲۱۰	تاریخ اصل	۲	توضیحات		تاریخ وصول	روز	ماه	نام گیرنده
به ط		شماره تلگرافی									

نمونه ۳۶۵

۱۳۲۹

۱۳۲۹

۱۳۲۹

مقام مقدس مجلس شورای ملی رونوشت وزارت دادگستری رونوشت جناب آقای ع
 عباس اسلامی رونوشت جناب آقای گودرزی رونوشت جناب آقای دکتر جلالی
 نمایندگان مجلس جمعی از ساکنین قرا کجور که هر یک دارای پنج خوارالی پنج
 بیمانه محلی مالک عین ملک محل اربع و تنها مرعیش مردم ستندید ما ست
 ماورین املاک سابق حیوا قباله گرفته بودند مالکین جز نامبرده اصولا مردم
 گهستند گوه پایه نشین فرسخها از جاده اجتماع کوچکترین اطلاعی از
 بنیدایش قانون استرداد املاک نداشته در موعده مقرر قانونی عرض حال ندادند
 ولی پس از شهریور الهی حال در تصرف مالکانه دارند بن قسمت در دوره ۱۵
 مکرر بوسیله وکلاء ماخذران معروض افتاد از قرار از طرف وزارت دادگستری پیش
 نهاد تمدید عرض حال دوره ۱۵ تقدیم مجلس گردید ولی به تصویب نرسیده است
 فعلا این مردم که عرض حال ندادند از آنها مطالبه بهره مالکانه بشدت وشکجه
 میشود از طرف عموم مردم بیخود کجور بنمایندگی هم عرض میرسانم واستدعایم
 توجه فرمایند برای مردم تیره بختی که بقا بنده بنده بودند و هزاران نفر زن
 چه مستمند آنها تکیه گاه روزی جز این محقر بنده دارند راه نجاتی فراهم
 فرموده که بحق خود برسند و رفیع مزاحمت از آنها بشود نماینده مالکین جز
 کجور ابوالفتح صالحی نشانی کجور نوشهر مضار و مستی
 تهران مهمانخانه شهسوار

مردم با حق خود در این باره اقدام نمایند

پیام بهارستان / ۲۵، ۲، ش ۵ / پائیز ۱۳۸۸

سند شماره ۵

(قربان خاک پای جواهر آسایت گردم)

(با کمال جسارت به عرض شاهنشاه عدالت پرور میرسانم)

چون اینجانبه ربابه علی آبادی (مازندرانی) به نیت پاک آن پدر تاجدار اطمینان دارم و کاملاً در خصوص رعیت پروری و دست زبیر دستان گرفتن یکی از صفات پسندیده و ملوکانه و پادشاه عزیز ملت ایران است بدین جهت در مقام جسارت برآمده و خواستم به تمام معنی پدر بزرگوارتان پادشاه فقید روح پاکشان در مقابل انجام این عمل خوشحال و شاد نمائید.

اینجانبه ربابه علی آبادی (مازندرانی) خورده [خرده] املاکی از ارث مادری مطابق اسنادی که در دست است داشتم در موقعی که پادشاه فقید املاک مازندران را ضبط میکردند البته آنهایی که سرپرست داشتن به طور خریداری و مقدارناچیزی پول به صاحبانش و دو قباله به دستشان می دادند ولی کمینه از بی کسی همن طور ضبط نمودند و این املاک نانی از برای کمینه و سه بچه بی پدر سید بود باز هم عرض میکنم از بی کسی تا کنون نتوانستم اقدامی بنمایم و با کمال سختی و بیچارگی این چند سال را گذراندم ولی حالا می دانم بر خلاف سابق کاملاً آن پدر بزرگوار در فکر بیچارگی رعیت خود هستند بنده هم در مقام جسارت آمده به عرض عالی میرسانم مطابق صورتیکه در دست است نیم دانگ از گلچینی و سنگ ریزه سه سیر از باریک [ناخوانا] و یک ربع از بازار علی آباد که فعلاً کارخانجات شاهی در آنجاست و از علی دشت یک سهم از شش سهم و یک ربع از قریه سورک ارث مادری به این کمینه رسیده بود و حالا در ظرف این چند سال در مشقت و سختی معیشت بنده با سه بچه یتیم گذران میکنم شما را به روح پاک پدر بزرگوارتان قسم می دهیم که از کمک و مساعدت خودتان دریغ نفرمایید و اگر می خواهید روح پاک مرحوم پادشاه فقید شاد باشد به درد دل ما بیچارگان رسیدگی و هر جور صلاح بدانید با جان و دل خواهیم پذیرفت. زیاده عمر و عزت و بقای سلطنت و سلامتی آن پادشاه عدالت پرور را از خداوند خواستارم.

با تقدیم احترامات فائقه - ربابه علیآبادی
آدرس - خیابان شهباز نرسیده به ورزشگاه - منزل اسماعیل قریب - طبقه فوقانی - ربابه علی آبادی
رونوشت جهت استحضار به مجلس شورای ملی تقدیم میشود. که مقرر فرمائید نسبت به تقاضای این
جانبه که با سه فرزند بی سرپرست سرگردان می باشم رسیدگی نمائید.

پی نوشتها:

۱. لمبتون، آ.ک.س، مالک و زارع، ترجمه منوچهر امیری، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۳۹، ص ۴۴۲.
۲. کدی، نیکی، ریشه های انقلاب ایران، ترجمه عبدالرحیم گواهی، تهران، نشر قلم، ۱۳۷۷، ص ۱۵۱.
۳. لمبتون، پیشین، ص ۴۵۶.
۴. مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، دوره ۱۶، کارتن ۳۱، جزوه دان ۳۰/۳، پوشه شماره ۱، اوراق، ۹۱، ۹۲، ۱۵۷، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۶۹، ۱۷۰.

ابن معمار بغدادی و

کتاب الکشکول الی ما جری علی آل الرسول

علی صدراپی خویی

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى عَبْدِهِ وَرَسُولِهِ وَصَفِيهِ وَحَبِيْبِهِ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ.

شخصیت‌های علمی شیعی سده‌های هشتم و نهم، زیست نامه و کارنامه علمی شان در هاله‌ای از ابهام قرار دارد. به دلیل کمبود منابع این دوره، اطلاعات هر چند اندک از لابلای متون در باره آنها مفتنم است. دوست دانشمند جناب آقای حسین متقی در شماره سوم مجله پیام بهارستان (بهار ۱۳۸۸ش) ص ۱۰۱ یادی از کتاب الکشکول فیما جری لال الرسول نموده بودند. در این نوشتار اطلاعاتی که نویسنده در باره این کتاب ومولف آن طی چند سال یادداشت نموده، تقدیم می گردد.

۱. ابن معمار بغدادی

یکی از شخصیت‌های مهم کلامی شیعه در سده هشتم هجری، تاج الدین عبدالله بن معمار بغدادی مشهور به ابن معمار بغدادی می‌باشد. شخصیت وی و خدمات علمی و فرهنگی او تاکنون از دیدگاه محققان به دور مانده و در دایرةالمعارف تشیع و دایرةالمعارف بزرگ اسلامی و دانشنامه جهان اسلام مدخلی به نام وی منعقد نشده است. نگارنده با نام وی اولین بار در تصحیح رساله مسمار العقیده آشنا گردید و پس از آن در لابلای متون چند اثر دیگر از وی بدست آورده که در ادامه مقاله یاد خواهد شد.

۱/۱. نام

نام کامل وی آنچنانکه در مقدمه مسمار العقیده آمده «تاج الدین عبدالله بن معمار البغدادی» است.

ولی در ریاض العلماء نام وی را عبد الله بن اسماعیل بن محاسن معمار اسدی ذکر نموده، که گویا با توجه به اشتها وی به ابن معمار در دیگر مصادر نام پدر و جد او را حذف نموده و به نام عبدالله بن معمار یاد کرده‌اند.

البته این ابن معمار بغدادی شیعی را نباید با ابن معمار بغدادی حنبلی (ابو عبدالله محمد بن ابی المکارم ابو بکر بن عبد الواحد بغدادی) متوفای ۴۴۲ق، صاحب کتاب الفتوة و المروة اشتباه گرفت. شایان ذکر است کتاب الفتوة یاد شده توسط عبد العلی اسپهبدی به فارسی ترجمه شده و ترجمه وی در تهران از سوی نشر کارنامه در دست انتشار قرار دارد. (فصلنامه آینه میراث، ش ۱۴، ص ۸۵). از ابن معمار حنبلی اثر دیگری به نام مختصر نه‌ایه الامل فی علم الجدل در دست است. (نوادر مخطوطات عربیه ج ۱ / ۱۸۳، نسخه ش ۲۴۲۱، به خط نسخ، تحریر از روی نسخه مصنف در رمضان سنه ۶۰۵ کاتب یاقوت بن عبد الله غلام علی بن محمد بن محمد بن حامد صنعانی همدانی، ۱۶۳ برگ).

۲/۱. عصر زندگانی

از تفصیل زیست نامه وی اطلاعاتی در دست نیست. آنچه از آثار وی به دست می‌آید او در سال ۷۰۷ق در اصفهان بوده و کتابش مسمارالعقیده را در محاجه کلامی به عنوان متکلم شیعی با قاضی نظام‌الدین اصفهانی شافعی، در آن شهر نگاشته است. همچنین در رمضان سال ۷۱۷ق در اسکندریه با ابن تیمیه معروف ملاقات نموده و مناظره‌ای با وی انجام داده است. در سال ۷۳۵ق نیز در بغداد بود و کتابش الکشکول علی ما جرى لآل الرسول را در دفع فتنه‌ای که از سوی اهل سنت علیه شیعه بر پا شده بود به درخواست فخر المحققین فرزند علامه حلی نگاشته است.

۳/۱. وفات

ابن معمار عاقبت در حله در سال ۷۴۲ق رخت از سرای فانی به دار باقی کشیده است. (اعلام زرکلی: ۴/۷۲ به نقل از وفیات الاعیان: ۱/۲۵۶ و النجوم الزاهرة: ۵/۳۶۵)

۴/۱. آثار

از ابن معمار چند اثر باقی مانده که اغلب کلامی و برای محاجه و مناظره تألیف و تدوین شده است. این آثار عبارتند از:

۱/۴/۱. مسبار العقیده («مسبار» به کسر اول و سکون ثانی يقال للحديدة التي يعرف بها قدر الجراحة «معجم مقائیس اللغة ۳/۱۲۷» یعنی میل جراحی): این اثر را ابن معمار پس از ورود به اصفهان در سال ۷۰۷ق تألیف نموده است. این اثر مشتمل بر مطالبی بوده به صورت سوال که او برای قاضی نظام‌الدین اصفهانی رئیس شافعیان اصفهان ارسال نموده و تقاضای پاسخ آن را نموده است. نسخه‌ای از این کتاب نزد میرزا عبدالله افندی بوده و در ریاض العلماء از آن یاد کرده، بدین عبارت:

«الشیخ عبدالله بن معمار، فاضل عالم متکلم کبیر من الامامیه، ولم اعلم خصوص عصره، ولكن عندی من مؤلفاته رساله مسبار العقیده فی اصول الدین، حسنة النهج و الفوائد، و نسخه عتیقة جداً. ولعل هذا هو ابن المعمار المشهور، و قد الف تلك الرساله للشیخ نظام الدین اسحق علی طرز انیق رشیق، و نسخه التي عندنا منها قد سقطت من آخرها اجزاء. فلاحظ». (ریاض العلماء و حیاض الفضلاء، میرزا عبدالله افندی، ج ۳، ص ۲۵۴).

در الذریعه نیز این اثر به نقل از ریاض العلماء یاد شده ولی اشتباهاً با عنوان «مشبار العقیده فی اصول الدین» درج گشته است. (الذریعه: ۲۱/۲۹).

امروزه نسخه‌ای از این اثر شناسایی نشده ولی ترجمه‌ای از آن با عنوان مسمار العقیده در دست است. این ترجمه را قوام الدین ابوالفضل هبه الله بن محمد بن اصیل الدین اصفهانی معروف به ابن قطان اصفهانی بلافاصله پس از تألیف اصل آن، در اصفهان انجام داده است. این ترجمه با تصحیح نگارنده و دوست گرامی محمود طیار مراعی در سالنامه میراث اسلامی ایران، دفتر دوم (۱۳۷۴ش)، ص ۸۶۶-۷۷۵، منتشر شده گردیده و امیدوارم که فرصت باز نگری و انتشار مجدد آن فراهم گردد.

۲/۴/۱. مناظره با ابن تیمیه (۶۶۱ - ۷۲۸ق): ابن معمار در رمضان ۷۱۷ق به اسکندریه رفته و با ابن تیمیه مناظره نموده است.

آغاز: قال الفقیر عبد الله بن المعمار دخلت الاسكندرية الميمونة التي من كل دنس مصنونة. انجام: فانی بجهلی من علومکم ادری و لا یرشدونی ان ضللت فانما ضلالی عندی من هدايتکم احری.

نسخه منحصر این مناظره در ۸ هشت برگ در کتابخانه دانشکده الهیات مشهد، در ضمن کتاب الکشکول فی ما جرى علی آل الرسول (مجموعه ش ۵۶۸)، تحریر قرن هشتم نگهداری می‌شود. و در فهرست آن چنین معرفی شده است:

«رساله عبدالله بن معمار شیعی به عربی که مشتمل بر پرسشها و پاسخهای دینی است. به هنگامی که در اول رمضان ۷۱۷ به اسکندریه رفته و در این وقت ابن تیمیه زندانی بوده است».

شایان ذکر است که ابن تیمیه در سال ۷۰۹ق در اسکندریه در برج وسیعی زندانی بوده و در سال ۷۱۳ به دمشق بازگشته و در دمشق متوطن شده است. احتمالاً در تاریخ رساله اشتباهی رخ داده است. (ر.ک: دایرةالمعارف اسلامی، مدخل ابن تیمیه ج ۳ ص ۱۷۵).

این مجموعه قبلاً در کتابخانه عبدالمجید مولوی قرار داشته و فیلمی از آن در کتابخانه دانشگاه تهران موجود است. (فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه دانشکده الهیات مشهد ۱/۳۷۹؛ فهرست میکروفیلها ۲/۲۷۷؛ نشریه نسخه‌های خطی ۵/۹۲؛ نشریه دانشکده الهیات و معارف اسلامی مشهد، ش ۱۲، پائیز ۱۳۵۳، ص ۲۲۳).

۱/۴/۳. الکشکول فی ما جرى علی آل الرسول

این اثر تاکنون اشتباهاً به علامه حلی (۶۴۸ - ۷۲۶ق) و سید حیدر آملی (۷۱۹ - قبل از ۷۸۲ق) نیز نسبت داده شده، که درست نیست.

مؤلف در مقدمه این کتاب می‌نویسد که آن را به دستور فخر المحققین فرزند علامه حلی (م ۷۷۱ق) برای رفع فتنه‌ای که در سال ۷۳۵ بین شیعه و سنی در بغداد به وقوع پیوسته، نوشته است. با توجه به این تاریخ روشن می‌شود که این کتاب نمی‌تواند از تألیفات علامه حلی باشد چون وی در سال ۷۲۶ هجری قمری درگذشته است و نیز بنا به چهار دلیلی که افندی در ریاض العلماء (۲۲۳-۲۲۲/۲) آورده نمی‌تواند از تألیفات سید حیدر آملی باشد چون وی در این تاریخ ۱۶ سال بیشتر نداشته، و اصولاً در عراق نبوده است. (مقدمه کتاب اسرار الشریعه و اطوار الطریقه و انوار الحقیقه، تالیف سید حیدر آملی، با تصحیح محمد خواجوی، ص ۵.) همچنین سیاق این کتاب با دیگر آثار سید حیدر آملی مغایرت کلی دارد.

اما دلایلی که روشن می‌سازد این اثر تألیف ابن معمار بغدادی است عبارتند از:

الف: مرحوم افندی در شرح حال سید حیدر آملی چهار دلیل در رد انتساب آن به سید حیدر آورده و در دلیل چهارم می‌نویسد:

«و اما رابعاً - فلأنه یظن أنه من مؤلفات ابن المعمار الاسدی، فإنه قد وجد بخط عتیق فی قزوین علی آخر بعض النسخ العتیقه من هذا الكتاب بعد ذکر اسم الكتاب و بیان تاریخ کتابته کلاماً بهذه العبارة: تم الكتاب المسمى بالكشکول فیما جرى لآل الرسول دروزة الفقیر الی الله تعالی عبدالله بی اسماعیل بن محاسن المعمار الاسدی عفی الله عنده عند انتهی. و هذا يدل علی انه من مؤلفات هذا الشیخ. و قد رأیت أنا النسخه العتیقه بقزوین و كان تاریخ کتابتها سنه ثمان و ثلاثین و ثمانمائه فی بلدة قطیف من بلاد الاحساء و قد كانت بخط ابراهیم بن عیسی بن ابراهیم بن سلطان بن شیبیب» (ریاض العلماء و حیاض الفضلاء، عبدالله افندی، ج ۲، ص ۲۲۳).

به نظر می‌رسد که عبدالله بن اسماعیل بن محاسن معمار اسدی همان ابن معمار باشد و به جهت اشتهاش به ابن معمار نام پدر و جدش در کتابها ذکر نشده است.

ب: سیاق کتاب الکشکول با سیاق تألیفات ابن معمار از جمله مسمار العقیده و مناظره با ابن تیمیه یکسان می‌باشد.

ج: نسخه کهنی از کتاب الکشکول به همراه مناظره با ابن تیمیه در کتابخانه دانشکده الهیات مشهد، نگهداری می‌شود که در ۹ شعبان ۷۶۲ تحریر شده و در ظهر برگ اول آن به خط کهن نوشته شده: «کتاب الکشکول لعبد الله بن المعمار».

با توجه به مطالب ذکر شده شکی باقی نمی‌ماند که این کتاب تألیف ابن معمار بغدادی می‌باشد.

۱/۳/۴/۱. نسخه‌های خطی الکشکول

تاکنون چند نسخه از کتاب الکشکول شناسایی شده که عبارتند از:

۱. نسخه کتابخانه دانشکده الهیات مشهد، ش ۵۶۸ به خط نسخ، تحریر عبد الله بن حسن بن محمد نجار در ۹ شعبان ۷۶۲ق، ۱۲۲ برگ، که میکرو فیلمی از آن به ش ۳۸۹۹ در دانشگاه تهران نگهداری می‌شود. (فهرست میکروفیلما ۲/ص ۲۷۷). به ضمیمه سه رساله دیگر: الف) المقدمه فی ذکر مناقب امیر المؤمنین از خواجه نصیر طوسی در یک صفحه، ب) رساله عبدالله بن معمار شیعی که شامل مفاوضات اوست با ابن تیمیه در رمضان ۷۱۷ق در اسکندریه،

ج) مقالی ادبی به صورت مقامه نویسی. (فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه دانشکده الهیات مشهد ۱/۳۷۹). این نسخه قبلاً در کتابخانه عبدالمجید مولوی در مشهد (نشریه نسخه‌های خطی ۵/۹۲) و قبل از آن نیز در تهران در کتابخانه سید محمد علی داعی الاسلام قرار داشته است. (مجله معهد المخطوطات العربیة، المجلد الثالث - الجزء الاول شوال ۱۳۷۶ق، الجزء الثاني ربيع الاول ۱۳۷۷ق - ص ۶۷).

۲. کتابخانه مرعشی، نسخه ش ۱۲۷۳، تحریر ۱۰۶۲ق، رساله اول مجموعه، ۱۶۳ برگ. (فهرست ۴/۷۴).
۳. کتابخانه مرعشی، نسخه ش ۷۱۵۹، تحریر ۱۱۷۱ق، رساله اول مجموعه، ۱۶۱ برگ. (فهرست ۱۸/۳۵۴).

۴. کتابخانه مرعشی، نسخه ش ۵۶۷۶، تحریر ۱۲۸۰ق، ۱۱۶ برگ. (فهرست ۱۵/۷۵).

۶. کتابخانه ملک تهران، نسخه ش ۹۷۱، تحریر ۱۳۰۴ق. (فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملک ۵/۲۲۲).

۴/۴/۱. قصیده ابن معمار

قصیده ای به عربی از ابن معمار بغدادی در دست است. این قصیده در برگ‌های (۳۰۴ ب- ۳۱۴ ر) مجموعه ش ۱۶۲۳ کتابخانه کوپریلی استانبول تحریر شده است. این مجموعه به نام نزهة النفوس نامیده شده و دارای ۳۱۹ برگ ۲۸ سطری به اندازه ۲۵*۵/۹ سانتی متر است که در سده هشتم هجری تحریر شده است. این قصیده رساله بیست و ششم از مجموعه یاد شده است و بالغ بر ۷۸۰ بیت می‌باشد. مطلع آن چنین است:

**بنور تجلی وجه قدسک دهشت
و فیک مع الاخفاء بل فیک تحیرت**

آخر قصیده چنین است:

**و لم یکن الا عالم الامر وحده
ولم یخف ما فی ذاک من بعض خلقه**

(فهرست کتابخانه کوپریلی استانبول: ۲/۳۸۲)

اینکه این قصیده سروده ابن معمار شیعی است یا سروده ابن معمار حنبلی، نیاز به بررسی دارد.